

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРАВОЗНАВСТВО

Підручник

За редакцією доктора юридичних наук,
професора Є.Д. Скулиша

УДК 340

П68

Рекомендовано до друку вченою радою Поліського національного університету (протокол № 4 від 29 листопада 2023 р.)

Р е ц е н з е н т и:

В. В. Арешонков – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ;

О. П. Машевська – доктор філософії права, суддя-спікер Господарського суду Житомирської області;

О. П. Рудницька – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та публічного управління Житомирського державного університету державного імені Івана Франка.

Колектив авторів:

Д-р юрид. наук, проф. Є.Д. Скулиш – передмова;

д-р юрид. наук, проф. Н.М. Пархоменко – розділ I § 2, § 3;

канд. юрид. наук, доц. Р.Д. Ляшенко – розділи I § 1, § 4, § 5, II, III;

канд. юрид. наук, доц. В.А. Стрільчук – розділ IV;

канд. юрид. наук, доц. Л.П. Василенко – розділи V, IX;

канд. юрид. наук, доц. І.І. Кравчук – розділ VI;

канд. юрид. наук, доц. А.Й. Бучинська – розділ VII;

канд. юрид. наук, доц. М.В. Гордійчук – розділ VIII;

канд. юрид. наук, доц. Н.В. Бондарчук – розділ X;

канд. юрид. наук, доц. С.О. Костенко – розділ XI.

П68 **Правознавство** : підручник / С. О. Костенко та ін.; за ред. Є. Д. Скулиша. Житомир: ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2023. – 356 с.

У підручнику системно викладено ключові положення основних галузей права. Питання та тестові завдання, а також використання новітніх інформаційних технологій у підручнику дозволяють забезпечити більш ефективне опрацювання навчального матеріалу у процесі самостійної роботи з додатковим використанням нормативної та довідкової літератури.

Призначений для використання у навчальному процесі викладачами, студентами як юридичних так і неюридичних спеціальностей, учнями середніх шкіл та всіма, хто цікавиться правом.

ISBN 978-617-560-058-0

УДК 340

ISBN 978-617-560-058-0

© Поліський національний університет, 2023
© ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”»,
видання, 2024

Зміст

ПЕРЕДМОВА	8
ОСНОВИ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА	10
1. Право: поняття, ознаки, функції	10
2. Принципи права	13
3. Джерела права	14
4. Система права і система законодавства	16
5. Правопорушення та юридична відповідальність	18
6. Питання для самоконтролю	22
7. Тестові завдання	23
ДЕРЖАВА ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ	27
1. Сутність держави: поняття та ознаки	27
2. Форма держави	29
3. Легітимність влади	33
4. Правова держава: поняття, ознаки та принципи	34
5. Верховенство права	37
6. Питання для самоконтролю	39
7. Тестові завдання	39
ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА	43
1. Конституційний лад: поняття та принципи	43
2. Конституціоналізм	45
3. Конституційні права і свободи людини і громадянина	47
4. Конституційні обов'язки людини і громадянина	51
5. Конституційно-правовий статус органів публічної влади	53
6. Питання для самоконтролю	56
7. Тестові завдання	57

ОСНОВИ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	60
1. Історія виникнення та становлення місцевого самоврядування в Україні.	60
2. Поняття муніципального права України	66
3. Система муніципального права України	71
4. Джерела муніципального права України	72
5. Функції місцевого самоврядування	73
6. Сучасні тенденції розвитку муніципального права України .	74
7. Питання для самоконтролю	76
8. Тестові завдання	77
ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	83
1. Цивільне право як приватне право	83
2. Поняття та предмет цивільного права України	83
3. Метод цивільного права України.	85
4. Джерела цивільного права України	86
5. Принципи цивільного права України	87
6. Цивільні правовідносини	88
6.1. Суб'єкти цивільних правовідносин	88
6.2. Об'єкти цивільних правовідносин.	91
6.3. Зміст цивільних правовідносин	92
7. Правочини як підстава виникнення цивільних правовідносин	93
8. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення цивільних правовідносин	96
9. Особисті немайнові права фізичних осіб.	99
10. Право власності та інші речові права на чуже майно. . .	104
11. Питання для самоконтролю	115
12. Тестові завдання	116
ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.	123
1. Історія виникнення та становлення кримінального права України	123
2. Поняття та предмет правового регулювання кримінального права України	125

3.	Принципи кримінального права України.	129
4.	Система кримінального права України	132
5.	Джерела кримінального права України	134
6.	Сучасні тенденції розвитку кримінального права України	136
6.1.	Поняття і ознаки кримінального правопорушення. Склад кримінального правопорушення.	136
6.2.	Стадії кримінального правопорушення.	144
6.3.	Співучасть у кримінального правопорушення.	146
6.4.	Кримінальна відповідальність та види покарань за кримінальним законодавством	148
7.	Питання для самоконтролю.	153
8.	Тестові завдання.	154

ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО

ПРАВА УКРАЇНИ 164

1.	Історія виникнення та становлення адміністративного права	164
2.	Адміністративне право як галузь публічного права . . .	166
3.	Система адміністративного права України.	169
4.	Джерела адміністративного права України.	171
5.	Принципи адміністративного права України	175
6.	Суб'єкти адміністративного права	177
7.	Інструменти публічного адміністрування	179
8.	Адміністративна процедура.	180
9.	Публічна служба.	183
10.	Адміністративно-деліктне право	187
11.	Адміністративне судочинство в Україні.	190
12.	Питання для самоконтролю:	193
13.	Тестові завдання.	193

ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО

ПРАВА УКРАЇНИ 200

1.	Історія виникнення та становлення фінансового права. .	200
2.	Поняття фінансового права України.	204
3.	Система фінансового права України.	207

4.	Джерела фінансового права України	210
5.	Функції фінансового права України	216
6.	Питання для самоконтролю	221
7.	Тестові завдання	222

ОСНОВИ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ 229

1.	Загальна характеристика трудового права	229
2.	Поняття та предмет трудового права України	230
3.	Метод трудового права України	231
4.	Джерела трудового права України	232
5.	Принципи трудового права України	234
6.	Трудові правовідносини	235
6.1.	Суб'єкти трудових правовідносин	236
7.	Колективний договір	239
8.	Трудовий договір	241
8.1.	Поняття, порядок укладення, зміст та види трудового договору	241
8.2.	Припинення та розірвання трудового договору	245
8.3.	Робочий час та час відпочинку	252
9.	Дисциплінарна відповідальність	258
10.	Матеріальна відповідальність працівників за шкоду заподіяну роботодавцем	260
11.	Питання для самоконтролю	261
12.	Тестові завдання	262

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ 270

1.	Екологічне право як галузь права	270
2.	Європейські підходи до управління відходами: досвід для України в період війни	275
3.	Земля – основне національне багатство України	280
4.	Правове регулювання управління водними ресурсами.	285
5.	Захист біорізноманіття та збереження природно-заповідного фонду	293
6.	Питання для самоконтролю	299
7.	Тестові завдання	299

ОСНОВИ АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	307
1. Історія виникнення та становлення аграрного права України	307
2. Поняття аграрного права України	308
3. Система аграрного права України	308
4. Джерела аграрного права України	309
5. Принципи аграрного права України	311
6. Сучасні тенденції розвитку аграрного права України . . .	312
6.1. Поняття та види державної підтримки сільського господарства	312
6.2. Правове становище фермерського господарства	317
6.3. Правове становище сільськогосподарського кооперативу	323
6.4. Правове становище особистого селянського господарства	329
6.5. Правове регулювання якості та безпеки продуктів харчування	337
7. Питання для самоконтролю	345
8. Тестові завдання	346
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	353

ПЕРЕДМОВА

Важливість правової освіти в сучасному суспільстві зумовлена тим, що право регулює найбільш важливі суспільні відносини між громадянами, установами, підприємствами та організаціями й орієнтує суб'єктів правових відносин щодо їх дій у різноманітних життєвих ситуаціях.

Знання права є проявом загальної та правової культури людини, сприяє ефективному здійсненню та захисту прав і свобод.

Підручник з основ права має на меті в доступній формі ознайомити здобувачів закладів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Правознавство» на неюридичних спеціальностях з основами теорії права, конституційного ладу й правової системи України. Також підручник розрахований на вступників, які цікавляться правом.

У підручнику читачі знайдуть низку нетрадиційних підходів до змісту й методики викладення матеріалу. Автори намагалися показати загальні принципи й тенденції розвитку окремих галузей права в сучасному глобалізованому та інтегрованому світі.

Структурно підручник відповідає програмі з правознавства.

У підручнику розглянуто теми: основи загальної теорії права, держава як правовий інститут, основи конституційного права, муніципальне право, трудове право, адміністративне право, цивільне право, фінансове право, екологічне право, аграрне право. У підручнику висвітлено загальну характеристику держави, як правового інституту та основ загальної теорії права, розглянуто основи таких галузей права, як: конституційне, муніципальне, адміністративне, цивільне, трудове, кримінальне, фінансове, екологічне, аграрне.

Готуючи підручник, автори прагнули до об'єктивності висвітлення матеріалу з позиції поваги до прав та свобод людини, орієн-

тувалися на принципи демократизму та верховенства права, ідеологічної свободи та рівності, керувались прагненням утвердження серед молодого покоління принципів гуманізму, формування у них почуття справедливості та дбайливого ставлення до навколишнього середовища.

Автори сподіваються, що запропонований підручник сприятиме не лише засвоєнню здобувачами необхідного мінімуму систематизованих правових знань, а й стане дороговказом, що допоможе їм легше розбиратися в сучасних тенденціях розвитку правової системи України, самостійно аналізувати та оцінювати окремі правові процеси та явища. Підручник розроблено авторським колективом у складі: д-ра юрид. наук, проф. Є. Д. Скулиша – передмова; д-ра юрид. наук, проф. Н. М. Пархоменко – параграфи 2, 3 розділу I; канд. юрид. наук, доц. Р. Д. Ляшенко – параграфи 1, 4, 5 розділу I, розділ II, розділ III; канд. юрид. наук, доц. В. А. Стрільчука – розділ IV; канд. юрид. наук, доц. Л. П. Василенко – розділ V, IX; канд. юрид. наук, доц. І. І. Кравчук – розділ VI; канд. юрид. наук, доц. А. Й. Бучинської – розділ VII; канд. юрид. наук, доц. М. В. Гордійчук – розділ VIII; канд. юрид. наук, доц. Н. В. Бондарчук – розділ X; канд. юрид. наук, доц. С. О. Костенко – розділ XI; упорядник тексту підручника – С. О. Костенко.

ОСНОВИ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА

1. Право: поняття, ознаки, функції

Кожне суспільство є саморегульованою системою. Це означає, що суспільство самостійно забезпечує певний порядок і для впливу на поведінку людей використовує різноманітні засоби регулювання (упорядкування) суспільних відносин. Ці засоби можна класифікувати на правові та неправові. Серед неправових соціальних регуляторів слід виокремити: моральні, релігійні, етичні, технічні, політичні, корпоративні норми, звичаї, традиції, обряди тощо. Всі вони становлять систему соціального регулювання. Їхнє основне призначення полягає у забезпеченні інтересів суспільства, соціальних груп та/або індивідів шляхом цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів суспільних відносин. Їх перелік не є вичерпним.

Одним з видів соціального регулювання є правове регулювання. Правове регулювання – це регулювання поведінки учасників правових відносин з використанням різноманітних юридичних засобів. Правове регулювання здійснюється із використанням різноманітних юридичних засобів – інструментів, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей. Об'єктом правового регулювання є поведінка людей та їх об'єднань, яка через свою соціальну значущість регулюється нормами права (юридично значуща поведінка) ¹.

Право є закономірною необхідністю, яка виявляється в політично організованому суспільстві, цінністю, що має декілька форм ви-

¹ Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

раження і рівнів формалізації. Право є віддзеркаленням культурного розвитку конкретного суспільства, засобом забезпечення злагоди в суспільстві, стабільності в державі, безпеки особи ².

В сучасній юридичній науці поняття «право» вживається у декількох значеннях. Серед них, слід виокремити наступні:

- право – це особливості взаємодії як між людьми, так і людьми та іншими інститутами, зокрема й державою;
- право – це система регулювання суспільних відносин;
- право – це рівна міра свободи, рівності і справедливості у суспільстві;
- право – це система цінностей, уособленням яких є загальні принципи права;
- право – це система загальнообов'язкових норм, що ґрунтуються на загальних принципах права;
- право – це порядок суспільних відносин, що базується на принципах права і нормах та захищається державою ³;
- право – це реалізація людських цінностей, зокрема, справедливості, свободи та рівності.

Право в усіх без винятку теоріях праворозуміння пов'язується з нормами поведінки людей, а тому й розглядається як феномен правової культури ⁴.

Якими є характерні ознаки права?

- право є виразником міри свободи, рівності та справедливості у суспільстві;
- нормативність – одна з основних ознак права. Право виражається через норми – правила, що встановлюють межі поведінки суб'єктів правових відносин;
- системність – норми права взаємопов'язані, внутрішньо узгоджені, не суперечливі, об'єднані в певну систему права з її поділом на галузі, підгалузі та інститути;
- формальна визначеність – означає зовнішнє вираження юри-

² Лепех Л. Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т "Львів. політехніка". Львів, 2020. 234 с.

³ Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

⁴ Лепех Л. Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т "Львів. політехніка". Львів, 2020. 234 с.

дичних норм у нормативно-правових актах як в офіційних писемних документах;

- загальнообов'язковість (стосується всіх суб'єктів права) – передбачає необхідність узгодження власної поведінки із змістом права⁵;

- вольовий характер – право є формою суспільної свідомості та вираженням волі суб'єктів правотворення серед яких народ/суб'єкти публічної влади;

- процедурність права – характеризується наявністю чітко визначених та нормативно закріплених процесів розробки, прийняття, застосування та гарантування права⁶. Це основні характерні ознаки права як регулятора суспільних відносин.

Функція права обумовлена його сутністю й призначенням у суспільстві. Функції права – це основні напрямки його впливу на суспільні відносини. Виділяють регулятивну й охоронну функції права.

Регулятивна функція виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом їх закріплення у тих чи інших правових інститутах, у чому й полягає одне із завдань правового регулювання. Ця функція використовується для впровадження позитивних правил поведінки (наприклад, кожен має право на працю/на страйк/відпочинок) або для забезпечення активної поведінки тих чи інших суб'єктів (наприклад, покладання обов'язку захищати Вітчизну). Цією функцією здійснюється регулювання суспільних відносин.

Охоронна функція передбачає вжиття заходів юридичного захисту та юридичної відповідальності. Ця функція характеризується особливими засобами впливу на поведінку людей (наприклад, заборона дискримінації, кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення).

⁵ Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомірова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

⁶ Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

2. Принципи права

Принципи права – це основні ідеї, цінності, ідеали, які лежать в основі права, визначають його сутність та призначення.

Принципи права є універсальними та вирізняються загальною значущістю. Принципи – це, передусім, ідеї. Потім принципи перетворюються в норми. Закон можна вважати правовим настільки, наскільки він відтворює демократичні правові принципи.

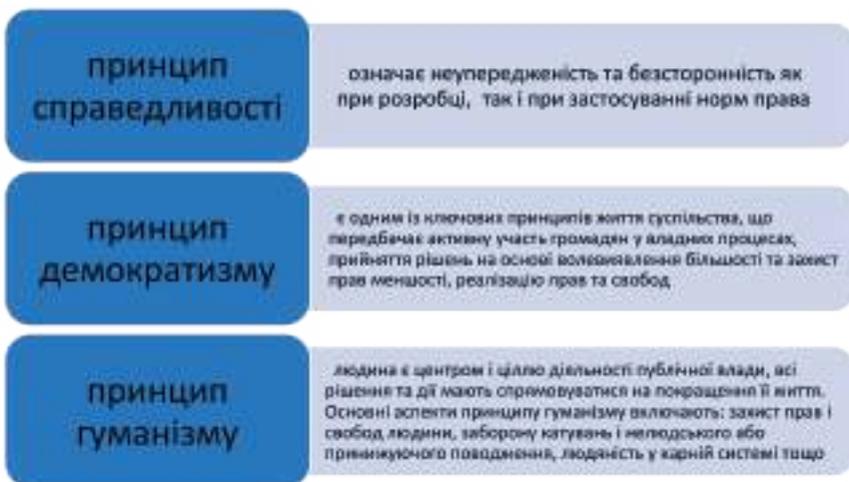
Основні принципи права можуть варіюватися в залежності від конкретної правової системи та її цільових завдань, але деякі з них загальні для багатьох правових систем.

Пропонується така класифікація принципів права:

- загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права, що застосовуються для більшості правових систем світу;
- загальні принципи права (властиві для більшості правових систем світу) – мають місце у національних (конкретної держави, напр., України) та наднаціональних правових системах світу (напр., правовій системі ЄС). Зокрема, загальні принципи права декількох країн та загальні принципи права для міждержавних утворень (напр., Європейського Союзу);
- принципи системи права, зокрема: принципи міжнародного права та принципи внутрішньодержавного права.

Ось деякі з найважливіших принципів права:

принцип верховенства права (rule of law)	це один із фундаментальних принципів, який вказує на те, що все має підпорядковуватися праву
принцип законності	усі повинні діяти відповідно до закону
принцип рівності	всі є рівними в правах і свободах, закон має застосовуватися однаково до всіх осіб

Безумовно, наведений перелік принципів не є вичерпним, так як і їх класифікація.

3. Джерела права

Сучасна юридична наука поняття «джерело права» визначає як складну категорію права. **Джерело права** – зовнішня форма існування норм права у вигляді письмового документу, виданого в межах повноважень суб'єктів правотворчості згідно спеціальної процедури, що має юридичну силу та є обов'язковим до виконання, спрямоване на регулювання суспільних відносин. Джерела права відображають волю народу, політику держави і суб'єктів місцевого самоврядування.

Історично першим джерелом права є **правовий звичай**. З поступовим ускладненням суспільних відносин звичай набув характеру правила поведінки, якого дотримувалися усі як обов'язкового правила поведінки. Звичаєве право – це сукупність правових звичаїв, розвиток і дія якого має відмінні тенденції у різних країнах, зокрема: витіснення іншими джерелами як регулятора суспільних відносин і мінімального використання або ж визнання правового звичаю основним джерелом права. В Україні ставлення до правового звичаю було неоднозначне. Правовий звичай продовжує зберігати значення в окремих галузях приватного і публічного права ⁷.

Правовий прецедент (від лат. praecedens – той, що попереду) – джерело права, що містить вирішення конкретного правового питання (казусу), що не регулюється законодавством, якому надається формальна обов'язковість при вирішенні всіх аналогічних справ у майбутньому. При розгляді справи суддя повинен обов'язково враховувати обставини справи, у зв'язку з якими прийняте попереднє рішення вищого судового органу. Дотримання такого рішення має на меті досягнення високого рівня одноманітності судової практики. Офіційно вважається, що суддя не створює право, а вирішує справи відповідно до існуючих (у законі або у раніше вирішеній справі) правових норм. З іншого боку, приймаючи рішення суддя формулює правило, для застосування якого в майбутньому обов'язковим є тлумачення, тому остаточно прецедент є результатом узагальнення судової практики ⁸.

Нормативно-правовий акт – офіційний документ уповноваженого суб'єкта владних повноважень, що встановлює, змінює чи скасовує норми права, має загальний чи локальний характер, розрахований на неодноразове застосування. Це акт суб'єкта правотворчості. У Конституції України визначено види нормативно-правових актів для кожного суб'єкта правотворчої діяльності, їх ієрархію ⁹.

Нормативно-правовий договір – це двостороння чи багатостороння угода між суб'єктами, що містить норми права. Суб'єктами

⁷ Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

⁸ Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

⁹ Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

нормативно-правових договорів є учасники публічно-правових відносин (що наділені владними повноваженнями). Держава, її органи, посадові особи, міжнародні організації – ось найтипівіші формально-рівні суб'єкти нормативних договорів. Набуття чинності відбувається лише після проведення відповідної процедури: ратифікації парламентом (для міжнародних договорів), підписання керівником парламенту та президентом (для конституційних договорів) тощо ¹⁰.

Правова доктрина не в усіх країнах є джерелом права. **Правова доктрина** – це документ, що містить концептуально оформлені правові ідеї, принципи, розроблені провідними ученими з метою удосконалення законодавства, що визнаються державою як обов'язкові. У період становлення системи джерел права праці римських юристів відносили до офіційних джерел права ¹¹.

Змістова характеристика джерел права дала змогу визначити їх особливості та межі регулюючого впливу, що уможливило з'ясування взаємозв'язків між джерелами права у формально-юридичному розумінні в межах національної правової системи.

4. Система права і система законодавства

¹⁰ Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

¹¹ Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

Система права має об'єктивний характер й покликана врегулювати різноманітні за змістом і формою суспільні відносини.

Система права – це внутрішня структура права, що відповідає характеру регульованих ним суспільних відносин.

Галузь права – частина системи права, відносно самостійна сукупність його норм, об'єднаних спільністю предмета, методів правового регулювання.

Підгалузь права – частина галузі права, що об'єднує норми права, які регулюють суспільні відносини певного виду (наприклад авторське право у галузі цивільного права)¹².

Інститут права – частина норм певної галузі чи підгалузі права, яка регулює конкретний вид чи сторону однорідних відносин. Інститути права можуть бути галузевими, які утворюються нормами однієї галузі права, та міжгалузевими, до яких входять норми кількох галузей права¹³.

Норма права – це закріплене у джерелі права правило загально-го характеру, що визначає стандарт належної/дозволеної поведінки або наслідки його порушення, ефективна дія якого забезпечується державою. Традиційно у структурі норми права виокремлюють три елементи: умови, за яких норма підлягає застосуванню (гіпотеза); саме правило поведінки – права та обов'язки учасників (диспозиція); вказівка на наслідки порушення (санкція)¹⁴.

Отже, будь-яка норма права може бути викладена у вигляді формули:

Систему законодавства утворюють галузі та інститути законодавства.

¹² Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіге, 2015. 392 с.

¹³ Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіге, 2015. 392 с.

¹⁴ Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіге, 2015. 392 с.

Внутрішню будову галузі законодавства складають інститути законодавства. Юридична сила нормативно-правових актів залежить від статусу суб'єкта, який ухвалює акт. Найвищу юридичну силу має Конституція. Після неї ієрархічно розміщені - конституційні закони, кодифіковані закони, звичайні закони та підзаконні нормативно-правові акти, які видаються на підставі законів і для їх виконання.

Галузеве законодавство регламентує відносини в межах окремої галузі (скажімо, кримінально-правове законодавство поширює свій регулятивно-охоронний вплив винятково на сферу дії однойменної галузі права).

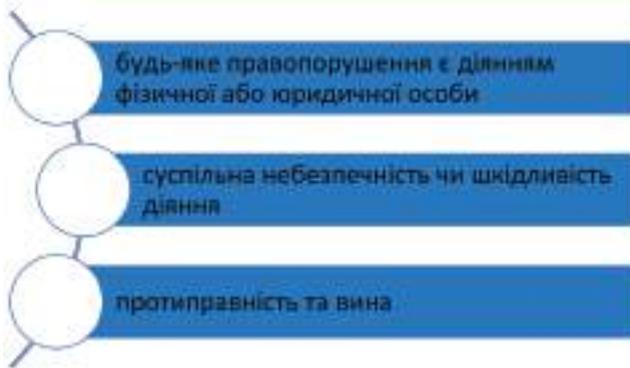
Міжгалузеве законодавство регулює поєднані будь-яким спільним елементом суспільні відносини, що виникають у рамках різних галузей права (наприклад, бюджетне законодавство регламентує відносини, що впливають господарських, адміністративних, цивільних правовідносин та ін.).

Таким чином, коли йдеться про появу нової галузі права (військове право, гірниче право, транспортне право), то йдеться, по суті, не про галузі права як такі, а про появу нової міжгалузевої групи законодавчих актів. У межах горизонтального структурування законодавства варто розрізняти звичайне і надзвичайне законодавство, а також законодавство загального та спеціального характеру.

5. Правопорушення та юридична відповідальність

Правопорушення – це суспільно небезпечне чи шкідливе, протиправне, винне діяння, вчинене деліктоздатною особою, що спричиняє юридичну відповідальність.

Загальні ознаки правопорушення:

Склад правопорушення – це сукупність об’єктивних і суб’єктивних ознак діяння, що характеризують його як правопорушення та є підставою для юридичної відповідальності.

Склад правопорушення:

1. Суб’єкт правопорушення – це деліктоздатна особа (фізична або юридична), яка вчинила правопорушення.

Деліктоздатність – це передбачена нормами права здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення. Деліктоздатність фізичної особи пов’язується з поняттями «вік», «розсудливість». У кримінальному праві суб’єкт кримінального пра-

випорушення та суб'єкт відповідальності збігаються. У цивільному праві суб'єктом майнової відповідальності за шкоду, заподіяну неповнолітнім, що не досяг п'ятнадцяти років, можуть бути, приміром, його батьки.

2. Об'єкт правопорушення – це матеріальне чи нематеріальне благо, що охороняється правом / соціальна чи особистісна цінність, якій завдається шкода.

3. Об'єктивна сторона правопорушення – це протиправне діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечний чи шкідливий результат (наслідок) даного протиправного діяння, причинний зв'язок між діянням та його суспільно-небезпечними чи шкідливими наслідками. Об'єктивну сторону правопорушення можуть доповнювати: місце, час, спосіб вчинення діяння.

4. Суб'єктивна сторона правопорушення передбачає наявність вини. Вина – це психічне ставлення особи до протиправного діяння та його суспільно-небезпечних чи шкідливих наслідків. Існують форми вини: умисел, необережність. Разом із виною юридичне значення можуть мати мотив та мета протиправного діяння.

Серед правопорушень розрізняють:

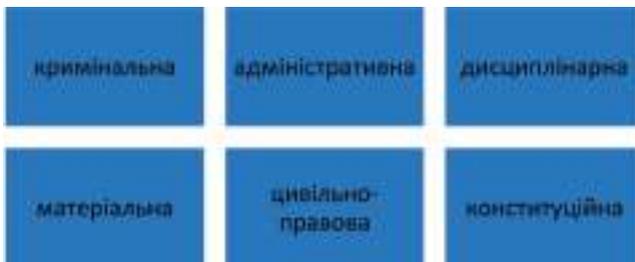

Юридична відповідальність – обов'язок правопорушника примусово зазнати несприятливих наслідків, передбачених санкцією норми права.

Підставою для юридичної відповідальності є склад правопорушення, тобто наявність всіх його елементів (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона), які у нерозривній єдності виступають єдиним цілим. Однак склад правопорушення – це вирішальна, але не єдина підстава юридичної відповідальності. Для притягнення суб'єкта до юридичної відповідальності потрібна наявність: нормативної, фактичної та процесуальної підстави.

Види юридичної відповідальності:

До принципів юридичної відповідальності належать:

1. Законність. Юридична відповідальність застосовується відповідно до вимог матеріального та процесуального права.

2. Невідворотність. Юридична відповідальність має бути обов'язковим наслідком будь-якого правопорушення. Невідворотність юридичної відповідальності – показник її дієвості як особливого правового інституту.

3. Обґрунтованість. Застосування заходів юридичної відповідальності передбачає: попереднє встановлення об'єктивного існування всіх фактів, що мають значення для застосування цих заходів; за одне правопорушення настає одна відповідальність; правопорушник несе відповідальність лише за вчинене ним винне протиправне діяння; вид і міра покарання/стягнення пропорційні тяжкості діяння, відповідають особистості правопорушника, не принижують чи ображають людську гідність.

4. Доцільність. Застосування заходів юридичної відповідальності передбачає: а) відповідність цілям юридичної відповідальності

(виправлення, перевиховання правопорушника, виховний вплив на інших осіб); б) їх зменшення, навіть відмова від них, якщо цілі юридичної відповідальності можуть бути досягнуті іншим шляхом.

Детальніше дізнатися про державу та право, права людини та їх захист, про систему національних судів та міжнародні суди можна за допомогою безкоштовного онлайн-курсу «Людина та держава. Правила гри», який розміщений на українській освітній платформі **EdEra** за вказаним QR кодом.

6. Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «право».
2. Якими є характерні ознаки права?
3. Охарактеризуйте поняття принципи права.
4. Назвіть види принципів права.
5. Охарактеризуйте загальні принципи права.
6. Дайте визначення поняття «джерела права».
7. Назвіть види джерел права.
8. Дайте визначення поняття «нормативно-правовий акт».
9. Визначте відмінності між системою права та системою законодавства.
10. Назвіть складові елементи системи права.
11. Що включає поняття «система законодавства»?
12. Дайте визначення поняття «норма права».
13. Якою є структура норми права?
14. Охарактеризуйте основні галузі права України.
15. Дайте визначення поняття «правопорушення».
16. Охарактеризуйте елементи складу правопорушення.
17. Розкрийте зміст поняття «юридична відповідальність».
18. Назвіть види юридичної відповідальності.
19. Визначте підстави юридичної відповідальності.
20. Охарактеризуйте принципи юридичної відповідальності.

7. Тестові завдання

1. Напрями впливу права, що визначають його сутність та призначення:

- а) функції права;
- б) норми права;
- в) принципи права;
- г) джерела права.

2. Частина норми права, що встановлює міру відповідальності за порушення правил диспозиції:

- а) диспозиція;
- б) гіпотеза;
- в) заохочення;
- г) санкція.

3. Назвіть елемент норми права:

- а) диспозиція;
- б) преамбула;
- в) абзац;
- г) дефініція.

4. Як називають систему правових норм, що регулюють відносини між фізичними і юридичними особами приватного права:

- а) галузі права;
- б) правові норми;
- в) публічне право;
- г) приватне право.

5. Які соціальні норми виступають критеріями у ставленні людини до предметів матеріальної і духовної культури стосовно їх краси, зручності тощо:

- а) політичні норми;
- б) морально-етичні норми;

- в) естетичні норми;
- г) корпоративні норми.

6. Підсистема норм права, що регулює певну групу однотипних, подібних відносин:

- а) правовий інститут;
- б) звичай;
- в) норма права;
- г) норма моралі.

7. Внутрішня структура (будова) права, що охоплює всі чинні норми права й визначає їх єдність та диференціацію, - це:

- а) галузь права;
- б) система права;
- в) правовий інститут;
- г) правова норма.

8. Джерелом права є:

- а) мораль;
- б) юридичний факт;
- в) нормативно-правовий акт;
- г) традиція.

9. Джерелом права в Україні є:

- а) мораль;
- б) правомірна поведінка;
- в) закон України;
- г) релігія.

10. Нормативно-правовий акт вищого представницького органу влади або народу, що регулює важливі суспільні відносини, ухвалюється в особливому порядку, має вищу юридичну силу:

- а) правотлумачний акт;
- б) закон;
- в) підзаконний нормативно-правовий акт;
- г) акт застосування права.

11. Діяння суб'єктів права, що суперечить нормативно-правовим приписам:

- а) принципова поведінка;
- б) маргінальна поведінка;
- в) узвичаєна поведінка;
- г) протиправна поведінка.

12. Шкідливе або небезпечне протиправне діяння деліктоздатного суб'єкта, що є підставою для застосування юридичної відповідальності:

- а) правотлумачення;
- б) правопорушення;
- в) правомірна поведінка;
- г) правозастосування.

13. Суспільно небезпечне діяння, що є підставою для застосування кримінальної відповідальності:

- а) цивільний проступок;
- б) дисциплінарний проступок;
- в) адміністративний проступок;
- г) кримінальне правопорушення.

14. Підсистема норм права, що регулює правові відносини на основі імперативного методу:

- а) галузь права;
- б) правовий інститут;
- в) правова норма;
- г) публічне право.

15. Здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за вчинення правопорушення:

- а) дієздатність;
- б) юридична відповідальність;
- в) деліктоздатність;
- г) правосуб'єктність.

16. Фізична чи юридична деліктоздатна особа, яка вчинила правопорушення:

- а) об'єкт правопорушення;
- б) об'єктивна сторона;
- в) суб'єктивна сторона;
- г) суб'єкт правопорушення;

17. Небажана, протиправна, суспільно-небезпечна і шкідлива для суспільства, держави та особи поведінка - це:

- а) правова поведінка;
- б) правомірна поведінка;
- в) правопорушення;
- г) зловживання правом.

18. Зовнішній прояв протиправної поведінки, який завжди є діянням, але може набувати форми як дії, так і бездіяльності, - це:

- а) суб'єкт правопорушення;
- б) об'єкт правопорушення;
- в) суб'єктивна сторона правопорушення;
- г) об'єктивна сторона правопорушення.

19. Який із зазначених видів не належить до юридичної відповідальності:

- а) кримінальна;
- б) дисциплінарна;
- в) адміністративна;
- г) політична.

20. Передбачений нормативно-правовим приписом обов'язок правопорушника відчувати негативні юридичні наслідки:

- а) правомірна поведінка;
- б) політична відповідальність;
- в) моральна відповідальність;
- г) юридична відповідальність.

ДЕРЖАВА ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ

1. Сутність держави: поняття та ознаки

Серед науковців немає єдності у розумінні сутності та змісту поняття «держава», тому існують різноманітні підходи до визначення держави.

Держава — це одна з форм людського спілкування, один з видів громадянських союзів; держава — це союз вільних людей, що живуть на певній території і підкоряються примусовій і самостійній владі (В. Хвостов).

Держава є правовою організацією народу, що володіє у всій повноті своєю власною, самостійною і первинною, тобто ні від кого незалежною, владою (Б. Кістяківський).

В науковій літературі традиційно склався погляд на державу як на суспільне явище, до структури якої входять декілька елементів.

ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ

☐	☐
☐ Територія	☐ Населення
☐ Суверенітет	☐ Публічна влада
☐ Апарат чиновництва, армія та поліція	☐ Закони та інші правові акти

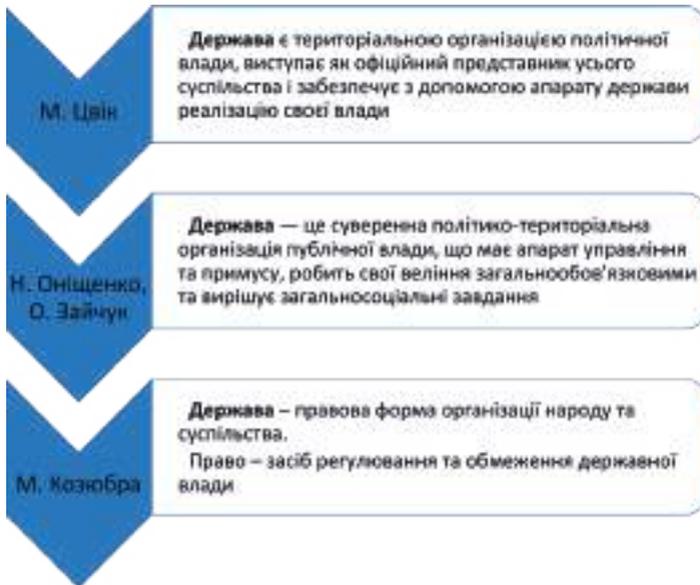
Чи може держава існувати без права?

Держава **НЕ** може поза правом здійснювати свою діяльність. Право забезпечує розвиток правової держави та громадянського суспільства.

Суверенітет (внутрішній / зовнішній) - визначає повноту влади всередині держави та незалежність у відносинах з іноземними державами

Наявність права зумовлює реалізацію правотворчої, виконавчої і правоохоронної функцій держави та поділ влади. Зокрема, в Україні відповідно до ст. 6 Конституції України влада поділяється на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України ¹. Право спрямовує діяльність держави, є його основою.

¹ Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

Сутність держави – це головна, основна властивість держави, що визначає її зміст, мету, функції.

Держава замість знаряддя насильства стає організацією, що долає протиріччя у цивілізованих формах, виступає у якості інструмента легітимної влади, її діяльність вже не протилежна інтересам більшої частини населення.

Держава стає активним і необхідним посередником в соціально-диференційованому суспільстві.

Соціальне призначення сучасної держави полягає у її різноманітні, широкій сфері діяльності, спрямованій на нормальне, безконфліктне існування суспільства.

Сучасна держава соціальний арбітр, організатор важливих заходів, без здійснення яких неможливе функціонування суспільства

суб'єкт легалізованого примусу (впливає на ті прошарки населення, які є суспільно небезпечними)

проводить активну соціальну політику, що полягає у врегулюванні та вирішенні соціальних проблем, досягаючи соціальної справедливості

2. Форма держави

Поняття «**форма держави**» загалом охоплює організацію механізму держави та методів здійснення (реалізації) функцій держави.

Організація механізму держави – це сукупність способів розподілення та співвідношення державно-владних повноважень між її ланками. Ця організація виявляється через сукупність трьох елементів: форми державного правління, форми державного устрою та форми державного режиму.

Форма правління відображає співвідношення між органом одного рівня, тобто між главою держави, парламентом та урядом, порядок їх формування та підзвітності. Це так звана горизонтальна організація влади.

Форма державного (територіального) устрою відображає співвідношення державно-владних повноважень між органами різних рівнів, тобто між перерахованими вище та тими, що діють у регіонах: кількість автономних рівнів влади у державі, характер участі регіональної влади у здійсненні загальнодержавної політики та здійснення влади на всій території. Це «вертикальна» організація державної влади.

Державний режим характеризує метод прийняття рішень державою (з участю або без участі населення), наявність або відсутність реального народного представництва, способи взаємозв'язку з суспільством, у тому числі і з опозицією, та деякі інші аспекти ².

Ознаки монархічної форми правління:

- 1) порядок престолонаслідування ґрунтується на принципі спадковості;
- 2) пожиттєвий статус глави держави, оскільки його влада не вважається похідною від населення загалом або від якогось органу центральної державної влади;
- 3) монарх – це символ нації, носій її історичної сутності, уособлення єдності і неперервності державного розвитку;
- 4) монарх має виключне право на особливий титул (король, імператор, великий князь, великий герцог тощо). Монархічні регалії — це зовнішні ознаки верховної влади глави держави (трон, корона, скипетр та ін.) ³.

² Галас В. І., Попович Т. П. Елементний склад форми держави: теоретико-правовий аналіз. *Регіональні студії*. 2017. Вип. 10. С. 13-17.

³ Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія. К. : ВЦ «Академія», 2014. 220 с.

Ознаки республіки:

- 1) обмеження влади вищих органів державної влади строком, закріпленим у конституційних законах;
- 2) виборність і періодична змінюваність органів влади;
- 3) відповідальність представників державної влади за свої дії;
- 4) влада реалізується на основі принципу її поділу на законодавчу, виконавчу, судову⁴.

У доктрині державотворення прийнято класифікувати республіканську форму правління на президентську, парламентську і змішану (парламентсько-президентську, президентсько-парламентську). Ця класифікація є найбільш характерним відображенням політико-правових реалій сьогодення⁵.

Україна є парламентсько-президентською змішаною республікою, але деякі елементи свідчать про невідповідність української моделі державного правління класичній моделі парламентсько-президентської республіки. Дійсно в Україні модель правління віддається необезпеченій критиці, в якій головною аргументом є наявність подвійної верхньої влади - президентської та парламентської.

⁴Теорія держави і права. Академічний курс: підручник (2-ге видання, доп.) / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

⁵ Олійник В. С., Олійник В. В. Республіканська форма державного правління: особливості її змішаної форми в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 42-48.

Детально про територіальний устрій, його види можна дізнатися у відео за вказаним QR кодом.

Детально про демократичний та антидемократичний режими можна дізнатися у відео за вказаним QR кодом.

3. Легітимність влади

Легітимність (від лат. legitimus — згідно з законами, правомірний, законний). Джерелом легітимності державної влади є людина, а точніше – її активна участь у суспільно-політичному житті.

Легітимація державної влади реалізується через народовладдя (вибори, референдум тощо), за допомогою яких виявляється рівень підтримки населенням лідерів, партій, інститутів, нормативних актів чи рішень.

Легітимність – це суб’єктивний аспект сприйняття державної влади, що ґрунтується на її визнанні та подальшій готовності їй підкорятися.

Легальність – зовнішній аспект легітимації влади, що означає - її законність, легалізація – процес узаконення.

Легальність, легітимність тісно пов'язані між собою, проте протилежно відмінні, адже легітимність означає визнання та підтримку народом влади та ставлення суспільства до чинної влади, а легальність – фіксує відповідність і закріплення в чинному законодавстві та необхідність здійснення повноважень лише у межах законодавства. Проте їх конвергенція повинна знаходити своє правове закріплення у нормах Основного Закону для дієвого функціонування правової, демократичної держави і громадянського суспільства⁶.

Таким чином, легальність державної влади – це її відповідність існуючим законам, а легітимність – це ставлення до неї суспільства.

4. Правова держава: поняття, ознаки та принципи

Уперше поняття «правова держава» визначив німецький учений К. Велькер у 1813 р., а в 1829 р. його співвітчизник Р. Моль включив його у наукову літературу. Ідея правової держави як юридична конструкція вироблена юридичною наукою у XVIII-XIX ст. під час формування конституційного устрою європейських держав⁷.

Правова держава – це публічно-правовий союз народу, заснований на праві як легітимованих суспільством нормах та політичній відповідальності держави перед народом за свою діяльність, державна влада у якій здійснюється за принципами дотримання прав і свобод людини та громадянина, верховенства права, поділу влади, інституціоналізації і юридичної форми діяльності органів державної влади, їх посадових та службових осіб⁸. Відповідно це держава у якій панує право. Важливим аспектом правової держави є те, що вона не лише створює умови для максимальної реалізації прав і свобод людини і громадянина, але й формує міцний та багатогранний механізм для їх правового захисту.

⁶ Козак Ю.-М. Р. Правові засади легітимації державної влади в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 15-19.

⁷ Лебедева О. В. Правова держава: поняття та принципи. *Альманах права*. 2013. Вип. 3. С. 203-207.

⁸ Теорія держави і права. Академічний курс: підручник (2-ге видання, доп.) / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

Ознаки правової держави:

- *рівність всіх перед законом.* Це необхідна умова для побудови правової держави, що дає можливість ліквідувати дискримінацію у суспільстві. Всі зобов'язані бути законотрудами у рівній мірі та нести однакову відповідальність за порушення закону. Конституція України закріплює рівність усіх перед законом у ст. 24 : «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»⁹;
- *поділ влади на три гілки.* Гілки влади повинні бути незалежними між собою, але при цьому мають право контролювати одна одну. Не допускається підміна функцій кожної з гілок влади, саме тому була сформована система «стримувань і противаг», яка являє собою потужний механізм захисту та нагляду за виконанням встановлених завдань. Конституція України у ст. 6 зазначає , що: «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову»¹⁰;
- *реальність прав і свобод громадян, їх правова і соціальна захищеність.* Необхідне існування дієвого правового механізму, головна мета якого – захищати та надавати можливість особі належно реалізовувати свої права і свободи. Ефективним засобом забезпечення прав і свобод людини є їх гарантії. Держава виступає основним гарантом правового та соціального захисту громадян. У ст. 3 Конституції України

⁹ Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

¹⁰ Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

проголошено наступне : «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»¹¹;

- *взаємна відповідальність особистості і держави.* Особа є відповідальною перед державою за свої вчинки, а держава – перед особою. Кожен має покладені на нього обов'язки, за невиконання яких потрібно нести відповідальність;
- *стабільність законності і правопорядку в суспільстві.* Наявність дієвого механізму контролю та нагляду за дотриманням нормативно-правових актів підвищує рівень довіри до суб'єктів владних повноважень;
- *високий рівень правової культури громадян.* Рівень правової культури свідчить про те, наскільки громадяни освічені в питанні своїх прав і обов'язків, що включає: обізнаність громадян щодо можливості користування своїми правами, вміння їх відстоювати при потребі, усвідомлювати ступінь відповідальності за вчинені дії, освіченість у проблемах суспільного та політичного життя. Але правова культура – це не лише наявність правових знань, важливим аспектом виступає також активна громадянська позиція, яка передбачає особисту ініціативу для розвитку, удосконалення та зміцнення правопорядку у суспільстві.

¹¹ Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

Таким чином, принципи правової держави – це головні ідеї, засади, положення, що мають нормативне закріплення і складають основу функціонування та організації більшості сучасних економічно розвинених демократичних держав світу.

5. Верховенство права

У вітчизняному законодавстві термін «верховенство права» з'явився у 1996 році після прийняття Конституції України: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» (ст. 8 Конституції України)¹².

Поняття «верховенство права» досить складне і багатогранне, тому однакового розуміння даного терміну не існує. Суть даного принципу полягає в пануванні закону і його застосуванні у всіх сферах життя суспільства. При регулюванні правових відносин, слід повністю покладатися на право, а не на суб'єктивні інтереси.

Принцип верховенства права часто ототожнюють з англійським принципом *rule of law*, що перекладі означає «право понад усе» або «верховенство права над державою».

Складові принципи верховенства права:

¹² Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

Зазначимо, що перелік складових принципу верховенства права не є вичерпним. Реалізація зазначених складових дозволить наблизитись до панування демократії, миру та справедливості. З розвитком правосвідомості й громадянського суспільства взаємовідносини в останньому все більш ускладнюються, вимагають глибшого змістового наповнення.

Верховенство права виражається в єдності таких принципів, як: конституційність, законність, гуманізм, невід’ємність і невідчужуваність прав і свобод людини та громадянина, рівність, справедливість, розумність, пропорційність, правова визначеність, належна правова процедура, незалежність суду¹³. Розвиток верховенства права робить цю категорію динамічною і в той же час не дозволяє визначити її точну дефініцію.

Верховенство права передбачає наявність прозорого, стабільного та ефективного законодавства, незалежних конституційних та судових органів, ефективного врядування на місцевому та загальнодержавному рівнях, кваліфіковану незалежну і ефективну судову владу, систему відповідальних правоохоронних органів, вільні засоби масової інформації¹⁴.

Пропонуємо звернути увагу на індекси дотримання принципу верховенства права в Україні та зарубіжних країнах. Відповідну статистичну інформацію отримуємо із всесвітньо відомого сайту – WJP Rule of Law Index за вказаним QR кодом.

¹³ Падалка Р. О. Верховенство права як основоположний принцип права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 195 с.

¹⁴ Падалка Р. О. Верховенство права як основоположний принцип права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 195 с.

6. Питання для самоконтролю:

1. Визначте поняття «держава».
2. Якими є характерні ознаки держави?
3. Визначте сутність держави.
4. Чи може держава існувати без права? Чому?
5. Дайте визначення поняття «суверенітет».
6. Які складові включає поняття «форма держава»?
7. Назвіть ознаки монархії.
8. Дайте визначення республіки. Назвіть характерні ознаки республіканської форми правління.
9. Дайте визначення поняття «територіальний устрій».
10. Назвіть види територіального устрою.
11. Дайте визначення поняття «державний режим».
12. Назвіть види державного режиму.
13. Визначте ознаки демократії посилаючись на норми Конституції України.
14. Визначте відмінності між поняттями «легітимність державної влади» та «легальність державної влади».
15. Дайте визначення поняття «правова держава».
16. Охарактеризуйте ознаки правової держави.
17. Назвіть принципи правової держави.
18. Назвіть складові принципу верховенства права.
19. Визначте показники індексу верховенства права (WJP Rule of Law Index).
20. Поясніть відмінності між верховенством права і верховенством закону.

7. Тестові завдання

1. Позначте відповідь, у якій правильно вказано характерну ознаку держави:

- а) суверенітет;
- б) рівність членів суспільства;

- в) вираз інтересів певної частини населення;
- г) самоврядування.

2. *Визначте форму правління, за якої вища державна влада реалізується повністю або частково однією особою і передається у спадок:*

- а) республіка;
- б) конфедерація;
- в) демократія;
- г) монархія.

3. *Визначте форму державного правління, за якої вища державна влада реалізується органом, що обирається населенням на певний строк:*

- а) монархія;
- б) республіка;
- в) конфедерація;
- г) демократія.

4. *Правова форма організації народу та суспільства – це:*

- а) демократія;
- б) механізм держави;
- в) громадянське суспільство;
- г) держава.

5. *Спосіб формування та функціонування вищих органів публічної влади:*

- а) форма держави;
- б) форма правління;
- в) форма режиму;
- г) держава.

6. *Визначте ознаку унітарної держави:*

- а) наявність суб'єктів федерації;
- б) наявність єдиної системи нормативно-правових актів;
- в) наявність подвійного громадянства;
- г) політична свідомість.

7. Організація публічної влади партійної еліти, яка реалізує владу виключно в своїх інтересах за допомогою різноманітних засобів примусу:

- а) форма правління;
- б) державний режим;
- в) авторитарна держава;
- г) демократична держава.

8. Якою є Україна за формою державного устрою:

- а) унітарною;
- б) конфедеративною;
- в) федеративною з автономним утворенням;
- г) федеративною.

9. Державний устрій, за якого адміністративно-територіальні одиниці держави мають ознаки суверенітету:

- а) унітарна держава;
- б) конфедеративна держава;
- в) федерація;
- г) авторитарна держава.

10. Якою є Україна за формою правління:

- а) парламентсько-президентською республікою;
- б) конфедеративною республікою;
- в) президентсько-парламентською республікою;
- г) парламентською монархією.

11. Якою є Україна за формою державного режиму:

- а) антидемократичною республікою;
- б) демократичною республікою;
- в) тоталітарною державою;
- г) конфедерацією.

12. Система способів та методів здійснення державної влади:

- а) форма державного правління;
- б) форма державного устрою;

- в) політичний режим;
- г) форма держави.

13. Назвіть ознаку демократичного режиму:

- а) контроль над засобами масової інформації;
- б) гарантованість прав особи;
- в) відсутність політичного плюралізму;
- г) відсутність гласності.

14. У вітчизняному законодавстві термін «верховенство права» визначено як:

- а) «ідеологічну багатоманітність»;
- б) «в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу»;
- в) «політику щодо державної таємниці визначає влада»;
- г) «ієрархії нормативно-правових актів не існує».

15. Позначте відповідь, у якій правильно названо ознаку правової держави:

- а) духовність;
- б) політична визначеність;
- в) рівність усіх перед законом;
- г) політична одноманітність.

КОНСТИТУЦІЯ
УКРАЇНИ

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

1. Конституційний лад: поняття та принципи

Конституційний лад відіграє важливу роль у створенні стабільного та демократичного суспільства, де громадяни мають права та свободи й можуть впливати на управлінські рішення через механізми, передбачені Конституцією. Питання про сутність та зміст конституційного ладу держави є найважливішим в умовах сьогодення. Адже саме конституційний лад є фундаментальним інститутом конституційного права¹.

Існування сучасної держави немислиме без Конституції, оскільки вона є невід'ємним атрибутом та характерною ознакою саме правової держави.

Визначення конституційного ладу виходить із загального поняття «конституційна держава». Однак за своїм призначенням Конституція становить лише основу конституційного ладу, організації та діяльності держави. Конституція як основний закон країни закріплює права і свободи громадян, які є найвищою соціальною цінністю, мірилом демократії і держава зобов'язана докласти всіх зусиль для можливості їх повної реалізації. Крім того, влада обмежується правом та формується на основі права.

Конституційний лад виражає різноманітні відносини, що переважають в організації суспільства, передбачаючи організацію та функціонування форм в політичній, економічній, соціальній та духовній сферах. У найзагальнішому розумінні конституційний лад — це передбачена і гарантована Конституцією та заснованими на

¹ Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Х.: Право, 2009. 468 с.

Конституції та прийнятими відповідно до неї законами система суспільних відносин, які також опосередковують реальний стан організації і діяльності держави, суспільства ².

Компонентами, що складають фундамент конституційного ладу, є його загальні принципи, які надають найбільш повне уявлення про сутність і зміст відповідного конституційно-правового інституту.

Конституційний лад за своїм змістом встановлює, насамперед, передбачені та гарантовані Конституцією державний і суспільний лад, конституційно-правовий статус людини і громадянина, форми народовладдя, організацію публічної влади, форму територіального устрою, зовнішньополітичну діяльність держави, основи національної безпеки, правового порядку та інші види конституційних правовідносин.

За формою конституційний лад України є системою основних видів організації та діяльності держави, суспільства та інших учасників конституційно-правових відносин. Насамперед, конституційний лад України уособлює передбачену Конституцією форму держави (унітарна республіка).

Основи конституційного ладу – це основні принципи діяльності і організації держави, що забезпечують людині можливості для реалізації прав та свобод, а також визначають засоби і форму організації публічної влади.

Принципи конституційного ладу України

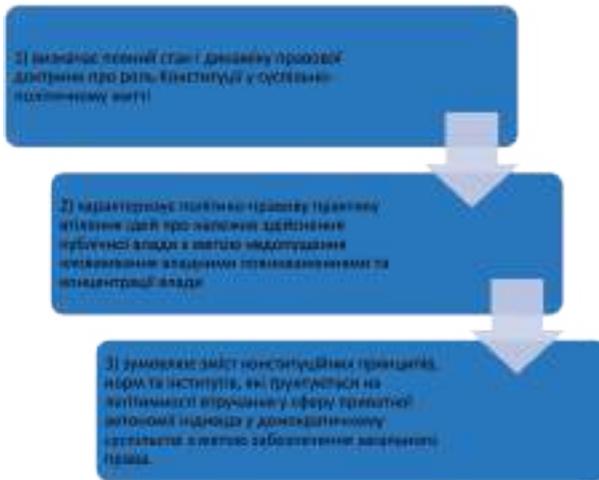
² Бебешко Д. С. Конституційний лад України: теоретико-правова характеристика. *Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри. Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця. 2021 С. 153-156.*

Одним із вагомих критеріїв, що розкривають зміст поняття «конституційний лад» є людина та її невід’ємні права й свободи. Конституційний лад є багатоаспектною категорією, що зумовлюється його перехідним періодом.

2. Конституціоналізм

Сучасний конституціоналізм базується на принципі обмеження публічної влади для захисту прав людини, а здійснення надзвичайних повноважень за нормальних обставин є прямою загрозою конституціоналізму. Конституціоналізм базується на принципах, покликаних обмежити владу та розділити владні повноваження.

Як зазначає М. Савчин, конституціоналізм як політико-правовий феномен є багатовимірним:

Порушення або ігнорування таких засад у розумінні та практиці конституціоналізму призводить до його трансформації у номінальний конституціоналізм³.

Конституціоналізм – це політичний та правовий принцип, який передбачає обмеження влади держави через прийняття та дотри-

³ Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації: дис... доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2013. 564 с.

мання Конституції. Конституція є основним правовим документом країни, який визначає права та обов'язки держави та громадян, поділ влади, механізми її функціонування, а також гарантує захист прав та свобод людей.

Конституціоналізм передбачає не лише прийняття Конституції, але й дотримання її положень в усіх сферах життя держави та громадян. Це означає, що всі органи влади, включаючи законодавчу, виконавчу та судову, повинні діяти в межах встановлених Конституцією норм та забезпечувати захист прав та свобод громадян. Відповідно, конституціоналізм ґрунтується на принципах і цінностях, які невід'ємні від концепції правової держави.

Конституціоналізм як доктрина і практика обмеженого правління у своїй основі має ідеї, що визначають його природу, призначення та сутність. сьогодні можна вважати, що такі ідеї є універсальними, вони декларуються більшістю сучасних держав та відображені у низці міжнародно-правових актів ⁴.

В сучасному світі більшість країн мають Конституцію та використовують конституційні принципи у своїй системі влади та правосуддя.

⁴ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз : монографія Харків : Право, 2018. 384 с.

3. Конституційні права і свободи людини і громадянина

Істотним складовим елементом конституційно-правового статусу особи є конституційні права і свободи людини і громадянина, які визначають закріплені й гарантовані Конституцією межі легітимної діяльності або поведінки особи чи осіб щодо задоволення своїх особистих, політичних соціально-економічних, культурних та соціальних потреб.

Класифікація конституційних прав і свобод особи

залежно від суб'єкта

- права і свободи людини
- права і свободи громадянина

залежно від виду суб'єкта вони

- індивідуальні
- колективні

за генезою

- природні
- похідні

за черговістю включення до Конституції

- права першого покоління
- права другого покоління

права третього покоління
права четвертого покоління

за ступенем їх абсолютизації

права, що підлягають обмеженню
права, що не можуть бути обмеженими

за змістом

громадянські (особисті)
політичні
економічні
соціальні
культурні

Громадянські (особисті) права і свободи: визнаються, а не встановлюються державою; належать усім, хто легітимно перебуває на території держави, а не лише громадянам; є невідчужуваними – їх обмеження не дозволяється або ж можуть обмежуватися у виняткових випадках (приміром, в умовах правового режиму воєнного стану).

Політичні права і свободи відображають можливості громадян брати участь у суспільно-політичних відносинах, у здійсненні влади, у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, проведенні всеукраїнського та місцевого референдумів. Особливістю політичних прав і свобод людини є те, що за винятком права на об'єднання в громадські організації та права на звернення, вони належать виключно громадянам, які досягли повноліття і набули повної правосуб'єктності ⁵.

право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації
(ст. 35 Конституції України)

право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському і місцевому референдумах, обрати і бути обраним
(ст. 38 Конституції України)

право збиратися мирно без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України)

право направити індивідуальну чи колективну звернення або особисті запитання до органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових та службових осіб цих органів
(ст. 40 Конституції України)

Економічні права і свободи – це встановлені та гарантовані Конституцією правила можливої поведінки особи з метою набуття та використання економічних цінностей, а також використання економічного потенціалу держави ⁶.

право на приватну власність
(ст. 41 Конституції України)

право на користування об'єктами права державної та комунальної власності
(ст. 41 Конституції України)

право на підприємницьку діяльність
(ст. 42 Конституції України)

право власності Українського народу
(ст. 13 Конституції України)

⁵ Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Х.: Право, 2009. 468 с.

⁶ Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Х.: Право, 2009. 468 с.

Соціальні права і свободи є мірою можливої поведінки або діяльності людини в соціальній сфері, що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я. Соціальні права пов'язані з відносинами з надання людині матеріальних благ у разі виникнення соціальних ризиків, що викликають об'єктивну потребу в соціальному захисті⁷.

Культурні права і свободи – це права, які забезпечують доступ до духовних надбань свого народу та людства, культурної спадщини, розвиток національної самобутності. Ці права є важливими для забезпечення духовного розвитку кожної людини.

⁷ Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Х.: Право, 2009. 468 с.

Таким чином, конституційні права і свободи є основою правового порядку України, що гарантуються Конституцією та іншими нормативно-правовими актами країни. Їх доцільно класифікувати за змістом на:

- особисті права та свободи, що передбачають можливості для реалізації та захисту особистої свободи та недоторканості особи. Наприклад, право на життя, право на недоторканість, право на людську гідність;
- політичні права та свободи пов'язані з участю громадян в політичному процесі та управлінні справами держави. Наприклад, право на участь у виборах, право бути обраним до органів влади;
- економічні права та свободи дають можливість реалізувати можливості в сфері економіки. Наприклад, право на власність, право на підприємницьку діяльність;
- соціальні права та свободи спрямовані на забезпечення соціального добробуту громадян. Наприклад, право на охорону здоров'я, право на соціальний захист;
- культурні права та свободи спрямовані на розвиток культурного життя в Україні, а також на збереження та підтримку національної культурної спадщини.

4. Конституційні обов'язки людини і громадянина

Сутність поняття «обов'язок» варто розкривати через категорію «правова необхідність». Наразі значна увага приділяється саме обов'язкам, які визначені в Основному Законі, оскільки саме вони визначають та регулюють найбільш важливі відносини між державою та громадянином, направлені на консолідацію інтересів особи та суспільства.

Більшість вітчизняних вчених схильні вважати, що під юридичними обов'язками людини і громадянина слід розуміти закріплену Конституцією України і гарантовану відповідним механізмом її здійснення необхідність вчинення дій, покладену на людину чи громадянина України і безумовну для виконання ними, а також вста-

новлену державою в інтересах всіх членів суспільства і закріплену в Конституції необхідність, що встановлює кожному громадянину відповідний вид, міру поведінки і відповідальність за належне його виконання⁸.

Конституційні обов'язки людини і громадянина – це закріплені Конституцією та захищені правовою відповідальністю вимоги, які висуваються до особи та пов'язані з необхідністю її участі у забезпеченні інтересів суспільства, держави та інших громадян. Конституційні обов'язки передбачають належне виконання усіма чинного законодавства, сплату зборів і податків, збереження історичної та культурно спадщини тощо⁹.

Подібно правам і свободам людини, її обов'язки також певною мірою корелюються між собою, складаючись із певних видів. За змістом вони поділяються на політичні, економічні, соціальні, культурні та інші обов'язки; за суб'єктами - на обов'язки людини та обов'язки громадян України; за формою обов'язки, закріплені в Основному Законі, та обов'язки, закріплені в законах і інших нормативно-правових актах тощо.

Водночас для обов'язків людини і громадянина упорядкування їх у ту чи іншу систематизовану послідовність не є визначальним щодо ефективності їх реалізації. На відміну від прав і свобод людини, реалізація яких забезпечується системою юридичних гарантій, а обов'язки забезпечуються, насамперед, встановленням юридично відповідальності за невиконання чи свідоме порушення передбачених Конституцією та законами України обов'язків¹⁰.

Таким чином, конституційні обов'язки людини і громадянина – це формально виражені правила належної поведінки, що застосовуються до будь-яких осіб, які перебувають на території держави.

⁸ Чорновол О. П. Юридичні обов'язки людини і громадянина: теоретичні моделі правового забезпечення та реалізації: дис. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2019. 206 с.

⁹ Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Х.: Право, 2009. 468 с.

¹⁰ Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Х.: Право, 2009. 468 с.

5. Конституційно-правовий статус органів публічної влади

В Україні конституційно-правовий статус органів публічної влади визначається Конституцією України, яка встановлює принципи організації та функціонування органів влади. Основоположним принципом функціонування органів публічної влади є принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову (ст. 6 Конституції України). Кожна з гілок влади має властиві лише їй повноваження, і цей поділ спрямований на забезпечення балансу та контролю в системі влади.

Інститут президентства є одним із головних елементів сучасного демократичного ладу. Президент наділений особливою конституційною правосуб'єктністю та має право виступати від імені держави у міжнародних зносинах, він є гарантом конституційного ладу, Конституції та законності, дотримання прав і свобод громадян.

Сутність та зміст конституційно-правового статусу Президента України, його повноваження викладено у Розділі V Конституції України.

В Україні законодавча влада здійснюється Верховною Радою України, що має виключне право приймати закони та інші нормативно-правові акти, здійснюючи законодавче регулювання різних сфер суспільного життя. Конституційний Суд України у рішенні від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 розтлумачив, що «визначення Верховної Ради України

єдиним органом законодавчої влади означає, що жоден інший орган державної влади не уповноважений ухвалювати закони»¹¹.

Правовий статус та повноваження Верховної Ради України див. у Розділі IV Конституції України.

Виконавча влада в Україні реалізується Кабінетом Міністрів України (найвищий рівень), центральними органами виконавчої влади (центральний рівень) та місцевими державними адміністраціями (місцевий рівень). Кожен орган виконавчої влади має чітко встановлені Конституцією та законами України, актами Президента та Кабінету Міністрів України права та обов'язки, що детально визначають сферу їхньої діяльності та компетенцію.

Під системою органів виконавчої влади в Україні слід розуміти систему різнопорядкових, але взаємопов'язаних органів влади, на які покладається функція реалізації чинного законодавства України і забезпечення державної політики в усіх основних секторах національного державотворення¹².

Правовий статус виконавчої влади в Україні див. у Розділі VI Конституції України.

Судова влада в Україні здійснюючи правосуддя, покликана забезпечувати дотримання прав і свобод людини і громадянина. Найвищим судовим органом в системі судоустрою України є Верховний Суд, а в системі конституційної юрисдикції – Конституційний Суд України. Конституція України надає гарантії незалежності судової влади та забезпечення її функціонування без впливу з боку інших суб'єктів владних повноважень

¹¹ Рішення Конституційного суду України від 17.10.2002 № 17-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02#Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

¹² Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Х.: Право, 2009. 468 с.

Принципи судочинства викладено у ст. 129 Конституції України.

Конституція України визнає право громадян на участь у владних рішеннях на місцевому рівні. Відповідно до ст. 7 Конституції України в Україні гарантується місцеве самоврядування¹³. Органи місцевого самоврядування здійснюють владу на місцях та визначають політику на регіональному та місцевому рівнях.

Конституційно-правовий статус місцевого самоврядування визначено у Розділі XI Конституції України.

Таким чином, публічна влада – це система інститутів, органів та суб'єктів, які здатні впливати на прийняття та реалізацію рішень в державі. Її діяльність базується на Конституції та законах України та забезпечує функціонування суспільства. Публічна влада включає в себе органи влади на різних рівнях – від загальнодержавних (центральных) органів влади до органів місцевого самоврядування. Метою публічної влади є забезпечення стабільності і порядку в суспільстві, захист прав і свобод громадян, розвиток громадського добробуту тощо.

Детальніше дізнатися про зміст та структуру конституційного права, поглибити знання в сфері теорії конституціоналізму, прав людини, правових основ функціонування органів державної влади можна за допомогою безкоштовного онлайн-курсу «Вступ до конституційного права», який розміщений на українській освітній платформі Prometheus за вказаним QR кодом.

¹³ Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

6. Питання для самоконтролю:

1. Визначте поняття «конституційний лад».
2. Назвіть принципи конституційного ладу.
3. Охарактеризуйте поняття конституціоналізм.
4. Назвіть ознаки конституціоналізму.
5. Дайте визначення поняття «права і свободи людини».
6. Назвіть види конституційних прав і свобод.
7. Дайте визначення поняття «особисті права людини».
8. Які права за Конституцією України належать до особистих?
9. Назвіть політичні права і свободи закріплені у Конституції України.
10. Назвіть економічні права і свободи закріплені у Конституції України.
11. Назвіть соціальні права і свободи закріплені у Конституції України.
12. Назвіть культурні права і свободи закріплені у Конституції України.
13. Дайте визначення поняття «конституційний обов'язок».
14. Назвіть конституційні обов'язки людини і громадянина.
15. Визначте правовий статус Президента за Конституцією України.
16. Яким є правовий статус Верховної Ради України, її повноваження?
17. Якою є система органів виконавчої влади в Україні?
18. Назвіть основні засади судочинства за ст. 129 Конституції України.
19. Дайте визначення поняття «публічна влада».
20. Назвіть органи місцевого самоврядування в Україні.

7. Тестові завдання

1. Що є основним обов'язком держави:

- а) реалізація економічної самостійності;
- б) обороноздатність держави;
- в) утвердження і забезпечення прав і свобод людини;
- г) безпека вищих посадових осіб.

2. Що визначає зміст та спрямованість діяльності держави:

- а) права та свободи людини і громадянина та їх гарантії;
- б) гарантії прав і свобод;
- в) забезпечення принципу єдиного громадянства;
- г) територія та суверенітет держави.

3. У Конституції зазначено: «... ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством». Це конституційне визначення:

- а) верховенства права;
- б) правового порядку;
- в) правової ідентичності;
- г) конституціоналізму.

4. Протягом якого часу судом має бути перевірена законність затримання чи арешту особи:

- а) 24 годин;
- б) 20 годин;
- в) 16 годин;
- г) 72 годин.

5. Право на професійну правничу допомогу особа має:

- а) з моменту арешту чи затримання;
- б) після завершення слідства;
- в) з початку судового засідання;
- г) не має права.

6. За Конституцією України обов'язком батьків є утримання своїх дітей до:

- а) здобуття повної загальної середньої освіти;
- б) досягнення повноліття;
- в) одержання першої заробітної плати;
- г) батьки не повинні утримувати дітей.

7. Який із наведених органів НЕ є колегіальним за порядком прийняття рішень?

- а) Міністерство юстиції України;
- б) Конституційний Суд України;
- в) Центральна виборча комісія;
- г) Вища рада правосуддя.

8. Нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони:

- а) застосовуються за аналогією закону;
- б) пом'якшують або скасовують відповідальність особи;
- в) пом'якшують або скасовують відповідальність юридичної особи;
- г) є більш сприятливими для особи, ніж попередній акт.

9. Державна влада в Україні здійснюється відповідно до ст. 6 Конституції України...

- а) з додержанням демократичних процедур і гарантій прав людини;
- б) на засадах ідеологічного плюралізму та економічної свободи;
- в) на засадах поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- г) на умовах поділу влади на між Президентом та Парламентом.

10. Який суб'єкт владних повноважень має право виконувати обов'язки Президента України у разі дострокового припинення його повноважень?

- а) голова Верховної Ради України;
- б) найстарший за віком депутат України;

- в) глава Офісу Президента;
- г) голова Конституційного Суду України.

11. До чийх повноважень належить затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби Безпеки України та Збройних Сил України?

- а) Президента України;
- б) народу України;
- в) Верховної Ради України;
- г) Кабінету Міністрів України.

12. Органами виконавчої влади є:

- а) виконавчі комітети сільських рад;
- б) виконавчі комітети селищних рад;
- в) виконавчі комітети міських рад;
- г) міністерства.

13. Хто із зазначених суб'єктів не наділений правом законодавчої ініціативи?

- а) народні депутати України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Верховний Суд;
- г) Президент України.

14. Зі скількох членів складається Вища рада правосуддя?

- а) десяти;
- б) п'ятнадцяти;
- в) двадцяти одного;
- г) кількісний склад Вищої ради правосуддя Конституцією України не закріплений.

15. Протягом якого часу після отримання закону Президент повинен підписати закон або повернути його Верховній Раді України на доопрацювання:

- а) 10 днів;
- б) 15 днів;
- в) 25 днів;
- г) 1 місяць.

фактично відбувається зародження українського місцевого самоврядування. Саме такої думки дотримується переважна більшість вчених-муніципалістів. Так, однією із ключових форм функціонування місцевого самоврядування в зазначений період було *віче*, яке уособлювало збори місцевих жителів (дорослого вільного населення міст та прилеглих територій) з метою обговорення та вирішення найважливіших питань. При цьому, в тогочасному локальному суспільстві зачасту формувалися громади, основу об'єднання яких становила не тільки спільна територія проживання (селище, місто), але й спільне ремесло, тобто рід та вид занять (ремісники, купці тощо), що, по-суті, й здійснювали визначальний вплив на формування предмету місцевого інтересу – ключових локальних питань, які виносились на віче і стосувалися особливостей здійснення ремесла та торгівлі відповідно. Проте, звичайно, такими питаннями віча часів Київської Русі не обмежувалися, але й вирішували значно важливіші справи, що стосувалися війни, примирення, ведення політики взаємовідносин із князем, формування важливих адміністративних органів тощо.

Цікавим є той факт, що уже починаючи із найбільш ранніх етапів становлення місцевого самоврядування на українських землях, його суб'єктний склад також починає розвиватися, диференціюючись та видозмінюючись як за територіальною ознакою, так і за колом питань, що належать до його відання. Зокрема віче як тогочасна

пріоритетна форма волевиявлення, форма вираження територіального самоврядування відбувалася в межах міст та регіонів, тобто стосувалися громади міста та регіону відповідно, тоді як ключовим суб'єктом самоврядування сільської громади (об'єднань мешканців кількох сусідніх сіл) виступала збори *верв*. Для вирішення питань поточного управління місцевими справами обирався *війт*.

Друга половина XIV ст. – до середини XVII ст. Окреслений відповідними темпоральними рамками період історії розвитку міс-

цевого самоврядування в українських землях характеризується входженням останніх до складу Великого Князівства Литовського та Королівства Польського, що відіграло ключову роль в особливостях організації та функціонування тогочасного місцевого самоврядування. В цей період елементи місцевого самоврядування, а надто в містах та містечках, отримали подальший розвиток у такій формі, як війтівство. Війт обирався міською громадою на відповідному віче. Також в цей час розпочинає формуватися розгалужена, складна система взаємовідносин між центральною владою, власниками міст та міськими громадами, з врахуванням статусу конкретного міста¹. Істотний вплив на розвиток місцевого самоврядування робить загальновідоме магдебурзьке або, як його інколи ще називають німецьке право (зразок управління громадою в німецькому місті Магдебург), яке суттєво вплинуло на розвиток місцевого самоврядування безпосередньо в українських містах тогочасного періоду.

Так, одними із перших міст, що отримало магдебурзьке право, було Сянок (1339 рік). Згодом, у 1356 році, відповідне право було надано Львову. Київ отримав відповідне право у 1498 році. В цілому магдебурзьке право отримали близько 15 українських міст.

Слід зазначити, що саме магдебурзьке право сприяло тому, що в межах міст почали утворюватися такі органи місцевого самоврядування, як магістрати. Звичаєві норми, які фактично домінували у врегулюванні тодішніх суспільних відносин, починаючи з часів Київської Русі, поступово втрачають своє пріоритетне значення. Свого впливу на розвиток міст позбавляються такі владні суб'єкти, як феодала, намісники, воєводи.

3. Середина XVII ст. – кінець XX ст. В зазначений період розвиток місцевого самоврядування був вкрай суперечливим та непослідовним. Значною мірою така ситуація була обумовлена входженням українських земель до складу інших держав.

Хоча варто зауважити, що за часів існування Української козацької держави (XVII–XVIII ст.), місцеве самоврядування набуває своєрідних форм, що значною мірою було обумовлено її полково-сотенним устроєм. Так, полки та сотні одночасно були військовими та

¹ Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків : Одиссей, 2008. С. 152

адміністративно-територіальними одиницями і користувалися військово-адміністративним самоврядуванням. Варто зазначити, що саме в цю добу з'явилася Конституція гетьмана П. Орлика 1710 р., в якій не тільки закріплювалися основні атрибути демократичної політичної системи, зокрема підтверджувалося місцеве самоврядування, але й було зроблено намагання захистити його від свавілля урядовців та закласти основи вітчизняного муніципалізму².

Згідно положень Конституції УРСР 1919 року, органами влади на місцях, зокрема в селах і містах були ради, а у волостях, повітах і губерніях – з'їзди рад і обрані ними виконавчі комітети як органи державної влади. Конституція УРСР 1937 року проголосила ради як представницькі органи на всіх

рівнях, а згодом – у 1978 році закріпила принцип єдності системи рад, знову ж таки, як органів державної влади.

Перший вітчизняний закон про місцеве самоврядування від 07 грудня 1990 року, який проголошувався «основою реалізації державної влади і місцевого самоврядування, утвердження повноти народовладдя на відповідних адміністративних територіях», передбачав, що до системи місцевого самоврядування включаються «сільські, селищні, районні, міські, районні в містах, обласні Ради народних депутатів та їх органи, які є державними органами місцевого самоврядування» (частина 1, стаття 2)³.

Варто пам'ятати, що реальне місцеве самоврядування об'єктивно можливе лише в умовах суверенітету держави, оскільки вона виступає його гарантом, а іноді й творцем його системи. Природно, що і в Україні воно поступово склалося лише після здобуття незалежності⁴.

² Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків : Одиссей, 2008. С. 162

³ Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 07.12.1990 р. N 533-XII. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 2. ст. 5

⁴ Муніципальне право України: підручник / Погорілко В. Ф. та ін. 2-ге вид. Київ : Правова єдність, 2009. С. 20

4. Кінець XX ст. – до сьогодні. Фактично, розпочинаючи з 1990-х років минулого століття, відкривається нова сторінка в розвитку місцевого самоврядування в Україні. Адже сам із цього періоду стартує відхід від радянської системи організації публічної влади, власне підтвердженням чому слугує прийняття 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України. Хоча, в перші роки незалежної України вчені-правознавці цілком справедливо зазначають про намагання пануючої на той час комуністичної партії запровадити так звану радянсько-муніципальну модель, яка була б нічим іншим, як «квазісамоврядуванням», офіційно називаючись «державними органами місцевого самоврядування»⁵. В питаннях територіальної організації місцевої влади пострадянська номенклатурна система неодноразово намагалася відновити попередню радянську модель, за якої місцеве самоврядування фактично й надалі залишалося б фікцією.

Дещо згодом, а саме в 1995-1997 роках в розвитку інститут місцевого самоврядування відбуваються дійсно якісні зміни, нормативним підґрунтям яким слугувало укладення та прийняття таких важливих документів, як Конституційного Договору (1995), чинної Конституції України (1996), Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та ратифікація Європейської хартії про місцеве самоврядування (1997).

Слід зазначити, що саме вказані вище документи виступили в ролі фундаментальних основ, таких вкрай необхідних для запровадження дійсно лібералізованої моделі місцевого самоврядування. В своїй сукупності їх прийняття зумовило визнання прав територіальних громад на самоврядування, створило правові межі інституціоналізації муніципальної влади як самостійного виду публічної влади⁶.

Проте, домінування патерналістського мислення та незацікавленість вищих органів державної влади в реальному розвитку міс-

⁵ Кампо В. М. Конституційно-правові проблеми державної муніципальної політики в Україні: теорія і практика. Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць / Голов. ред. С.В. Ківалов. Одеса, 2003. Вип. 16. С. 179; Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України: навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. С. 97

⁶ Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків : Одиссей, 2008. С. 174

цевого самоврядування, посилення бюрократії, низька довіра людей до органів та посадових осіб місцевого самоврядування, непослідовність у проведенні адміністративно-територіальної реформи, не тільки характеризували негативні сторони політико-правової реальності окресленого періоду, але й перешкождали подальшому, стабільному та системному розвитку місцевого самоврядування.

Дивна модель місцевого самоврядування, яка існувала в сучасній Україні, будучи своєрідним конгломератом орієнтованого на вікові вітчизняні традиції самоврядування громадського устрою, європейських стандартів організації місцевої влади та рудиментарних форм радянської системи, поступово втрачала своє політичне і практичне значення. Державна влада мала можливість штучно продовжити життя цієї моделі, використовуючи у своїх цілях ті чи інші її прояви⁷. Однак, негативні суспільні наслідки такої політики неважко передбачити. Передусім тому, що недовіра громадян до діючої системи місцевого самоврядування досягла критичної межі, а сама ця модель, як справедливо зазначають деякі експерти, у сучасних умовах здатна трансформуватися у модель самоврядування, яка за своїм духом близька до радянської моделі місцевої влади⁸.

Вказана вище ситуація почала змінюватися на краще починаючи з 2014 року, власне з активізацією реформи децентралізації публічної влади, реформи місцевого самоврядування в Україні. При цьому реформи децентралізації і місцевого самоврядування перебувають лише на початку свого шляху і для їх динамічного розвитку слід докласти ще дуже багато зусиль. Цілком справедливим є твердження, що горизонт реформ буде суттєво залежати від динамічності та напрямку політичних процесів в Україні, адже ряд важливих для реформи децентралізації питань не може бути вирішено без конституційних змін, а також глибокого реформування адміністративно-територіального устрою, зокрема, щодо самого існування і повноважень виконавчих органів рад субрегіонального та регіо-

⁷ Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків : Одиссей, 2008. С. 174

⁸ Кампо В.М. Політичні моделі місцевого самоврядування: європейський та український досвід. *Муніципальний рух: новий етап розвитку*: матеріали VII Всеукраїнських муніципальних слухань, м. Бердянськ, 6-8 вересня 2001 р. Київ, 2002. С. 359

нального рівнів, системи організації територіальних органів виконавчої влади і т. п.⁹

Дійсно, проголошення незалежності України сприяло активізації процесу демократизації суспільства й держави, пошукам такої організації публічної влади, яка відповідала б європейським стандартам і була спрямована на забезпечення прав і свобод людини. Важливим складником цього процесу є побудова оптимальної системи місцевого самоврядування, яка в сучасному світі сприймається як єдино можлива демократична й раціональна модель організації та функціонування влади на місцях¹⁰.

В цілому, як слушно зазначає український вчений-муніципаліст О. В. Батанов, в українських землях становлення і утвердження децентралізації та самоврядування завжди займали пріоритетне місце серед прагнень людей, що їх населяли, тоді як державні інститути завжди носили вторинний характер. Зі сторінок історії можна помітити, що інститути суспільного ладу відзначалися кращою стабільністю у порівнянні із ладом державним. Адже, навіть якщо національна державність в українських землях на певний час могла перериватись, то різноманітні інститути самоврядування залишалися та функціонували практично завжди. В таких ситуаціях, у силу бездержавності, Український народ змушений був реалізовувати себе на локально-індивідуальному рівні, тим самим продукував по-яву своєрідних, індивідуальних форм самозбереження.

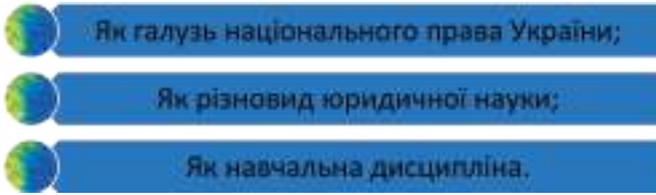
2. Поняття муніципального права України

Будучи категорією багатогранною муніципальне право традиційно може розглядатися у трьох ключових, взаємозалежних значеннях:

Власне, такий трирівневий підхід у розумінні зазначеної категорії використовує переважна більшість вчених-муніципалістів, обґрунтовуючи його у науковій, навчальній літературі.

⁹ Законодавчий вимір реформи децентралізації. Короткий огляд законопроектів та основних нормативно-правових актів. (Станом на 13 червня 2017 року) / Заг. ред. Парасюк І.Л. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2017 р. С. 4

¹⁰ Любченко П. М. Муніципальне право України: навч. посіб. Харків : ФІНН, 2012. С.87

Розпочнемо із першого підходу – муніципального права України як галузі права. Перш за все варто зазначити, що для національної юриспруденції вказана категорія є відносно новою. З аналізу тексту Конституції України приходимо до висновку, що категорія «муніципалітет» в ньому не використовується, натомість застосовується така категорія, як «місцеве самоврядування». Аналогічна ситуація прослідковується й у профільному муніципальному законодавстві. Свого часу окремі дослідники (Бобкова А.Г., Захарченко Н.А та інші) пропонували використовувати термін «комунальне право України», аргументуючи свою позицію наявністю закріпленої в Конституції України комунальної власності як власності територіальних громад сіл, селищ, міст (стаття 41; 142; 143). Очевидно, що в основі такого підходу лежить одна із форм власності, при цьому акцент з назви галузі зміщається на економічну основу організації та функціонування місцевого самоврядування. Тому переважна більшість вчених-муніципалістів справедливо наголошує на недоцільності застосування категорії «комунальне право» для позначення самостійної, окремої галузі права, використовуючи назву «муніципальне право».

Більше того, комунальна власність як критерій для обрання назви галузі публічного права є невдалою категорією ще й тому, що наприклад, за всіх часів державне право як провідну галузь національного права (за всієї дискусійності цієї назви з сучасних позицій) ніхто не пов'язував з наявністю державної власності. Асоціюючись переважно із комунальним господарством радянських часів, термін «комунальне право» не прижився ні у вітчизняній науковій літературі, ні у широкому вжитку ¹¹.

Найбільш повно та всесторонньо розкрити поняття допомагає тріада таких взаємопов'язаних категорій, як сутність, зміст та форма

¹¹ Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України: навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. С. 7.

відповідно. Отже, **за своєю суттю муніципальне право є** виразником волі та інтересів як людини і громадянина та територіальних громад, так народу і держави, оскільки муніципальні норми встановлюють або санкціонують як суб'єкти місцевого самоврядування (територіальні громади, органи та посадові особи місцевого самоврядування), так і народ і держава, приймаючи Конституцію та закони, якими визнається та гарантується місцеве самоврядування. **Зміст муніципального права полягає** у тому, що воно є регулятором суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування, тобто відносин, пов'язаних з визнанням, становленням, розвитком, організацією і здійсненням муніципальної влади як самостійного виду публічної влади та інституту громадянського суспільства та демократичної державності, а також суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією та захистом прав і свобод людини і громадянина у сфері місцевого самоврядування. І **за формою муніципальне право є** галуззю права, джерелами якої є акти як локальних норм права (статути територіальних громад, регламенти рад тощо), так і загальних (загальнонаціональних) норм права (Конституції, законів, підзаконних актів)¹².

В навчальній літературі муніципального права можна знайти декілька підходів щодо розуміння його поняття та юридичної природи. Так, одні науковці зазначають, що муніципальне право України являє собою галузь національного права, норми якої виражають волю та інтереси її народу, держави і територіальних громад, регулюють суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування¹³.

На думку вченого-муніципаліста П.М. Любченка, муніципальне право – це комплексна галузь права, яка становить собою сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються в процесі організації та функціонування місцевого самоврядування, а також реалізації форм безпосередньої демократії щодо вирішення питань місцевого значення¹⁴.

¹² Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків : Одіссей, 2008. С. 10-11

¹³ Муніципальне право України: підручник / Погорілко В.Ф. та ін. 2-ге вид. Київ : Правова єдність, 2009. С.12

¹⁴ Любченко П. М. Муніципальне право України: навч. посіб. Харків : ФІНН, 2012. С. 19

Вартим уваги в концептуальному аспекті є визначення, запропоноване вченим-муніципалістом О. В. Батановим. Так, як зазначає науковець, муніципальне право України є галуззю публічного права, норми якої регулюють суспільні відносини, які виникають в процесі визнання, становлення, організації та здійснення муніципальної влади, а також реалізації та захисту муніципальних прав особистості та виражають публічні й приватні, соціально-економічні та політичні цінності муніципальної демократії та прав людини¹⁵.

В загальному наука муніципального права спрямована на формування об'єктивних, цілісних, системних, концептуальних знань про предмет муніципально-правового регулювання. Вона відображає систему теорій, концепцій, ідей, думок щодо основних, базових засад виникнення, становлення та розвитку місцевого самоврядування, правового статусу суб'єктів місцевого самоврядування, форм локальної демократії, муніципальних прав особистості, правової природи муніципальної влади, гарантій місцевого самоврядування, сучасних тенденцій розвитку місцевого самоврядування, особливо в аспекті глобалізаційних, інтеграційних політико-правових процесів тощо.

Муніципальному праву як науці властиві низка характерних ознак:

- суспільний та політико-правовий характер (основний об'єкт дослідження науки муніципального права тісно пов'язаний із соціально-політичними явищами, які мають правове значення та попадають у сферу правового регулювання);
- комплексний характер (науці муніципального права властива множинність міждисциплінарних зв'язків, які виражаються через використання першою теорій, концепцій, підходів, ідей як з інших галузевих юридичних наук, так власне й тих наук, які не є юридичного спрямування, зокрема економіки, політології, соціології тощо);
- муніципальне право є галузевою наукою, адже вивчає одиницю галузь права¹⁶.

¹⁵ Батанов О. В. Феноменологія сучасного муніципального права. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 188

¹⁶ Муніципальне право України: підручник / Погорілко В.Ф. та ін. 2-ге вид. Київ : Правова єдність, 2009. С. 57-58

В аксіологічному аспекті важливість науки муніципального права полягає в тому, що від рівня її розвитку безпосередньо залежить розвиток відповідної однойменної галузі.

Третім аспектом, крізь призму якого можемо дефініціювати муніципальне право є початкова дисципліна. Муніципальне право України як навчальна дисципліна є сформована муніципально-правовою доктриною, а також відповідною правозастосовною практикою цілісну систему знань, що викладається студентам напряму підготовки «Право».

Зауважимо, що згідно положень освітніх програмах вищих навчальних закладів України, які здійснюють підготовку студентів за спеціальністю «Право», муніципальне право України відноситься до циклу вибіркового навчальних дисциплін. Проте, з огляду на важливість даної галузі права, яка безпосередньо проявляється через коло питань, що становлять предмет муніципально-правового регулювання, необхідність проведення низки ключових реформ в країні, зокрема реформу децентралізації публічної влади та місцевого самоврядування, а також існуючі проблеми, пов'язані із якістю надання публічних послуг муніципальними службовцями, організацію та функціонування органів та посадових осіб місцевого самоврядування, об'єктивно вбачається необхідність у віднесенні даної навчальної дисципліни все-таки до циклу обов'язкових.

Серед ключових завдань вищевказаної навчальної дисципліни є:

- надання допомоги майбутнім юристам у розумінні природи, змісту та форми місцевого самоврядування;
- формування у студентів правильного розуміння юридичної природи муніципальної влади як різновиду влади публічної, характерних їй особливостей, значення;
- формування знань про систему муніципальних прав особистості, належне функціонування механізму їх забезпечення та реалізації;
- виховання поваги до найважливіших муніципально-правових інститутів;
- розуміння тенденцій розвитку муніципального права в сучасних мовах і ін.

3. Система муніципального права України

Кожна галузь права має власну систему, яка виражається через сукупність диференційованих, внутрішньо узгоджених елементів, до яких, виходячи із класичного розуміння поняття системи галузі права, прийнято відносити інститути та норми. Тому систему муніципального права як галузі права становлять муніципально-правові інститути та норми.

Інститути муніципального права є основними складовими елементами системи муніципального права. Вони становлять собою групи правових норм, що регулюють найбільш споріднені суспільні відносини, що виникають у сфері місцевого самоврядування. Фактично, йдеться про відносини, які виникають у зв'язку із визнанням, становленням, організацією та здійсненням муніципальної влади, а також забезпеченням муніципальних прав особистості.

Муніципальне право України складається із таких ключових інститутів¹⁷ :

- інституту загальних засад місцевого самоврядування;
- інституту муніципальних прав людини;
- інституту територіальних громад;
- інституту форм локальної демократії;
- інституту представницьких органів місцевого самоврядування;
- інституту сільських, селищних, міських голів;
- інституту старости;
- інституту виконавчих органів місцевого самоврядування;
- інституту органів самоорганізації населення;
- інституту територіальних основ місцевого самоврядування;
- інституту об'єднань органів місцевого самоврядування;
- інституту гарантій місцевого самоврядування;
- інституту юридичної відповідальності у місцевому самоврядуванні та ін.

Наступним важливим елементом системи муніципального права України є муніципально-правові норми, які власне є первинним її елементом. Під муніципально-правовими нормами прийнято розуміти встановлені державою, територіальною громадою або органами місцевого самоврядування правила поведінки, що регулюють суспільні відносини у сфері організації і здійснення місцевого самоврядування та виконання яких забезпечується примусовою силою держави¹⁸.

¹⁷ Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків : Одиссей, 2008. С. 43

¹⁸ Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України: навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. С. 17.

4. Джерела муніципального права України

Питання джерел галузі муніципального права стосується нормативно-правового забезпечення організації та функціонування місцевого самоврядування. З огляду на особливості предмету муніципально-правового регулювання, широке коло суспільних відносин, що наповнюють його зміст, система джерел муніципального права є багаторівневою та достатньо розгалуженою. Так, систему джерел галузі муніципального права України становлять:

- *Конституція України* (є головним джерелом муніципального права; закріплює конституційні основи організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні; містить окремий розділ (XI), присвячений місцевому самоврядуванню);
- *Міжнародно-правові акти в галузі місцевого самоврядування, які ратифіковані Верховною Радою України* (Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року; Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями, Мадрид, 21 травня 1980 року, а також два додаткові Протоколи (№2 та №3) до неї, підписані та ратифіковані Україною; Рамкова конвенція про захист національних меншин, Страсбург, 1 лютого 1995 року; Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, Страсбург, 5 листопада 1992 року; Європейська ландшафтна конвенція від 20 жовтня 2000 року та ін.);
- *Закони України* («Про місцеве самоврядування в Україні»; «Про добровільне об'єднання територіальних громад»; «Про

транскордонне співробітництво»; «Про столицю України - місто-герой Київ»; «Про органи самоорганізації населення»; «Про службу в органах місцевого самоврядування»; «Про статус депутатів місцевих рад»; «Про асоціації органів місцевого самоврядування» та ін.);

- Підзаконні нормативно-правові акти органів державної влади, що стосуються діяльності місцевого самоврядування;
- Акти безпосереднього народовладдя у місцевому самоврядуванні;
- Нормативно-правові акти, прийняті безпосередньо органами місцевого самоврядування;
- Нормативно-правові договори;
- Інші різновиди джерел галузі муніципального права (наприклад, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим).

Слід зазначити, що процес якісного реформування місцевого самоврядування в Україні потребує вдосконалення нормативної основи функціонування місцевого самоврядування, зокрема через якомога швидше прийняття Верховною Радою України єдиного кодифікованого акту – Муніципального кодексу.

5. Функції місцевого самоврядування

Під функціями місцевого самоврядування прийнято розуміти однорідні, постійні напрями або види публічно-владної діяльності територіальних громад, органів та посадових осіб місцевого самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення, обумовлені об'єктивними потребами муніципального розвитку з точки зору внутрішніх і зовнішніх завдань місцевого самоврядування, у яких виражаються і конкретизуються сутність та соціальне призначення муніципальної влади. Запропонована дефініція функцій місцевого самоврядування дозволяє виділити низку характерних ознак, влас-

тивим відповідним функціям: а) вони є основними, пріоритетними та постійними напрямками здійснення місцевого самоврядування, передусім щодо реалізації природного права людини і громадянина на місцеве самоврядування; б) вони охоплюють основні сторони соціальної спрямованості місцевого самоврядування; в) відображають недержавну природу місцевого самоврядування (водночас слід пам'ятати, що суб'єкти місцевого самоврядування також беруть участь у реалізації функцій державної влади; г) вони допомагають надати відповідь на питання, чим має займатися місцеве самоврядування та розкривають матеріальний зміст публічно-владної діяльності суб'єктів системи місцевого самоврядування; д) характеризують способи, засоби, методи, за допомогою яких забезпечується реалізація публічно-владних прерогатив місцевого самоврядування в Україні¹⁹.

б. Сучасні тенденції розвитку муніципального права України

Слід зазначити, що розвиток муніципального права України зумовлений численними факторами політичного, економічного, соціального змісту. На нього впливають не тільки внутрішньодержавні процеси та явища, але й значно ширші, які прийнято називати процесами глобалізації та міжнародної міждержавної інтеграції.

Серед ключових напрямків розвитку муніципального права України варто виокремити:

- Вдосконалення конституційної моделі місцевого самоврядування України з урахуванням сучасних політико-правових реалій;
- Формування нормативно-правової основи місцевого самоврядування, зокрема через прийняття єдиного кодифікованого акту – Муніципального кодексу України;
- Якісне проведення реформи децентралізації публічної влади в Україні;
- Забезпечення реалізації принципів субсидіарності, повсюдності, фінансової незалежності та самостійності місцевого самоврядування;

¹⁹ Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків : Одіссей, 2008. С. 43

- Муніципалізація концепції стійкого (збалансованого) розвитку;
- Активне запровадження та врахування в діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування стратегічного планування та стратегічної орієнтації;
- Вдосконалення механізму забезпечення муніципальних прав особистості;
- Розвиток форм локальної демократії з урахуванням відповідного досвіду муніципалітетів країн ЄС;
- Покращення якості надання публічних послуг муніципальними службовцями;
- Поглиблення співпраці органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами та посадовими особами державної влади;

- Активізація в процесах міжнародного міжмуніципального співробітництва, акцентуючи пріоритети на співпраці з муніципалітетами країн ЄС.

Сьогодні, в умовах російської збройної агресії проти України, територіальні громади пройшли, без перебільшення, краш-тест і стали базовою ланкою, що здатна забезпечувати стійкість тилу. На початковому етапі широкомасштабної агресії проти України територіальні громади узяли на себе підтримку ЗСУ та частину їхніх функцій, забезпечення життєдіяльності громади, часто в умовах бойових дій. Вони максимально ефективно сприяли евакуації та розміщенню населення у відносно безпечних громадах, допомагали у релокації підприємств, а найголовніше – в таких складних умовах підтримували стабільність в суспільстві²⁰.

Отже, для нашої держави та інших суб'єктів муніципально-правових відносин активна робота у напрямку вдосконалення системи організації та функціонування місцевого самоврядування не тільки не втрачає своєї актуальності, але й набуває ще вагомішого значення. В умовах сьогодення вона є одним із пріоритетних, життєво-не-

²⁰ Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 53 с.

обхідних кроків не тільки публічно-владного, але й економічного, соціального та, що важливо, безпекового характеру.

7. Питання для самоконтролю:

1. Поняття муніципального права.
2. Джерела муніципального права: поняття та види.
3. Муніципальне право як наука.
4. Муніципальне право як навчальна дисципліна.
5. Конституційні основи місцевого самоврядування в Україні.
6. Зародження та розвиток місцевого самоврядування: ретроспективний та перспективний аспекти.
7. Поняття та сутність місцевого самоврядування.
8. Функції місцевого самоврядування в Україні.
9. Конституційні засади взаємовідносин державної влади і місцевого самоврядування.
10. Міжнародно-правові стандарти місцевого самоврядування.
11. Поняття і види суб'єктів муніципального права.
12. Місце та роль органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування в Україні.
13. Асоціації та інші форми добровільного об'єднання органів місцевого самоврядування.
14. Основні форми участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення.
15. Місцевий референдум як форма безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення.
16. Поняття, види та правове регулювання місцевих виборів.
17. Зарубіжний досвід міжмуніципального співробітництва та проблеми його запровадження в Україні.
18. Міжнародне муніципальне співробітництво: поняття, форми, зміст.
19. Електронний урядування як інноваційна форма муніципального управління: сутність, методи та принципи його організації.
20. Надання муніципальних послуг з використанням електронних засобів.

8. Тестові завдання

1. Сукупність знань, наукових ідей, концепцій, теорій про місцеве самоврядування, про форми і методи його здійснення, про етапи розвитку являє собою муніципальне право як:

- а) галузь права;
- б) наука;
- в) навчальна дисципліна.

2. Пріоритетним джерелом муніципального права є:

- а) закони України;
- б) міжнародно-правові акти в галузі місцевого самоврядування;
- в) Конституція України;
- г) усі відповіді є вірними.

3. Загальним і основним Законом в галузі муніципального права в Україні є:

- а) Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»;
- б) Закон України «Про всеукраїнський референдум»;
- в) Закон України «Про столицю України - місто-герой Київ».

4. Муніципально-правові відносини як відносини з приводу організації і здійснення публічної влади мають переважно:

- а) диспозитивний характер;
- б) імперативний характер;
- в) рекомендаційний характер;

5. Систему муніципального права складають:

- а) нормативно-правові акти і підзаконні нормативно-правові акти муніципального права;
- б) інститути і норми муніципального права;
- в) суб'єкти і об'єкти муніципального права;
- г) суб'єкт, об'єкт, зміст, юридичний факт

6. Важливе місце серед локальних нормативних актів місцевого самоврядування як джерела муніципального права посідає:

- а) Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»;
- б) Конституція України;
- в) Статут територіальної громади.

7. До суб'єктів муніципально-правових відносин належать:

- а) юридичні особи;
- б) духовні блага;
- в) земля.

8. Проблемність назви галузі «Муніципальне право» полягає у тому, що в Конституції України використаний термін:

- а) «муніципалітет»;
- б) «місцеве самоврядування»;
- в) «муніципальне утворення».

9. «Муніципалітет» - це:

- а) автономна адміністративна одиниця, що об'єднує спільноту громадян з певними інтересами;
- б) сукупність жителів села;
- в) добровільне об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селищ, міст.

10. У чому полягає суть політичної функції муніципального права як науки:

- а) формування справжніх політичних переконань і орієнтації у сфері місцевого самоврядування;
- б) сприяння повноцінній юридичній освіченості;
- в) полягає в пошуках фундаментальних вирішень питань, що стоять перед муніципально-правовою наукою.

11. До методів муніципального права як науки відносяться:

- а) імперативний;
- б) синергетичний;
- в) диспозитивний;
- г) рекомендаційний;

12. До джерел муніципального права як науки не відносяться:

- а) акти Президента України;
- б) наукові праці;
- в) сукупність теорій, в яких містяться знання про місцеве самоврядування;
- г) сукупність концепцій, в яких міститься знання про місцеве самоврядування.

13. Муніципальне право як навчальна дисципліна – це:

- а) сукупність знань, наукових ідей, концепцій, теорій про місцеве самоврядування, про форми і методи його здійснення, про історію розвитку тощо.
- б) галузь права України, норми якої виражають волю й інтереси її народу, держави та територіальних громад і регулюються суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування.;
- в) система знань, одержаних наукою муніципального права і практикою його створення і реалізації.

14. Інститут місцевого самоврядування у сучасному розумінні склався у світовій практиці на межі:

- а) XIX-XX ст.
- б) XVIII-XIX ст.
- в) XVII-XVIII ст.

15. У додержавну добу зародження місцевого самоврядування у східнослов'янських племен відбувалося в:

- а) в сім'ях;
- б) у родах;
- в) у племенах.

16. Справи громад хуторів, міст і регіонів обговорювались та ухвалювались:

- а) зібранням;
- б) головами сім'ї;
- в) спільною радою (вічем).

17. Для вічової організації управління у часи Київської Русі характерним був розподіл повноважень між:

- а) князем та вільним населенням регіону;
- б) князем та боярами;
- в) боярами та вільним населенням регіону.

18. Суб'єктом міського самоврядування в період Київської Русі виступали:

- а) територіальні громади;
- б) міські громади;
- в) сільські громади.

19. Найважливіші питання міського життя в період Київської Русі вирішували міські віча, а для розгляду поточних справ з числа вільних городян обирався:

- а) староста;
- б) заступник;
- в) війт.

20. Суб'єктом сільського самоврядування в період Київської Русі виступала:

- а) територіальна громада;
- б) міська громада;
- в) сільська громада (верв).

21. У великокнязівських містах поряд з органами міського самоврядування функціонував міський орган державної влади, очолюваний старостою, який призначався центральною владою – це:

- а) старостинська адміністрація;
- б) міська адміністрація;
- в) територіальна громада.

22. Укажіть теорію, основні положення якої були сформульовані Туре в доповіді щодо законопроекту про реформу місцевого управління у національних зборах Франції у 1790 р. та знайшли своє відображення у положеннях Конституції Бельгії 1831 р. стосовно особливості

«громадівської влади»; В основі цієї теорії лежала ідея природного права:

а) господарська (громадсько-господарська) теорія місцевого самоврядування;

б) теорія вільної громади (теорія природних прав громади);

в) державницька теорія місцевого самоврядування.

23. Яка модель місцевого самоврядування характеризується відсутністю на місцях повноважних представників центрального уряду, що опікають місцеві виборні органи; функціонування органів місцевого самоврядування здійснюється тільки у межах компетенції, закріпленої у законі і утвердження принципу позитивного регулювання діяльності органів місцевого самоврядування:

а) англосаксонська модель;

б) континентальна модель;

в) змішана (гібридна) модель.

24. Який принцип відображається в організаційно-правових формах діяльності органів місцевого самоврядування України?

а) принцип законності;

б) колегіальний принцип;

в) принцип гласності.

25. Який принцип полягає в тому, що основні суб'єкти місцевого самоврядування - територіальні громади та їх органи - не є елементами державного апарату і не належать до механізму держави?

а) колегіальний принцип;

б) принцип матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування;

в) принцип організаційної самостійності.

26. Реалізуючи яку функцію, органи місцевого самоврядування здійснюють правове регулювання комунальних відносин в межах своїх повноважень?

а) нормотворчу функцію;

б) правоохоронну функцію;

в) установчу функцію.

27. На підставі аналізу окремих положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», не є формами безпосереднього волевиявлення територіальних громад:

- а) місцеві референдуми;
- б) загальні збори громадян;
- в) вибори народних депутатів.

28. На підставі статті 140 Конституції України місцеве самоврядування здійснюється безпосередньо:

- а) територіальною громадою в порядку, встановленому законом;
- б) жителями сіл, селищ, міст в порядку, встановленому законом;
- в) депутатами сільських, селищних, міських рад.

29. Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є:

- а) територіальна громада;
- б) сільська, селищна, міська рада;
- в) державні органи влади.

30. Виходячи з конституційного статусу місцевого самоврядування головним суб'єктом, який визначає пріоритети державної політики у сфері місцевого самоврядування, є:

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Кабінет Міністрів України²¹.

²¹ Верлос Н.В. Муніципальне право: практикум для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки «Правознавство». Запоріжжя: ЗНУ, 2015. 100 с.

ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Цивільне право як приватне право

Цивільне право є однією із основоположних галузей права у вітчизняній правовій системі. Воно у своєму витоку і назві має коріння ще зі Стародавнього Риму, де термін «*jus civile*» використовувався для визначення права, яке було створено народом конкретної країни. Цивільне право ще тоді було віднесено до права приватного. Ще дві тисячі років тому видатний римський правник Domitius Ulpianus розглядав право у двох аспектах: приватне та публічне. Приватне право захищає інтереси окремих осіб, а публічне стосується становища держави.

Сучасне цивільне право розвивається як право приватне, оскільки цивільним правом регулюються відносини, які ґрунтуються на засадах свободи чи автономії волі, юридичної рівності та майновій самостійності їх учасників. Головне призначення цивільного права, врегульовувати суспільні відносини, що виникають в більшості між приватними суб'єктами. Тобто такими учасниками, які є юридично вільними і не знаходяться у будь-якому підпорядкуванні один над одним.

2. Поняття та предмет цивільного права України

Цивільне право – це сукупність правових норм, що визначають положення приватних осіб і правовий режим матеріальних і нематеріальних благ, а також регламентують (як правило, диспозитивним методом) майнові і немайнові суспільні відносини, засновані на принципах юридичної рівності, автономії волі і майновій самостій-

ності їх учасників - відносини приватних осіб, або приватні відносини.

Предметом цивільного права є приватні відносини. Приватними називаються суспільні відносини, засновані на засадах свободи або автономії волі, юридичної рівності і майновій самостійності їх учасників.

Відповідно до статті 1 Цивільного кодексу України «цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників».¹

Вільне волевиявлення, тобто свобода (автономія) волі полягає у можливості приватної особи самостійно («на свій розсуд», «виключно і незалежно від інших осіб», «зі своєї волі та в своїх інтересах») визначати факт, ступінь, тривалість, спосіб та інші характерні можливості своєї участі в суспільних відносинах. Свобода проявляється у свідомому (вольовому) виборі. Той, хто зробив вибір, несе всі його наслідки, включаючи несприятливі - витрати, втрати, збитки, відповідальність. Ризик настання таких наслідків врівноважується тим, що за свій вибір приватна особа набуває виняткове право на отримання всіх прибутків, доходів та інших вигод своєї поведінки відповідно до зробленого нею вибору. Питання ж про цілі, причини і мотиви такого вибору залишаються виключно приватною справою. Ніхто не зобов'язаний давати пояснення, чому він вступив (або не вступив) у відповідні відносини, чому вступив в них саме на цих, а не інших умовах тощо.

Юридична рівність – це перша та найголовніша межа в реалізації свободи. Свобода кожної приватної особи закінчується там, де починається свобода іншої особи, тобто юридично рівної з нею приватної особи. Цілі, мотиви, прагнення, помисли і переконання однієї з них можуть бути не більшими ніж цілі, мотиви, спонукання і прагнення іншої; відповідно, ніхто з приватних осіб не може нав'язати свою волю іншій особі, розраховуючи на підтримку закону. В цьому і полягає юридична рівність. Ніхто з приватних осіб не може примусити іншу приватну особа до участі в певних суспіль-

¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356.

них відносинах або неучасті в них; ніхто не має права втрутитися у визначення умов цих відносин; ніхто не має права вирішити за кого-небудь, коли і як вступати у відносини або змінювати чи припиняти їх.

Майнова самостійність приватних осіб полягає в тому, що кожен з них бере участь у розподілі майнових (в першу чергу матеріальних) благ на свої і чужі. Кожен учасник майнових цивільних відносин визнається суб'єктом цивільних правовідносин, завдяки чому він отримує можливість ставати власником своїх власних (до нього прикріплених, приєднаних, приурочених) суб'єктивних прав. Майнова самостійність виражається, по-перше, в приватно-правове закріплення благ за певною особою, тобто в їх закріпленні за допомогою суб'єктивних приватних прав, по-друге (не завжди, але дуже часто) - у фактичному (фізичному) володінні цими благами або контролі доступу до цих благ. Те й інше недоступно безпідставного сторонньому втручання - звідси подвійне найменування даного початку - недоторканність прав і майнова самостійність.

3. Метод цивільного права України

Оскільки цивільні правовідносини засновані на засадах свободи або автономії волі, юридичної рівності і майновій самостійності їх учасників, то і метод правового регулювання даних відносин буде диспозитивним. Учасники даних правовідносин діють за принципом загального дозволу («дозволено все, що не заборонено законом»). У цих відносинах переважають засади диспозитивності та децентралізації. Їх учасники самостійно на власний розсуд врегульовують відносини один перед одним.

Але неправильним буде допускати, що ці відносини не врегульовані імперативними нормами. Поєднання імперативного та диспозитивного методів дозволяє забезпечити гнучкість у правовому регулюванні, зберігаючи при цьому обов'язковий захист важливих суспільних інтересів. Імперативні норми забезпечують недопустимість від можливих зловживань чи недобросовісної поведінки.

4. Джерела цивільного права України

Під джерелами права прийнято розуміти зовнішню форму вираження правових норм². Джерелами цивільного права є нормативно-правові акти, в яких закріплені цивільно-правові норми. Відповідно до статті 4 ЦКУ до актів цивільного законодавства України відносяться Конституція України, Цивільний кодекс України, інші законодавчі акти, які регулюють цивільні відносини, підзаконні нормативно правові акти. Особливе місце серед джерел цивільного права займають міжнародні договори (ст. 10 ЦКУ). Вагоме місце серед джерел займає цивільно правовий договір. Оскільки цивільні правовідносини засновані на засадах автономії волі та юридичної рівності, і учасники даних відносин можуть врегулювати їх за домовленістю. Відповідно до статті 6 ЦКУ визначаються засади взаємодії актів цивільного законодавства та цивільно правового договору. Стаття 7 ЦКУ визначає джерелом цивільного права звичай.

Основи цивільно-правового регулювання закладені у Конституції України від 28 червня 1996 р., яка заклала основні вихідні засади (принципи) цивільно-правового регулювання. Конституція визначає правовий статус державних органів (Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, судів, місцевих державних адміністрацій, Прокуратури України тощо), містить невичерпний перелік базових прав і свобод людини і громадянина, деякі з яких розкриваються у ЦК України (особисті немайнові права, право власності та ін.), закладає інші підвалини для регулювання цивільних відносин (див., зокрема, ст. ст. 13, 14, 21, 23, 24, 27-29, 31, 32, 41, 85, 92, 116, 142, 143).

Центральним нормативним актом у регулюванні цивільно-правових відносин є ЦК України від 16 січня 2003 р., який вступив в силу з 1 січня 2004 р.

ЦК України складається з шести книг - «Загальні положення», «Особисті немайнові права фізичної особи», «Право власності та інші речові права», «Речове право», «Право інтелектуальної власності», «Зобов'язальне право» та «Спадкове право».

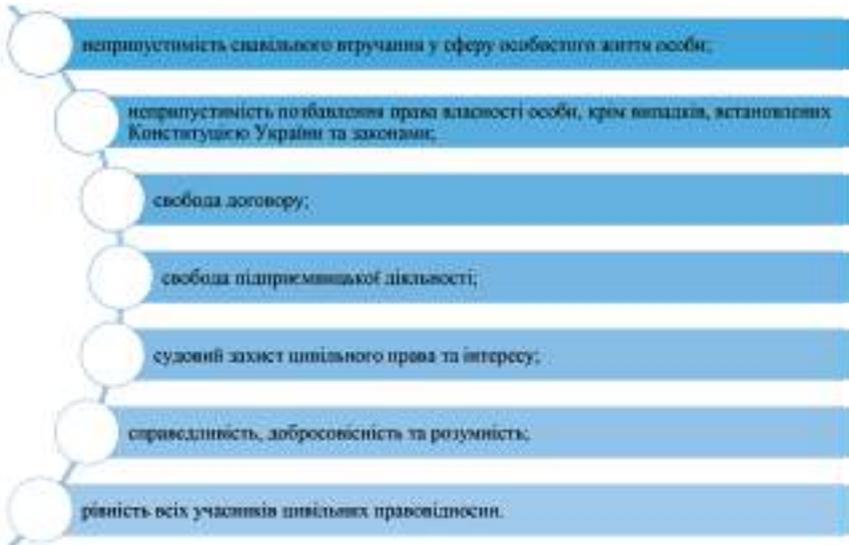
² Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 32 с.

Велике значення для регулювання цивільних відносин мають також інші закони (зокрема, Сімейний кодекс України, Житловий кодекс УРСР, Земельний кодекс України, Закони «Про заставу» «Про іпотеку» та ін.).

Джерелами цивільного законодавства виступають також підзаконні нормативні акти - як загальні (укази і розпорядження Президента України, постанови, рішення, заяви і декларації Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету міністрів України), так і відомчі (інструкцій, накази міністерств, відомств, державних комітетів). Крім того, особливості регулювання цивільних відносин можуть передбачатися актами місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування.

5. Принципи цивільного права України

Під принципами цивільного права України потрібно розуміти основні ідеї, керівні засади на яких ґрунтується цивільне право. До таких основних ідей варто віднести наступні:

6. Цивільні правовідносини

Цивільні правовідносини – це відносини, які регулюються нормами цивільного законодавства та виникають між юридично рівними суб'єктами з приводу здійснення та захисту особистих немайнових та майнових прав.

Цивільним правовідносинам притаманні певні ознаки:

- вони виникають в більшості випадків між приватними юридичними та фізичними особами, а суб'єкти публічного права, якщо і є учасниками даних відносин, то вони є рівноправними суб'єктами даних відносин;
- сторони є вільними учасниками даних правовідносин, ніхто не має права їх примусити вступити у ці правовідносини, вони на власний розсуд приймають рішення щодо укладення, зміни чи припинення договору, визначення умов та змісту своїх взаємовідносин, при умові що це не суперечить законодавству;
- вони можуть стосуватися різних сфер приватного життя, таких як власність, договори, спадщина, відшкодування шкоди тощо;
- цивільне право забезпечує механізми для захисту прав та обов'язків суб'єктів даних правовідносин, включаючи захист порушених прав та інтересів у суді.

Як і будь які інші правовідносини, цивільні правовідносини мають свою структуру. Яка складається з трьох елементів: суб'єкт, об'єкт та зміст правовідносин.

6.1 Суб'єкти цивільних правовідносин

Суб'єкти цивільних правовідносин - це особи, які беруть участь в правовідношенні.

Учасниками цивільних правовідносин відповідно до статті 2 ЦК України є три категорії осіб:

1) фізичні особи - громадяни України, іноземці, особи без громадянства; малолітні (можуть вчиняти дрібні побутові правочини, особисті немайнові права інтелектуальної власності), неповнолітні

(можуть розпоряджатися своїми доходами, укладати правочини за згодою батьків, піклувальників, відкривати банківські рахунки на своє ім'я), обмежено дієздатні (можуть вчиняти правочини за згодою піклувальника), недієздатні (можуть бути власниками майна, розпорядження даним майном здійснює опікун в інтересах підопічного);

2) юридичні особи - організації, підприємства, установи (можуть бути приватні та публічні (державні підприємства, комунальні установи));

3) публічно-правові утворення - держава Україна, Автономна Республіка Крим та місцеві територіальні громади.

Учасниками правовідношення є уповноважена особа (кредитор), яка має права, та зобов'язана особа (боржник), яка несе обов'язки.

Для того, щоб бути учасником цивільних правовідносин особа повинна бути наділена правосуб'єктністю (правоздатністю та дієздатністю).

Правоздатність - це здатність будь-якої людини мати цивільні права та виконувати обов'язки. Ця природна властивість притаманна всім фізичним особам незалежно від їх віку та стану здоров'я. Всі фізичні особи рівні у своїй здатності мати цивільні права та виконувати обов'язки, незалежно від їхнього походження, соціального, майнового статусу, расової чи національної приналежності, статі, освіти, мови, релігійних переконань, роду діяльності, місця проживання та інших обставин. Важливо відзначити, що фізична особа не може відмовитися від своєї правоздатності та ніхто не може обмежити її у цьому, оскільки правоздатність є невідчужуваною.

Цивільна правоздатність виникає при народженні особи. Проте існують ситуації, коли захищаються інтереси ненародженої дитини. Наприклад, згідно зі статтею 25, частиною 2 Цивільного кодексу України, інтереси дитини, яка зачата, але ще не народилася, можуть бути захищені. Відповідно до ст. 1222, ч. 1 Цивільного кодексу України – особи, які були зачаті під час життя спадкодавця і народилися живими після відкриття спадщини, можуть бути спадкоємцями за заповітом або за законом.

Цивільна правоздатність виникає в момент народження людини. Однак у деяких випадках охороняються інтереси дитини, яка зачата, але ще не народилася (ч. 2 ст. 25 ЦК). Зокрема, ч. 1 ст. 1222 ЦК передбачає, що спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути особи, зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини.

Цивільна правоздатність припиняється у момент смерті особи. Якщо людина жива, вона є правоздатною незалежно від стану здоров'я.

Для самостійної реалізації цивільних прав та виконання обов'язків, фізична особа повинна бути наділена не лише правоздатністю, але і мати здатність до вчинення правочинів – дієздатність.

Цивільна дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати та здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки, а також нести юридичну відповідальність.

Якщо правоздатність виникає з народження і її наявність у особи не залежить від стану здоров'я людини, то дієздатність залежить від стану здоров'я особи та її віку. Залежно від цього особа може бути повністю дієздатною, мати часткову чи неповну дієздатність, обмежену дієздатність або бути взагалі недієздатною.

Цивільна правоздатність для фізичних осіб виникає з народження та припиняється смертю, повна цивільна дієздатність виникає з досягнення повноліття (18 років).

Для юридичних осіб момент виникнення правоздатності та дієздатності визначається моментом створення юридичної особи. Це пов'язано з моментом здійснення державної реєстрації юридичної особи.

Питання цивільної правосуб'єктності фізичних осіб врегульовано у главі 4 ЦК України. Детальніше ознайомитися з ними можна за вказаним QR кодом.

При підготовці до практичного заняття, обов'язково за вказаним QR кодом, ознайомтеся з нормами ст.ст. 30-42 ЦК України.

6. 2 Об'єкти цивільних правовідносин

Об'єкти цивільних правовідносин – це матеріальне та нематеріальне благо, з приводу якого виникають цивільні правовідносини. Відповідно до норм ЦК України об'єктами цивільних правовідносин є речі та майно, цінні папери, результати робіт та послуг, результати інтелектуальної праці, нематеріальні блага та інформація.

Речі це найбільш поширений об'єкт, з приводу якого виникають цивільні правовідносини. Відповідно до ст. 179 ЦК України речами визнаються предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки.

При укладенні правочинів предметом яких є річ, важливе значення має правовий режим речі.

Правовий режим - це визначена законом система правил, яка регулює набуття, користування та відчуження речей як об'єктів цивільного права. Закон встановлює конкретний правовий статус для цих об'єктів, який визначає, які дії можна виконувати з ними або обмежує такі дії. Залежно від правового режиму речі можуть бути класифіковані як речі, що вільно обертаються, які обмежені в цивільному обороті або виключені з цивільного обороту. Встановлення обмежень або вилучення з цивільного обороту може бути здійснено виключно відповідно до законодавства України.

Більшість речей перебувають у вільному цивільному обороті, тобто будь який правочин може бути укладений з цією категорією речей. Наприклад вони можуть бути предметом договору купівлі-продажу, даруванні, минни, найму (оренди) тощо.

Речі, які обмежені в обороті, можуть перебувати у власності та придбані лише певними учасниками цивільних відносин, і їх обіг регулюється спеціальними нормами. Наприклад, такий порядок встановлений при укладенні правочинів предметом яких є зброя, наркотичні засоби, отруйні речовини, які небезпечні для життя та здоров'я людини тощо. Ці обмеження встановлюються з міркувань суспільної та державної безпеки.

Речі вилучені з обігу не можуть виступати предметом цивільно-правових правочинів (об'єкти виключної державної власності, об'єкти ядерної енергетики, об'єкти історико-культурної спадщини тощо).

Ознайомитися з поняттям речі та видами речей з приводу яких можуть виникати цивільні права та обов'язки можна в главі 13 ЦК України або за вказаним QR кодом:

6.3 Зміст цивільних правовідносин

Змістом цивільного правовідношення є суб'єктивні права та обов'язки учасників правовідносин.

Суб'єктивне цивільне право визначає межі допустимої поведінки особи, яка має право (наприклад, право кредитора на повернення свого майна від особи, яка незаконно його утримує, на одержання грошей за поставлену продукцію або на створення безпечних для життя та здоров'я умов у довіллі).

Суб'єктивний цивільний обов'язок, в свою чергу, є визначеною законом мірою належної поведінки зобов'язаної особи (наприклад, обов'язок боржника щодо сплати грошей, передачі майна або відшкодування завданої кредитору шкоди).

Цивільні правовідносини виникають, змінюються та припиняються на підставі конкретних життєвих явищ, які мають назву юридичних фактів.

Юридичний факт - факт реальної дійсності, з яким норми цивільного права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин.

Всі юридичні факти на підставі яких виникають, змінюються та припиняються цивільні правовідносини за своїм змістом можна поділити на дві групи: дії та події.

Дії завжди залежать від волі та свідомості особи. Як приклад, укладення договору, оголошення конкурсу, створення об'єкту інтелектуальної власності тощо.

Всі дії як юридичний факт можна поділити на правомірні (вищенаведені приклади є правомірними діями) та неправомірні (завдання шкоди, укладення недійсного правочину).

Події не залежать від волі та свідомості особи. Ними може бути смерть фізичної особи, в результаті чого спадкоємці вступають в спадщину та отримують у спадок всі майнові права та обов'язки спадкодавця. Стихійні лиха, для ліквідації наслідків яких необхідно використовувати чуже майно. Як результат у держави з'являється право реквізувати майно даних осіб. Досягнення певного віку фізичною особою, у зв'язку з чим вона набуває або неповної цивільної дієздатності, або повної цивільної дієздатності. Це надає їй право вступати у договірні відносини, можливість розпоряджатися своїм майном на власний розсуд тощо.

7. Правочини як підстава виникнення цивільних правовідносин

Найпоширенішою підставою виникнення цивільних правовідносин є правочини.

Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України).

Правочин завжди є дією, що виражає волю суб'єктів цивільного права. Ця ознака відрізняє його від юридичних фактів-подій, на які не можна вплинути свідомо.

Правочин також завжди спрямований на досягнення конкретного правового результату, такого як передача майна іншій особі, отримання речей у тимчасове користування чи перевезення майна. Важливо відзначити, що правочин завжди повинен відповідати нормам законодавства, оскільки, якщо він буде суперечить закону, то він вважається недійсним і не створює правових наслідків, на які він спрямований.

Законодавством передбачені умови дійсності правочину. Тому, для того, щоб правочин породжував правові наслідки, необхідно їх дотримуватися.

Відповідно до ст. 203 ЦК правочин має відповідати таким умовам:

1. Зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

2. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

3. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

4. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом.

5. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

6. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.³

Відповідно до ст. 205 ЦК України, правочин може бути вчинений різними способами, включаючи мовчання, усну форму та письмову форму. Письмова форма може бути простою, нотаріально засвідченою або підлягати державній реєстрації. Сторони мають право самостійно вибирати форму правочину, якщо закон не встановлює інше.

За загальним правилом ст. 208 ЦК України правочини, належить вчиняти у письмовій формі:

1) правочини між юридичними особами;

2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу (усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність.);

3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу;

4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.⁴

³ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356.

⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356.

Нотаріально посвідчена форма встановлюється обов'язково для правочинів щодо нерухомого майна.

Якщо правочин не відповідає умовам дійсності, передбачених в ст. 203 ЦК України, він може бути визнаний недійсним.

Категорія недійсності правочину поділяється на два види: нікчемні правочини та оспорювані.

Нікчемні правочини – це ті правочини, які визнаються недійсними законом. Наприклад, ч. 3 ст. 247 ЦК України «довіреність, у якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною»; ст. 27 ЦК України «правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, є нікчемним»; ст. 220 ЦК України «у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такої договір є нікчемним» тощо.

Оспорювані правочини – це ті правочини, які були укладені з порушенням умов чинності правочину (203 ЦК України). Правочини, які відносяться до категорії оспорюваного, будуть чинними допоки заінтересована особа не звернеться до суду з вимогою про визнання правочину недійсним. Оскільки у цивільному кодексі передбачена презумпція чинності правочину у ст. 204 «правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним».

Отже, якщо правочин нікчемний, то звертатися до суду для визнання його недійсним не потрібно, якщо правочин оспорюваний, то для того щоб визнати його недійсним треба звернутися до суду з вимогою про визнання його недійсним.

Якщо правочин визнаний недійсним законом (нікчемний правочин) або судом, наступають правові наслідки передбачені ст. 216 ЦК України. Застосовується двостороння реституція: «У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді,

коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування». Більш детально про правові наслідки визнання правочину недійсним можна ознайомитися за параграфом 2, глави 16 ЦК України або вказаним QR кодом:

Часто суб'єкт цивільного права вчиняє правочини особисто, але іноді виникають обставини, які перешкоджають цьому (такі як хвороба, відрядження, недостатність обсягу дієздатності або брак часу). У таких випадках може бути застосований інститут представництва у цивільному праві.

Більш детально про інститут представництва можна ознайомитися за главою 17 ЦК України або вказаним QR кодом:

8. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення цивільних правовідносин

Згідно зі ст. 626 ЦК договір - це домовленість двох і більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Значення договору полягає у тому, що він є тим юридичним фактом, який є підставою для виникнення правовідносин, які лежить в основі зобов'язання (ст. 11 ЦК України). А також договір є найпоширенішим видом правочинів.

При цьому слід враховувати, що правочини - поняття ширше, ніж договір: будь-який договір є правочином, але не кожен право-

чин є договором. Суб'єкти цивільних правовідносин можуть укласти будь який договір, передбачений законодавством, а також не передбачений законодавством. Наприклад договір купівлі-продажу, лізингу, підяду, найму (оренди). Якщо вид договору не передбачений законодавством, тоді його положення повинні відповідати основним засадам цивільного законодавства та не суперечити їм.

Прикладом правочину, який не є договором можна назвати заповіт, оголошення особи, яка загубила річ з проханням повернути за винагороду, оголошення конкурсу тощо.

Особливістю цивільно правового договору є те, що він являється джерелом цивільного права. Цивільно правовий договір регулює відносини між сторонами, як ті, що встановлені диспозитивною нормою закону, так і ті, що взагалі законодавством не врегульовані.

Згідно ст. 629 ЦК, договір є обов'язковим для виконання сторонами. Отже, хоча договір і не належить до нормативно-правових актів, однак за порушення його умов передбачена відповідальність для контрагентів.

Особи, які укладають договір, є вільними учасниками даних відносин, вступають у них добровільно та є рівними між собою. Забезпечення сутності договору як домовленості сторін та свободи їхнього волевиявлення від диктату третіх осіб, зокрема органів публічної влади, є основною функцією однієї з фундаментальних засад сучасного цивільного права - принципу свободи договору.

Принцип свободи договору включає такі елементи, як:

-
- свобода укладення договору;
 - свобода вибору контрагента;
 - свобода вибору умов договору (змісту);
 - свобода вибору виду договору

Порядок укладення, зміни та припинення договору. Загальний принцип: укладення, зміна та розірвання договору відбувається за взаємною згодою осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 638 ЦК України «договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.»⁵

Пропозицію укласти договір (оферту) може надіслати будь яка із сторін укладення договору.

Обов'язкові умови оферти:

- адресується конкретно визначеній особі, а не широкому колу осіб (реклама не є офертою, якщо в ній не зазначено іншого);
- містить всі істотні умови договору (обов'язково);
- готовність вважати себе зобов'язаною, у разі прийняття оферти іншою стороною.

Особа, яка отримала оферту, має право дати відповідь (погодитися прийняти пропозицію, погодитися прийняти з певними умовами, відмовитися від пропозиції). Ця відповідь, якщо вона буде позитивною та безумовною, тоді вона буде вважатися акцептом.

Акцепт також має певні обов'язкові умови:

- безумовний;
- вчасний;
- повний.

Відповідно до статті 640 ЦК України визначається момент укладення договору: «Договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції. Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії. Договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення».⁵

Стаття 651 ЦК України передбачає підстави для зміни або розірвання договору: «Зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або

⁵ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356.

законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої їм шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим».⁶

Цивільним кодексом передбачена особливість та порядок зміни та розірвання договору у зв'язку з істотними обставинами. З ними можна ознайомитися у ст. 652 ЦК України або вказаним QR кодом:

У разі зміни договору зобов'язання сторін змінюються відповідно до домовленості. У разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються. Моментом зміни та припинення є момент досягнення домовленості або дата зазначена у договорі. У разі зміни та розірвання договору за рішенням суду, моментом буде дата вступу рішення суду у законну силу:

9. Особисті немайнові права фізичних осіб

Особисте немайнове право – це міра можливої поведінки особи, яка уповноважена на використання особистих благ, які не мають економічного змісту (вартісного еквіваленту) та дають можливість особі на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері особистого життя. Особисті немайнові права пов'язані з особою носія, та не можуть бути передані іншим особам.

Основний нормативний акт, який встановлює правову основу для регулювання особистих немайнових прав - це розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» (статті 21-68 КУ). Цей розділ містить значний перелік особистих немайнових прав і свобод людини та громадянина, хоча він не є ви-

⁶ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356.

черпним. Крім того, особисті немайнові права фізичних осіб також врегульовані Книгою 2 ЦК України. Даною книгою ЦКУ норми цивільного законодавства були адаптовані до загальноєвропейських стандартів. Порівняно з Конституцією, Цивільний кодекс значно розширив перелік гарантованих особистих немайнових прав, і на сьогодні він є одним з найбільших у світі за обсягом правових гарантій для особи.

Окрім того, особисті немайнові права також регулюються міжнародними нормативно-правовими актами, які були ратифіковані Україною. Серед цих актів можна виділити Загальну декларацію прав людини, Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та інші міжнародні угоди.

Характерними ознаками цих прав є їх універсальність, оскільки вони належать кожній особі, і, отже, доступні як фізичним, так і юридичним особам, незалежно від будь-яких ознак або обсягу їхньої дієздатності.

Більшість з цих прав виникають у особи з моменту її народження, такі як право на життя, здоров'я, свободу, особисту недоторканність, ім'я і право на сім'ю. Але деякі з них, наприклад, право на доростовство, право на зміну імені, право на зайняття підприємницькою діяльністю, право на шлюб, набувають чинності лише з досягненням певного віку. Усі ці особисті немайнові права є власністю особи впродовж всього її життя. Важливо відзначити, що ці права є абсолютними і гарантують захист від будь-яких порушень з боку будь-яких осіб.

Зміст особистих немайнових прав полягає в тому, що фізична особа має можливість вільно і самостійно визначати свою поведінку в сфері приватного життя за власним вибором.

Змістом особистих немайнових прав є можливість фізичної особи

Цивільним кодексом передбачена велика кількість особистих немайнових прав, які поділені на дві групи:

1) права, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя; на охорону здоров'я; на усунення небезпеки, що

загрожує життю і здоров'ю; право на надання медичної допомоги; інформацію та таємницю про стан здоров'я; право фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я; право на свободу; на особисту недоторканність; право на донорство; право на сім'ю, опіку або піклування та право на безпечне для життя і здоров'я середовище);

2) права, які забезпечують соціальне буття фізичної особи (право на ім'я; на повагу до гідності та честі особи; право на недоторканність ділової репутації; на індивідуальність, на особисте життя та його таємницю; право на інформацію; на особисті папери; право на таємницю кореспонденції; право на захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- і відеозйомок, на охорону інтересів особи, зображеної на фотографіях та в інших художніх творах мистецтва; право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на місце проживання; на недоторканність житла; право на вибір роду занять; на свободу пересування, свободу об'єднання та мирні зібрання).

Цей перелік не є вичерпним, він може бути розширений і доповнений нормами інших законодавчих актів.

Суб'єкт вільно та на власний розсуд може реалізовувати свої особисті немайнові права. Зазвичай це відбувається особисто, але у випадках, коли це стосується малолітніх, неповнолітніх або повнолітніх осіб, які не можуть самостійно здійснювати свої права через вік або стан здоров'я, закон передбачає можливість виконання цих прав від їх імені та в їх інтересах законними представниками (батьками (усиновлювачами), опікунами, або піклувальниками) – ч. 1 ст. 272 ЦКУ.

Суб'єктивне право, може бути реалізовано у повному обсязі та на власний розсуд носієм цього права відповідно до закону. Проте, відповідно до ч. 2 ст. 64 КУ, в режимах воєнного або надзвичайного стану, особа може бути обмежена у використанні окремих особистих немайнових прав. У таких обставинах можуть бути обмежені, серед іншого, права вільне переміщення, на конфіденційність деякої інформації, наприклад листування, телефонних розмов, кореспонденції тощо. Але це не стосується права на життя, на отримання медичної допомоги, на повагу до честі та гідності особи тощо. Тобто переважна більшість особистих немайнових прав не може бути обмежена навіть при введенні режиму воєнного та надзвичайного стану.

Захист особистих немайнових прав фізичної особи може бути здійснений як самою особою, за допомогою самозахисту (але при дотриманні норма законодавства щодо недопустимості завдання шкоди навколишньому природному середовищу, третім особам, державним та громадським інтересам) так і за допомогою звернень до органів державної влади та суду.

Основним юрисдикційним способом захисту прав є звернення до суду з вимогою про визнання права, припинення незаконних дій, відшкодування матеріальної шкоди, компенсацію моральної шкоди, а також спеціальні заходи для захисту особистих немайнових прав, такі як відновлення порушеного права, спростування недостовірної інформації та заборона розповсюдження інформації, яка порушує особисті немайнові права (ч. 2 ст. 16 ЦКУ).

Відповідно до ст. 276 ЦКУ, обов'язок відновлення порушеного особистого немайнового права полягає у тому, що суб'єкти, які порушили це право, такі як органи державної влади, місцевого самоврядування, фізичні або юридичні особи, повинні негайно відновити це право. У випадку, якщо правопорушник не діє відповідно до вимог, суд може змусити його виконати необхідні дії і вимагати компенсації моральної шкоди для потерпілого. Якщо особа ухиляється від виконання рішення суду, до неї може бути застосований штраф, сплата якого не звільняє її від обов'язку виконати судові рішення.

Якщо була поширена недостовірна, неправдива інформація щодо особи або членів її сім'ї, вона має право на відповідь і право на спростування цієї інформації відповідно до ст. 277 ЦКУ. Право на спростування означає, що потерпілий може вимагати від правопорушника

визнання інформації як неправдивої, а право на відповідь надає особі можливість висловити свою точку зору стосовно розповсюдженої інформації та обставин порушення її права. Для використання цього способу захисту обов'язковою умовою є те, що поширена інформація є неправдивою, тобто містить викривлення або неправдиві дані. Спростування здійснює та особа, яка поширила таку інформацію. Якщо така особа невідома, спростування такої інформації відбувається судом.

Також важливо наголосити на тому, що процес спростування повинен відбуватися в тому ж форматі, що і поширення недостовірних відомостей. Це означає, що інформація для спростування має бути викладена тим же шрифтом і розміщена під заголовком «Спростування» на тому самому місці в виданні, де раніше була поширена недостовірна інформація.

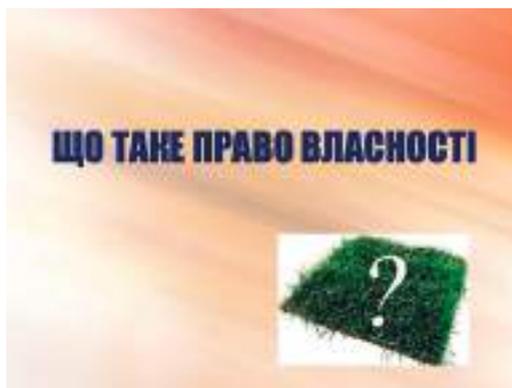
Не допускається не лише розповсюдження неправдивої та недостовірної інформації, а і взагалі будь якої інформації яка порушує особисті немайнові права фізичної особи (право на особисте життя, конфіденційність стану здоров'я, а також таємниця усиновлення чи банківська таємниця тощо). Будь-яка інформація, незалежно від її достовірності, може бути заборонена для публікації, якщо її оприлюднення порушує права та інтереси особи.

Отже, якщо особисте немайнове право фізичної особи було порушено в газеті, книзі, кінофільмі або телепередачі, які ще готуються до випуску, суд може заборонити їх випуск та поширення. У разі, якщо відомості вже були опубліковані в газеті, книзі, кінофільмі чи телепередачі, які вже були випущені у світ, суд може заборонити їх подальше поширення до тих пір, поки порушення не буде усунуто. Якщо усунення порушення неможливе, суд може видалити з обігу газети чи книгу з метою їх знищення (ст. 278 ЦКУ).

Більш детально про особливості захисту особистих немайнових прав фізичних осіб можна ознайомитися за главою 21 та 22 ЦК України.

10. Право власності та інші речові права на чуже майно

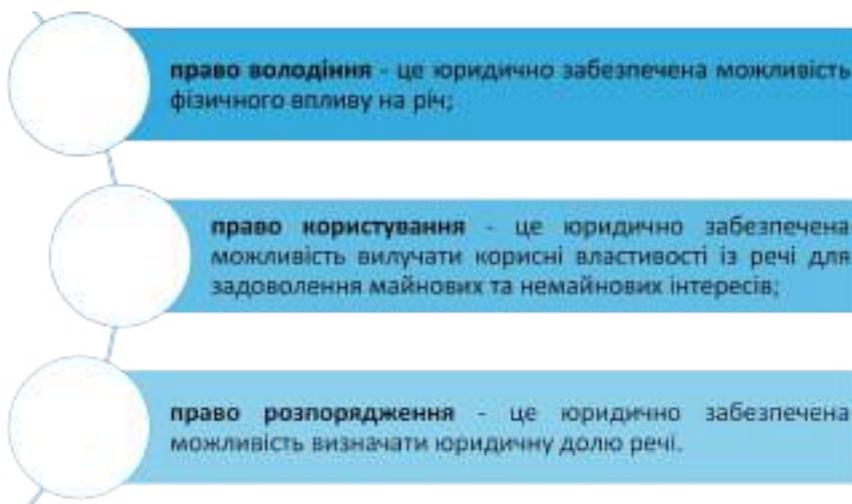

Поняття та зміст права власності. Відповідно до статті 316 ЦК України «правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб».

Зміст права власності є найширшим порівняно з іншими майновими

правами – власнику законом надається можливість здійснювати будь-які дії щодо власного майна, крім тих, що заборонені законом та суперечать моральним засадам суспільства.

Зміст права власності становить тріада правомочностей: право володіння, користування та розпорядження майном (ст. 317 ЦК України).

Цивільним кодексом, статтею 321, закріплений один із ключових принципів цивільного права – принцип непорушності (недоторканості) права власності. «Ніхто не може бути позбавлений права власності або обмежений у його здійсненні, крім випадків і порядку, прямо визначених законом. Примусове відчуження майна може застосовуватися без згоди власника лише у виняткових випадках з мотивів суспільної необхідності: для ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, для оборони країни під час дії воєнного стану та в інших випадках передбачених законом.

Стаття 319 ЦК України визначає основні засади здійснення права власності.

1. Власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Ніхто не має права вказувати йому на можливість поведінку щодо свого майна.

2. Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Але дана норма містить і межі використання – при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства.

3. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав. Рівність умов гарантується Конституцією України, де передбачено, що не може бути ніяких переваг за національністю, кольором шкіри, політичної приналежності, віросповідань тощо.

4. Власність зобов'язує. Стаття 322 ЦК України передбачає обов'язок власника утримувати своє майно за власний кошт, якщо інше не встановлено договором або законом.

5. Власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі – межі здійснення права власності встановлені законом.

6. Держава не втручається у здійснення власником права власності.

7. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

8. Особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом. Культурні цінності є особливим об'єктом права власності, який додатково охороняється державою. Законодавством передбачені обмеження щодо можливості розпорядження таким майном, а також передбачена можливість вилучення пам'ятки культурної спадщини у випадках, коли дії власника можуть призвести до можливого знищення її.

Суб'єкти та об'єкти права власності. Форми власності. Суб'єктами права власності є будь який учасник цивільних правовідносин відповідно до ст. 2 ЦКУ, це - український народ, фізичні та юридичні особи, держава Україна, територіальні громади, іноземні держави та інші учасники цивільних відносин (ст. 318 ЦК).

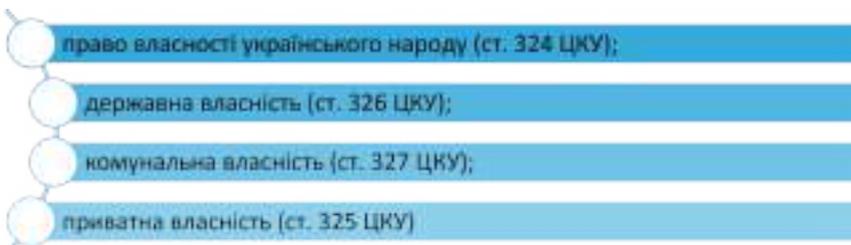
В залежності від суб'єкта права власності можна визначити і форми власності. Форми власності визначені Конституцією України, Цивільним кодексом України, Земельним кодексом України тощо.

Фізичні та юридичні особи є суб'єктами приватної форми власності.

Народ України в цілому та кожний громадянин окремо є суб'єктом права власності українського народу. Відповідно до ст. 324 ЦК України «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону».

Держава в особі відповідних органів державної влади здійснює управління майном що є у державній формі власності. У державній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна (ст. 326 ЦКУ).

Територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування здійснює управління майном що є у комунальній власності (ст. 327 ЦКУ).

Право власності передбачає володіння, користування та розпорядження різними видами майна. Основним об'єктом цього права є річ (майно) та/або майнові права, тобто те, що має економічну цінність і може бути предметом товарно-грошових відносин.

До об'єктів права власності також можна віднести гроші, валютні активи, цінні папери, земельні ділянки та інші природні ресурси.

Відповідно до ст. 324 ЦК України «власністю народу України є земля, її надра, повітряний простір та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, основні засоби виробництва, житловий фонд, будівлі, споруди, фінансові ресурси, наукові досягнення, національні культурні та історичні цінності».

У приватній власності фізичних та юридичних осіб можуть бути об'єкти нерухомості (квартири, будинки, господарські споруди, земельні ділянки різного цільового призначення), рухомі речі (предмети домашнього вжитку, музичні інструменти, транспортні засоби, меблі тощо), засоби виробництва та виготовлена продукція, гроші, цінні папери, твори літератури, науки та мистецтва тощо. Перелік даних об'єктів не є вичерпним. Але не можуть перебувати у приватній власності об'єкти вилучені із цивільного обігу – певні види зброї, ядерні матеріали, пам'ятки археології тощо. Також є певні об'єкти на володіння, користування, розпорядження якими необхідний певний дозвіл – мисливська зброя, наркотичні засоби, деякі небезпечні хімічні речовини. Це об'єкти обмежені у цивільному обороті. Перелік об'єктів, які вилучені із цивільного обороту або обмежені у цивільному обороті повинен бути обов'язково зазначений у законодавчих актах. В іншому випадку такі об'єкти можуть перебувати у власності фізичних та юридичних осіб, вони можуть виступати предметом ци-

вільно-правових договорів, сторонами яких будуть зазначені особи.

Відповідно до ч. 2 та 3 ст. 325 ЦКУ «склад, кількість та вартість майна, яке перебуває у власності юридичних та фізичних осіб, не обмежується».

Виникнення права власності. Право власності у будь якого учасника цивільних правовідносин виникає за наявності певних юридичних фактів. Ці юридичні факти, у цивільному праві називаються підставами та способами набуття права власності. Всі їх можна поділити на дві великі групи: первісні та вторинні (похідні).

Первісними вважаються способи, за яких право власності на річ виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника. Це, відповідно до глави 24 ЦКУ, створення нової речі (рухомої або нерухомої), переробка старої речі, в результаті чого створюється зовсім інша – нова річ, привласнення загальнодоступних дарів природи, набуття права власності на безхазяйну річ, знахідку, скарб, на річ від якої власник відмовився тощо.

Вторинний (похідний) спосіб виникнення права власності завжди залежить від волі попереднього власника. Такими способами є приватизація державного майна, спадкування за заповітом, а також будь який цивільно правовий договір, на підставі якого відбувається перехід права власності від одного власника до іншого (купівля-продаж, дарування, довічне утримання, міна тощо).

Власником однієї речі може бути як одна, так і декілька осіб. Якщо їх декілька – це спільна власність.

На підставі ч. 1 ст. 355 ЦК «майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників) належить їм на праві спільної власності (спільне майно)».

Характерними ознаками права спільної власності є насамперед єдність об'єкта та множинність суб'єктів (співвласників) цього права. Відносини спільної власності можуть виникати між фізичними, юридичними особами, державою або територіальним громадами, причому в будь-яких сполученнях.

Відповідно до норм цивільного кодексу спільна власність буває двох видів – спільна сумісна та спільна часткова. Спільна часткова власність презюмується: якщо законом або договором не передбачено, що власність спільна сумісна, отже вона спільна часткова.

Згідно з ч. 1 ст. 356 ЦК України «власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності є спільною частковою власністю». Вона виникає зокрема при укладанні кількома особами договору купівлі-продажу майна, даруванні, при спадкуванні тощо. Для кожного з співвласників встановлюється певний наперед визначений відсоток або частка в праві власності на спільний об'єкт в цілому (наприклад, дві третини, двадцять відсотків), а не конкретна частина майна. Ці частки можуть бути однаковими або різними, але завжди точно визначені.

«Спільною сумісною власністю визнається власність двох або більше осіб без визначення часток кожної з них у праві власності» (ч. 1 ст. 368 ЦК). Отже, на відміну від спільної часткової власності – частки не визначені. Вони будуть визначатися, якщо співвласники приймуть рішення ділити майно. За загальним правилом ці частки будуть рівними.

Спільна сумісна власність виникає або за договором, або за законом, зокрема: майно набуте під час шлюбу є спільною сумісною власністю (Сімейний кодекс України); майно набуте спільною працею членів сім'ї є спільною сумісною власністю; квартира яка перейшла у приватну власність в результаті приватизації є спільною сумісною власністю осіб, які проживають в цій квартирі та надали згоду на приватизацію (ЗУ «Про приватизацію державного житлового фонду»).

Головна відмінність спільної часткової власності від спільної сумісної полягає в тому, що суб'єкти спільної часткової власності мають право розпоряджатися своєю часткою на власний розсуд, а суб'єкти спільної сумісної – володіють, користуються та розпоряджаються за взаємною згодою.

Речові права на чуже майно

Речове право на чуже майно передбачає законну можливість особи користуватися чужим майном в межах, визначених законом, з метою задоволення своїх потреб і інтересів.

При наданні цього права виникає одночасно два права у різних суб'єктів на одну й ту саму річ: у власника – право власності; у користувача – речове право на користування та володіння чужою річчю. Речове право на чуже майно є вужчим за змістом порівня-

но з правом власності, оскільки користувач може тільки володіти та користуватися (в деяких випадках тільки володіти або тільки користуватися), але не має права розпоряджатися чужою річчю, яка знаходиться у його володінні. Важливо також зазначити, що речове право на чужу річ є похідним від права власності і не може існувати самостійно.

Речові права на чуже майно мають абсолютний характер захисту. Для них характерні всі можливі механізми захисту, які передбачені законодавством і для захисту права власності. Речові права на чуже майно захищаються від порушень не тільки третіх осіб, а й самого власника речі також.

Речові права на чуже майно мають кілька видів: право володіння чужим майном, право користування ним (сервітут), право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) та право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).

Право володіння. У цивільному праві термін «володіння» використовується у двох різних контекстах. По-перше, він означає правомірність власника володіти майном, що входить до складу його права власності. По-друге, цей термін використовується для опису окремого юридичного інституту – «Речове право на чуже майно – право володіння». У подальшому ми будемо використовувати термін «володіння» у другому значенні. Право володіння чужим майном полягає в фактичному знаходженні майна, власником якого є інша особа, у особи, яка не є його власником, але яка заволоділа цим майном на законних підставах, які впливають із договору або закону. Права даної особи захищаються законом.

Право володіння є поняттям, яке є важким для сприйняття, оскільки воно охоплює юридичні аспекти і правовий захист відносин, пов'язаних з фактичним утриманням майна, яке належить іншій особі.

Це надає підстав характеризувати такі фактичні відносини самостійним суб'єктивним правом особи на чуже майно.

«Володільцем є особа, яка фактично тримає чуже майно у себе» (ч. 1 ст. 397 ЦК).

Види володіння			
Законне		Незаконне	
<i>Володіння власника</i>	<i>Володіння невластника</i>	<i>Добросовісне</i>	<i>Недобросовісне</i>

Володіння невластника має назву титульне володіння, тобто таке володіння, яке виникло на підставі певного титулу (норми закону або договору). Якщо ж правової підстави для виникнення володіння не існувало, значить це володіння незаконне. Але незаконне володіння може поділятися на добросовісне та недобросовісне.

Добросовісний володілець – це та особа, яка не знала і не могла знати, що володіє чужою річчю без законної правової підстави.

Недобросовісний володілець – це та особа, яка знала, або повинна була здогадатися, що заволоділа чужою річчю незаконно. Це завжди стосується тих випадків, коли особа придбала товар за надмірно низькою ціною або при обставинах, що вказують на ймовірність, що це майно було отримане особою-продавцем незаконно.

Відмінність полягає у тому, що у недобросовісного володільця законний власник має право вилучити майно у будь якому випадку. Майно, яким володіє така особа, не підлягає правовому захисту. А від добросовісного володільця законний власник не завжди може повернути свою річ у своє володіння. Це стосується випадків, коли законний власник позбувся права володіння своєю річчю з власної необережності, необачності. В такому випадку у добросовісного володільця неможливо вилучити річ в примусовому порядку (ст. 388 ЦКУ).

Право користування чужим майном (сервітут) - це право обмеженого користування чужими речами в межах, визначених законом чи договором.

Сервітут може бути встановлений за домовленістю між сторонами, за рішенням суду, за нормами законодавства, за заповітом.

**Ст. 401 Цивільного кодексу
України**

Ч. 1 {
• Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом

Ч. 2 {
• Сервітут може насаджати власникові (володареві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, зокрема визначеній особі (особистий сервітут)

Наприклад, якщо на земельній ділянці відсутнє водоймище, це може ускладнити її використання для сільськогосподарських потреб. В такому випадку, для ефективного сільськогосподарського господарювання може виникнути необхідність використовувати воду з криниці на сусідній ділянці, і це можливо за умови встановлення права користування цією водою.

Зазвичай сервітути встановлюються для забезпечення права користування земельними ділянками для проходу, проїзду, розміщення теплових або водних мереж тощо. Ці права щодо користування визнаються як земельні сервітути. Земельний сервітут може бути встановлений шляхом укладення договору між особою, яка має потребу у сервітуті (суб'єктом сервітутного права), та власником

земельної ділянки. Договір про встановлення земельного сервітуту повинен бути зареєстрованим відповідно до вимог Закону «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обмежень».

Сервітутні відносини включають в себе дві сторони: особу, яка вимагає установлення цього права (власника пануючої речі), і особу, яка повинна це право надати (власника обслуговуючої речі).

Це право може бути надано на користь будь-якого власника прилеглої земельної ділянки і не обмежується особистістю даної особи. Отже, сервітут продовжує існувати, навіть якщо право власності на земельну ділянку перейде до інших осіб (ч. 6 ст. 403 ЦКУ).

Емфітевзис це довгострокове, відчужуване право на використання земельної ділянки для сільськогосподарських потреб, яке може бути передано іншим особам за договором (ст. 407 ЦК). Це право користування також може бути успадковане, якщо спадкодавець за своє життя уклав договір емфітевзису.

Суперфіцій - це довгострокове, відчужуване, право користування чужою земельною ділянкою для забудови (ст. 413 ЦК). Це право також може бути успадковане, якщо спадкодавець за своє життя уклав договір суперфіцію. Він відрізняється від емфітевзису лише господарським призначенням - запроваджується для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших будівель і споруд, а отже слугує задоволенню, насамперед житлових

та підприємницьких потреб громадян. Усі інші ознаки цього права є тотожними емфітевзису.

Особливості укладення договору суперфіцію

Договір суперфіцію укладається в письмовій формі між власником земельної ділянки та особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (ч.1 ст. 1021 ЗК України).

Нотаріальне посвідчення договору емфітевзису **не передбачено** чинним законодавством, але на вимогу однієї із сторін договору останній має бути укладеним саме у нотаріальній формі.

Строк договору суперфіцію встановлюється на розсуд сторін (виняток щодо земельних ділянок державної та комунальної власності строк дії права стосовно яких не може перевищувати 50 років (ч.5 ст. 413 ЦК України)).

Емфітевзис (глава 33 ЦКУ)

Суперфіцій (глава 34 ЦКУ)

11. Питання для самоконтролю:

1. Поняття цивільного права.
2. Цивільне право як право приватне.
3. Предмет та метод правового регулювання цивільного права.
4. Принципи цивільного права.
5. Джерела цивільного права.
6. Цивільні правовідносини: поняття та ознаки.
7. Суб'єкти та об'єкти цивільних правовідносин.
8. Зміст цивільних правовідносин.
9. Поняття правочину.
10. Умови дійсності правочинів.
11. Поняття нікчемного, оспорюваного та недійсного правочину.
12. Фізичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин.
13. Об'єкти цивільних правовідносин та їх види.
14. Правоздатність та дієздатність: поняття, види.
15. Який порядок та особливості припинення сільськогосподарського кооперативу.
16. Дайте визначення поняття «особисте селянське господарство».
17. Цивільно правовий договір: поняття, види.
18. Принцип свободи договору.
19. Порядок укладення цивільно правових договорів.
20. Порядок внесення змін до цивільно правового договору та можливість розірвання.
21. Особисті немайнові права фізичних осіб.
22. Права, що забезпечують природне існування фізичної особи
23. Права, які забезпечують соціальне буття фізичної особи
24. Право власності: поняття та форми.
25. Засади здійснення права власності.
26. Суб'єкти та об'єкти права власності.
27. Підстави виникнення права власності.
28. Спільна часткова та спільна сумісна власність: поняття, основні ознаки та відмінність.

29. Речові права на чуже майно.

30. Емфітевзис та суперфіцій як речове право на чуже майно.

12. Тестові завдання

1. *Спільна власність вважається частковою:*

- а) якщо договором не встановлена спільна сумісна власність на майно;
- б) якщо законом не встановлена спільна сумісна власність на майно;
- в) якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно;
- г) якщо майно не належить особам на праві спільної сумісної власності.

2. *Зміст права власності складають правомочності щодо:*

- а) володіння, користування, розпорядження своїм майном;
- б) володіння, користування, розпорядження, господарського відання та оперативного управління;
- в) право господарського відання та оперативного управління;
- г) суб'єктивних прав та обов'язків.

3. _____ забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності:

- а) Держава;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Верховна Рада України;
- г) Президент України;

4. *Якщо відповідно до закону договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає:*

- а) з моменту передачі речі;
- б) з моменту державної реєстрації права власності на нерухоме майно;
- в) з моменту підписання акта прийому-передачі майна;
- г) з моменту нотаріального посвідчення договору.

5. *Спільною частковою власністю є майно, що ...:*

- а) є у власності двох або більше осіб (співвласників);
- б) було набуто подружжям за спільні грошові кошти членів сім'ї;
- в) знаходиться у власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності;
- г) всі відповіді є правильними.

6. *Суб'єктами права спільної часткової власності можуть бути:*

- а) тільки фізичні особи;
- б) фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади;
- в) тільки фізичні та юридичні особи;
- г) держава, обласні ради, юридичні особи, спеціально уповноважений орган державної виконавчої влади, районні державні адміністрації, територіальні громади, органи місцевого самоврядування.

7. *Співвласники мають право розпорядитися своєю часткою у праві спільної часткової власності:*

- а) за домовленістю з іншими співвласниками;
- б) за згодою інших співвласників;
- в) самостійно;
- г) самостійно, якщо це не порушує прав інших співвласників.

8. *Співвласники майна, що є у спільній сумісній власності:*

- а) володіють, користуються ним спільно та розпоряджаються ним на власний розсуд;
- б) володіють, користуються ним спільно та розпоряджаються за взаємною згодою, якщо інше не встановлено домовленістю між ними;
- в) володіють і користуються ним з дозволу інших співвласників;
- г) користуються ним за згодою інших співвласників.

9. *Суб'єктами права власності є:*

- а) український народ;
- б) фізичні та юридичні особи;

- в) держава, територіальні громади, суб'єкти публічного права;
- г) всі перераховані особи.

10. Суб'єктами права приватної власності є:

- а) фізичні особи;
- б) фізичні та юридичні особи приватного права;
- в) фізичні та юридичні особи публічного права;
- г) всі відповіді є вірними.

11. У державній власності є:

- а) тільки речі;
- б) тільки об'єкти нерухомості;
- в) майно, у тому числі грошові кошти;
- г) цінні папери.

12. Яка суттєва ознака відрізняє спільну часткову власність від спільної сумісної власності?

- а) при спільній сумісній власності частки є рівними, а при спільній частковій різними;
- б) при спільній сумісній власності співвласники можуть розпоряджатися власністю за згодою з іншими співвласниками, а при спільній частковій співвласник розпоряджається своєю часткою вільно, не питаючи згоди інших співвласників;
- в) всі відповіді є вірними;
- г) спільна сумісна власність визнається законом, спільна часткова власність визнається договором або іншим правочином.

13. Особисті немайнові блага як об'єкти цивільних прав наділені такими ознаками як:

- а) нерозривно пов'язані з особою та позбавлені майнового змісту;
- б) притаманні лише фізичним особам, нерозривно пов'язані з ними та мають нематеріальний зміст;
- в) притаманні як юридичній так і фізичній особі, нерозривно пов'язані з особою, мають нематеріальний зміст який під час їх захисту оцінюється у матеріальній шкоді.

14. Якщо друковані або інші засоби масової інформації на момент винесення рішення про спростування недостовірної інформації щодо фізичної особи вже є недіючими:

- а) таке спростування мають бути оприлюднені в іншому засобі масової інформації, за рахунок особи, яка поширила недостовірну інформацію;
- б) таке спростування є неможливим;
- в) таке спростування вважається виконаним;
- г) таке спростування має бути висловлено особисто фізичній особі щодо якої вони були оголошені у присутності свідків.

15. Фізична особа має право на вибір лікаря та вибір методів лікування з досягненням:

- а) повноліття;
- б) 16 років;
- в) 14 років;
- г) не має такого права.

16. Право на достовірну інформацію щодо стану свого здоров'я має:

- а) повноліття;
- б) 16 років;
- в) 14 років;
- г) не має такого права.

17. Фізична особа на власний розсуд має право на зміну свого прізвища та ім'я з досягненням:

- а) повноліття;
- б) 16 років;
- в) 14 років;
- г) у будь-якому віці.

18. Чи може бути обнародоване ім'я особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину?

- а) так, оскільки їй пред'явлено обвинувачення;
- б) ні, оскільки вирок щодо неї не набрав ще законної сили;

- в) в будь-якому випадку – так;
- г) тільки у випадках прямо передбачених законодавством.

19. Якщо фізична особа позувала за плату авторові твору, тоді її фото інший художній твір:

- а) може бути публічно показаний без її згоди;
- б) не може бути публічно показаний без її згоди;
- в) може бути публічно показаний тільки з її згоди;
- г) може бути публічно показаний з її згоди та обов'язковим отриманням відсотків від прибутку пов'язаного з таким показом.

20. У разі вчинення правочину, який не відповідає інтересам держави і суспільства, його моральним засадам такий правочин:

- а) є нікчемним;
- б) є оспорюваним;
- в) є дійсним, це не є підставою для визнання правочину недійсним.

21. Правові наслідки вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними:

- а) не визнається недійсним;
- б) є нікчемним, застосовується тільки двостороння реституція;
- в) є оспорюваним, застосовується тільки двостороння реституція;
- г) є оспорюваним, застосовується двостороння реституція та відшкодування завданої шкоди, якщо інша сторона знала про стан фізичної особи у момент вчинення правочину.

22. Правочин вчинений малолітньою особою є:

- а) оспорюваним;
- б) нікчемним;
- в) лише у разі відсутності схвалення правочину батьками (опікунами) він є нікчемним.

23. Правочин вчинений неповнолітньою особою є:

- а) дійсним;
- б) оспорюваним;
- в) нікчемним;
- г) оспорюваним, якщо виходить за межі її цивільної дієздатності та вчинений без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників.

24. Правочин вчинений фізичною особою цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності є:

- а) нікчемним;
- б) оспорюваним;
- в) дійсним.

25. Добросовісним набувачем є особа, яка:

- а) не знала і не могла знати, що вона придбала майно в особи, яка не мала права його відчужувати;
- б) передбачала, що вона придбала майно в особи, яка не мала права його відчужувати, але розраховувала на добросовісність відчужувача;
- в) на законних підставах придбала майно у відчужувача;
- г) всі відповіді є вірними.

26. Згідно з Цивільним кодексом України речовими правами на чуже майно є:

- а) право володіння;
- б) право відання та управління;
- в) всі відповіді є вірними;
- г) право використання.

27. В яких відповідях вірно зазначені положення Цивільного кодексу України, які визначають речові права на чуже майно:

- а) право використання;
- б) право власності;

- в) право володіння, право користування, право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, право забудови земельної ділянки;
- г) всі відповіді є вірними.

28. Вставте пропущену фразу у наступне положення Цивільного кодексу України: «Право володіння _____ може належати одночасно двом або більше особам»:

- а) чужим нерухомим майном;
- б) чужим майном;
- в) чужими грошима та цінними паперами;
- г) чужим рухомим майном.

29. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови виникає на підставі:

- а) заповіту;
- б) закону;
- в) рішення суду;
- г) всі відповіді є вірними.

30. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб:

- а) може відчужуватися;
- б) не може відчужуватися;
- в) не може передаватись у порядку спадкування;
- г) може передаватись у порядку звернення стягнення на нього.

ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Історія виникнення та становлення кримінального права України

З прийняттям 5 квітня 2001 року Кримінального кодексу України (далі - КК України) було завершено перетворення пострадянського кримінального законодавства, яке діяло на теренах незалежної України протягом досить тривалого проміжку часу, в українське європейське кримінальне законодавство. Так, на відміну від КК УРСР 1960 року, у ньому знайшли відображення такі кримінально-правові інститути, як множинності (повторність, сукупність, рецидив) злочинів, звільнення від кримінальної відповідальності, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Окрім цього, оновлене кримінальне законодавство зовсім по-іншому визначило систему видів злочинів, де поряд із критерієм суспільної небезпечності до уваги береться критерій розміру встановленого основного покарання у вигляді штрафу тощо. Слід також звернути увагу і на законодавче закріплення нових, непритаманних радянській системі, видів покарання, таких як: громадські роботи, арешт, обмеження волі, службові обмеження для військовослужбовців. В самостійні розділи виокремлено положення про особу, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності, а саме: суб'єкт злочину, вина та її форми, співучасть, обставини, що виключають злочинність діяння, судимість, примусові заходи виховного характеру.

Натомість, Особлива частина КК України порівняно із Загальною, все ж таки залишилася практично без змін. Останні були

обумовлені необхідністю на законодавчому рівні урівняти всі форми власності щодо кримінально-правової охорони з урахуванням розвитку суспільних відносин. Окрім цього, у самостійні розділи виокремлено злочини проти статевої свободи й недоторканості, довілля, безпеки виробництва, руху й експлуатації транспорту, громадського порядку та моральності, злочини у сферах охорони державної таємниці, недоторканності кордонів, забезпечення призову й мобілізації, використання комп'ютерних систем і мереж¹.

Власне двадцятирічний період дії чинного КК України, звичайно з урахуванням законів, які вносили до нього у свій час відповідні зміни та доповнення, довів його дієвість та відповідність стану суспільних відносин більшості його основних положень. З протилежного боку, можна констатувати й його нестабільність, що було одним із сподівань, які на нього поклалися.

Одні із останніх суттєвих змін до чинного кримінального законодавства були внесені 1 липня 2020 року, коли набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII, зі змістом якого можна ознайомитися за вказаним QR кодом.

Так, було введено поняття кримінального правопорушення (ст. 11 КК України); викладено в новій редакції класифікацію кримінальних правопорушень (ст. 12 КК України), а також статтю, яка стосувалася порядку звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); змін зазнали стаття щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 1 ст. 49 КК України) та стаття щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст.ст. 81, 82 КК України); Особливу частину

¹ Колос М.І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Острог, 2019. 488 с.

КК України доповнено статтею 286-1 (керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції), а окремі санкції його статей змінені тощо².

2. Поняття та предмет правового регулювання кримінального права України

В загальній теорії держави та права поняття «кримінальне право» розглядається у наступних його значеннях: 1) як галузь законодавства, що виявляється в КК України; 2) як галузь юридичної науки; 3) як навчальна дисципліна; 4) як окрема галузь права.

Кримінальне право як галузь законодавства можна визначити через сукупність кримінально-правових норм, які розроблені та у подальшому прийняті Верховною Радою України як закони, що визначають підстави, принципи кримінальної відповідальності, а також те, які саме суспільно небезпечні діяння є кримінально протиправними, які покарання слід застосовувати до осіб, які їх вчинили, та якими є умови й підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

Кримінальне право як наука – це система наукових поглядів щодо підстав, принципів та інших загальних положень кримінальної відповідальності, кримінального правопорушення та покарання.

Кримінальне право як навчальна дисципліна – це курс, предмет, який вивчається у закладах вищої освіти юридичного спрямування та побудований на систематизації кримінального законодавства та основних положеннях науки кримінального права.

Кримінальне право як галузь права – це система кримінально-правових норм, що визначають які діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання й інші заходи кримінально-правового характеру повинні застосовуватись до осіб, які їх вчинили,

² «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

визначають підстави кримінальної відповідальності та звільнення від кримінальної відповідальності й покарання³.

Власне, кримінальне право, як сукупність кримінально-правових норм, визначає які суспільно-небезпечні протиправні діяння визнаються злочинами, а які проступками; умови, підстави, порядок та види покарань, які можуть бути призначені за вчинення останніх; підстави притягнення до кримінальної відповідальності; умови, підстави та порядок звільнення від покарання та його відбування.

Особливості кримінального права України як галузі права:

- кримінально-правові норми встановлюються виключно Верховною Радою України;
- кримінальне право як галузь права проявляється лише у формі єдиного кодифікованого акту (КК України);
- основними методами кримінального права є *заборона* (заборона вчинення діянь, що визначаються кримінальними, заборона призначення визначених видів покарань окремим категоріям громадян тощо); *дозвіл* на вчинення певних дій (право на необхідну оборону ст. 36 КК України, право на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення ст. 38 КК України тощо); *заохочення* (звільнення від покарання та його відбування);
- кримінальне законодавство України повинно відповідати основним положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких для України надано Верховною Радою України.

Враховуючи викладене вище, можна визначити ***основні ознаки кримінального права*** як однієї із галузей права, що суттєво відрізняють її від інших, відображуючи її особливість:

1. Загальнообов'язкова нормативність, що передбачає, перш за все, обов'язок виконання кримінально-правових норм усіма без винятку. Являючись нормами загального характеру і виступаючи

³ Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій: навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182с.

здебільшого як норми-заборони, вони не допускають вчинення злочинних дій або злочинної бездіяльності, під загрозою застосування за вчинення останніх кримінального покарання;

2. Формальна визначеність і державна забезпеченість. Кримінально-правові норми точно фіксують в законах у письмовій формі, що є гарантією законності та однаковості їх застосування усіма членами суспільства. Це створює можливість людини реалізовувати свої права і свободи відповідно до закону, чітко уявляючи при цьому, що дозволено, а що заборонено кримінальним законом.

Кримінально-правові норми встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, а які проступками, і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили (ч. 2 ст. 1 КК України)⁴.

Державна забезпеченість кримінального права у свою чергу проявляється у призначенні судом від імені держави за вчинене кримінальне правопорушення відповідного покарання як санкції за порушення кримінально-правової заборони.

3. Властиві лише йому предмет і метод правового регулювання.

Відповідно **предметом кримінального права** визнаються відносини, які виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення (злочину або проступку) і застосуванням за це певних покарань, тим самим виражаючи метод правового регулювання.

Предметом кримінально-правового регулювання є:

- охоронювані суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення між особою, яка його вчинила, і державою в особі органу досудового розслідування, прокурора або суду;
- превентивні суспільні відносини, які пов'язані із утриманням особи від вчинення кримінального правопорушення за допомогою погрози покарання, яка міститься у кримінально-правових нормах;
- регулятивні суспільні відносини, які пов'язані із завданням шкоди при захисті від суспільно-небезпечних посягань⁵.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

⁵ Ус О.В. Концепція кримінально-правового регулювання. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 4, 2022. С. 75-81.

Метод кримінально-правового регулювання суспільних відносин має примусовий характер і застосовується державою в особі її уповноважених на те органів та посадових осіб лише до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Кримінально-правовий метод застосовується лише у тому разі, коли:

1) протиправне діяння, яке було вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, є суспільно небезпечним і містить склад конкретного злочину або проступку у відповідності до закону;

2) особа, яка вчинила це протиправне діяння, перебувала у стані осудності, на момент його вчинення досягла встановленого законом віку і підлягає покаранню.

Слід зауважити, що кримінально-правовий метод не може бути застосований до особи, яка під час вчинення суспільно-небезпечного діяння перебувала у стані неосудності. В такому випадку, суд може застосувати до особи заходи медичного характеру, які не є покаранням (Розділ XIV КК України). Це також стосується і особи, яка не досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності на момент вчинення суспільно-небезпечного діяння, передбаченого КК України. До такої особи суд вправі застосувати заходи виховного характеру, які також не є кримінальним покаранням (Розділ XV КК України).

Основні завдання (функції) кримінального права. У відповідності до ст. 1 КК України головним завданням кримінального права є забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням⁶. Доречно зауважити, що вказане завдання реалізується притаманним лише кримінальному праву методом покарання тих, хто вчинив кримінальне правопорушення, та загрозою покарання тим, хто має намір його вчинити. Пріоритетність забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина до того ж закріплено й в Конституції України, якою людина, її життя, здоров'я, воля, честь та гідність визначаються найвищою соціальною цінністю⁷.

⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

⁷ Конституція України: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

Викладене вище дозволяє зробити наступний висновок, що основною функцією кримінального права як галузі права є *функція охоронна*, яка реалізується через регулювання кримінально-правових відносин за допомогою загальної та спеціальної превенції (попередження кримінальних правопорушень). *Загальна превенція* – це заборона вчинення протиправного діяння під загрозою застосування покарання до тих, хто може вчинити таке діяння. *Спеціальна превенція* – застосування покарання до особи, яка вже вчинила кримінальне правопорушення.

Окрім охоронної функції кримінальному праву властива й функція *регулятивна*, яка проявляється в регулюванні кримінально-правових суспільних відносин шляхом встановлення прав і обов'язків суб'єктів останніх.

3. Принципи кримінального права України

Кримінальному праву, як і будь-якій іншій галузі права, притаманні певні принципи. Останні можна визначити, по-перше, як обов'язкову вимогу до законодавця, правозастосовних органів та громадян в сфері запобігання та протидії кримінально-протиправним посяганням. По-друге, як основоположні відправні ідеї буття кримінального права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини цієї галузі права відповідно до існуючого типу держави і права, реалізують її завдання, є однопорядковими із сутністю права та включають його головні риси (ознаки), вирізняються універсальністю, абстрактністю, загальнозначимістю, здатністю до розвитку (динамічністю), найвищим рівнем імперативності, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу⁸.

Основним критерієм класифікації принципів кримінального права є поділ їх за призначенням. Відповідно виділяють: *загальні, міжгалузеві та галузеві* принципи кримінального права.

⁸ Олійник О.С. Принципи кримінального права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2020. 39 с.

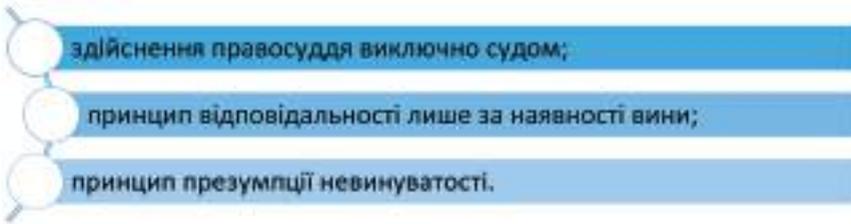
До загальних принципів кримінального права можна віднести наступні:

- принцип *законності* трактується через те, що всі положення, які покладені в основу кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від нього або ж настання інших кримінально-правових наслідків в результаті вчинення кримінального правопорушення, повинні бути сформульовані виключно в законі;
- принцип *гуманізму* орієнтований на захист та гарантування прав і свобод людини, підкреслює важливість поваги до гідності та життя людини та спрямованість до гуманізації кримінально-правової політики держави;
- принцип *демократизму* передбачає можливість участі громадян у реалізації завдань кримінальної політики держави;
- принцип *рівності всіх учасників кримінально-правових відносин перед законом*, що забезпечує рівність підстав для застосування кримінальної відповідальності та рівність критеріїв визначення видів і меж кримінального покарання;
- принцип *справедливості*, що означає, по-перше, рівність всіх перед законом, а, по-друге, співрозмірність кримінальної відповідальності вчиненому особою кримінальному правопорушенню, обрання відповідної міри покарання з урахуванням усіх пом'якшуючих та обтяжуючих обставин вчиненого діяння⁹.

⁹ Козич І.В. Функції та принципи кримінально-правової політики. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2019/10. С.149-158.

До міжгалузевих принципів відносимо:

- принцип здійснення правосуддя виключно судом, відомий також як «принцип юрисдикції суду», вказує на те, що суди мають виключну компетенцію розглядати та вирішувати кримінально-правові питання притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання;
- принцип відповідальності лише за наявності вини та принцип презумпції невинуватості закріплені в ч. 1 ст. 62 Конституції України, в якій визначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду¹⁰.

Галузеві принципи кримінального права:

- визначення кримінальної протиправності та караності діяння лише законом передбачає, що суспільно-небезпечне діяння може бути визнане кримінальним правопорушенням

¹⁰ Таран І., Сирота Д. Принципи кримінального права України: система та характеристика. *Публічне право*. №4(44). 2021. С.65-71.

лише при наявності прямої вказівки на це у кримінальному законі;

- *принцип винної відповідальності особи* передбачає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності лише за наявності вини, тобто усвідомлення нею значення своїх дій та наслідків, які від них настали;
- *особистий характер відповідальності* – до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення може бути притягнута лише та особа, яка його вчинила. Відповідно ця ж особа і підлягає покаранню;
- *принцип диференціації кримінальної відповідальності і індивідуалізації покарання* передбачає врахування конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення і особи винного при вирішенні питання притягнення до кримінальної відповідальності і призначенні покарання¹¹;
- *принцип економії кримінальної репресії* вказує на відповідність певних протиправних діянь, які визнаються в суспільстві кримінальними правопорушеннями, загальному рівню економічного та культурного розвитку суспільства¹².

4. Система кримінального права України

Систему кримінального права як галузі права складають *кримінально-правові норми*, які й виступають її первинними елементами. Вказані кримінально-правові норми можна визначити як конкретні імперативні правила правомірної поведінки, що закріплені на законодавчому рівні, призначенням яких є врегулювання відносин які виникають між громадянами та державою в особі правозастосовних органів в результаті вчинення кримінально-протиправного діяння, при призначенні відповідного покарання за це,

¹¹ Колесник М.О., Прібиткова Н.О. До характеристики спеціальних (галузевих) принципів кримінального права. Вісник кримінологічної асоціації України. № 1(28). 2023. С. 197-207.

¹² Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій: навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182с.

а також звільнення від кримінально-правової відповідальності та покарання.

Як і будь-яка інша правова норма, кримінально-правова містить у собі три необхідні компоненти: 1) *гіпотеза*, в якій зазначається, за яких обставин конкретна кримінально-правова норма вступить у дію. Загалом, гіпотези кримінально-правової норми включені у диспозиції, будучи одночасно їх складовими. До того ж, норми статей Особливої частини КК України взагалі не містять гіпотези, а лише диспозицію і санкцію. Саме в останньому і виявляється особливість даного виду правової норми; 2) *диспозиція* – частина норми, в якій визначається конкретне кримінально-каране діяння або описуються його ознаки. Виділяють такі види диспозицій: *проста, описова, бланкетна, відсильна*; 3) *санкція* – частина кримінально-правової норми, яка визначає вид і розмір покарання за вчинене кримінальне правопорушення, вказане у диспозиції. Розрізняють *абсолютно визначені* санкції, *відносно визначені* та *альтернативні*. Слід зауважити, що у КК України 2001 року не передбачені абсолютно визначені санкції.

Структурно кримінальне право поділяється на *Загальну* та *Особливу* частину.

Норми Загальної частини визначають завдання, засади (принципи) й основні кримінально-правові інститути. Окрім цього, в них закріплюються умови та підстави кримінальної відповідальності; чинність кримінального закону в просторі, часі та за колом осіб; поняття кримінального правопорушення та його види; осудність і неосудність; форми вини; співучасть та її форми; покарання та його види; порядок застосування та правила призначення окремих видів покарання; врегульовано порядок звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, погашення і зняття судимості, а також визначено особливості притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Особлива частина кримінального права охоплює норми, в яких конкретизовано обсяг і зміст кримінальної відповідальності щодо кожного окремого складу кримінального правопорушення. Між нормами Загальної та Особливої частин кримінального права прослідковується тісний і нерозривний зв'язок, тому що практично неможливо застосувати норми останньої без правил, закріплених у Загальній частині. Їхня нерозривність, перш за все, визначена єдністю змісту.

5. Джерела кримінального права України

Слід наголосити, що питання про джерела кримінального права у кримінально-правовій доктрині залишається одним з найбільш дискусійних, так як у більшості навчальної та наукової літератури підтверджується думка, що єдиним джерелом кримінального права є кримінальний закон – Кримінальний кодекс України. Такий підхід ґрунтується на положеннях ст. 3 КК України, де вказано, що кримінальне законодавство становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права¹³.

Основними джерелами кримінального права є¹⁴:

¹³ Кузембаєв О.С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні. Scientific discussion. №8(8), 2017. Section of social and economic sciences. P. 65-72.

¹⁴ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

Концептуальними положеннями КК України є:

- 1) кримінально-правова охорона основ національної безпеки України, особи, її прав і свобод, власності та правового порядку від кримінально-протиправних посягань;
- 2) КК України являється єдиним кодифікованим законодавчим актом, який включає у себе основні кримінально-правові норми, що стосуються визначення питання кримінальної відповідальності;
- 3) закріплення фактичного складу кримінального правопорушення в діях особи;
- 4) закріплення принципу індивідуалізації відповідальності та покарання;
- 5) визначення поняття вини;
- 6) посилення кримінальної відповідальності за вчинення тяжких і особливо тяжких кримінальних правопорушень та посилення боротьби з організованою злочинністю;
- 7) диференціація способів та методів кримінально-правового впливу, що сприяє справедливості кари залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення й особи засудженого;
- 8) можливість звільнення від кримінальної відповідальності та покарання;
- 9) найтяжча міра покарання - довічне позбавлення волі;
- 10) сприяння позитивній посткримінальній поведінці (наприклад, звільнення від відповідальності учасника організованої групи, який повідомив в органи влади про діяльність цієї групи і сприяв її розкриттю, та ін.);
- 11) пом'якшення відповідальності неповнолітніх у порівнянні з дорослими злочинцями.

Відповідно КК України поділено на Загальну й Особливу частини, які, у свою чергу, поділяються на розділи, останні – на окремі статті. *Загальна частина* об'єднує норми загального характеру, в яких визначаються завдання КК України, підстави кримінальної відповідальності, чинність закону в часі, просторі та за колом осіб; по-

няття кримінальних правопорушень та їх класифікація; співучасть у кримінальному правопорушенні, повторність і рецидив тощо. *Особлива частина* передбачає конкретизовані норми щодо відповідальності за окремі кримінальні правопорушення і визначає види покарань, що можуть бути застосовані до осіб, які їх вчинили.

6. Сучасні тенденції розвитку кримінального права України

6.1. Поняття і ознаки кримінального правопорушення. Склад кримінального правопорушення

Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України **кримінальним правопорушенням** є передбачене ним суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Слід також зазначити, що у відповідності до ч. 2 тієї ж статті КК України, не визнається кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі¹⁵.

В практичній діяльності виникає чимало проблем, пов'язаних із застосуванням інституту малозначності, незважаючи на те, що останній був і залишається предметом дискусії в кримінальному праві¹⁶. Однак, серед ознак малозначності діяння доцільно виділяти наступні: 1) діяння повинно формально відповідати ознакам будь-якого складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України; 2) діяння не є суспільно небезпечним і не повинно спрямовуватися на спричинення істотної шкоди¹⁷. Наприклад, дрібне викрадення чужого майна (дрібна крадіжка), передбачене ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення, хоч і формально містить ознаки

¹⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

¹⁶ Маломуж С.І. Малозначність діяння в кримінальному праві України : дис. ... к.ю.н. Одеса, 2017. 246 с.

¹⁷ Леоненко Т.Є., Пономарьова Т.В. Малозначність діяння в кримінальному праві України. Право і суспільство. №3 частина 2. 2018. С. 224-229.

крадіжки, передбаченої ч. 1 ст. 185 КК України, не є суспільно небезпечним діянням, до того ж не спричиняє істотної майнової шкоди.

Аналізуючи визначення кримінального правопорушення, наведене в КК України, можна визначити його ознаки:

- суспільна небезпека;
- протиправність;
- винність;
- караність діяння.

У відповідності до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. №2617-VIII, який набрав чинності 01.07.2020 р., усі кримінальні правопорушення в залежності від ступеня суспільної небезпеки та виду покарання було поділено на проступки (понад 80 складів) та злочини¹⁸. Загалом, наукова і практична спільнота, у більшості спеціалісти з кримінально-процесуального права, схвально, хоча і з певними застереженнями, сприйняла прийняття згаданого вище нормативно-правового акту, аргументуючи це необхідністю насамперед потребою наблизити наше кримінальне законодавство до європейського, уникнути ймовірності незабезпечення права на захист, економією кримінальних репресій, зменшенням навантаження на слідчі органи досудового розслідування та ін.¹⁹

Частина 2 ст. 12 КК України *кримінальним проступком* визнає передбачене Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі²⁰.

Злочин, у свою чергу, можна визначити як передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене

¹⁸ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

¹⁹ Михайліченко Т. Кримінальні проступки: особливості правового регулювання. Підприємництво, господарство і право. №7. 2020. С. 284-290.

²⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

основне покарання, пов'язане з позбавленням волі. В залежності від строку покарання у вигляді позбавлення волі злочини поділяються на:

нетяжкі - передбачене кримінальним законодавством діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ч. 4 ст. 12 КК України);

тяжкі – передбачене кримінальним законодавством діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років (ч. 5 ст. 12 КК України);

особливо тяжкі – передбачене кримінальним законодавством діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі (ч. 6 ст. 12 КК України).

Склад кримінального правопорушення - це сукупність визначених кримінальним законодавством об'єктивних і суб'єктивних елементів, що дозволяють розглядати конкретне суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення (проступок чи злочин). Склад кримінального правопорушення необхідно відмежовувати від самого кримінального правопорушення, тому що вони не співпадають, а лише співвідносяться як явище (конкретне кримінальне правопорушення) і юридичне поняття про нього (склад конкретного виду кримінального правопорушення)²¹.

Елементами складу кримінального правопорушення, які у сукупності являються підставами притягнення особи до кримінальної відповідальності, визначаються: суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона. Відсутність у вчиненому кримінально-

²¹ Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій: навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182с.

му правопорушенні хоча б одного з вказаних вище елементів складу кримінального правопорушення означає відсутність його складу, а отже і відсутність підстав для притягнення до кримінальної відповідальності. У наслідку, відкрите кримінальне провадження підлягає закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України²².

Суб'єкт кримінального правопорушення - це особа, що його вчинила, та яка відповідає певним кримінально-правовим ознакам. Слід зауважити, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична осудна особа, яка досягла віку настання кримінальної відповідальності.

У відповідності до положень ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Однак, в ч. 2 цієї ж статті зазначається, що особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності і з чотирнадцяти років за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, наприклад: вбивство, умисне нанесення тілесних ушкоджень, що заподіяли розлад здоров'я, згвалтування, крадіжку, грабіж, розбій, злісне і особливо злісне хуліганство та ін.. Окремо варто зазначити, що за вчинення, наприклад, військових кримінальних правопорушень, кримінальна відповідальність настає з 18 років. Отже, за деякими видами кримінальних правопорушень суб'єктом можуть бути тільки окремі категорії населення, а саме: військовослужбовці, посадовці, раніше судимі і т.п..

Зважаючи на те, що вік суб'єкта кримінального правопорушення має вагоме правове значення, органи досудового розслідування і суд зобов'язані вжити усіх заходів щодо його встановлення. Якщо встановити точний вік особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, є неможливим (відсутні документи, які його підтверджують), виникає необхідність у проведенні судово-медичної експертизи (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК України).

Не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності особи, які на момент вчинення суспільно небезпечного діяння знаходилися у стані неосудності. Останній передбачає відсутність мож-

²² Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренко, В. Т. Нора, М. Є. Шумило. Київ : Юстініан, 2012. 1328 с.

ливості усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану.

У випадку вчинення суспільно небезпечного діяння особою, яка не досягла встановленого законом віку, або визнана у законному порядку неосудною, до неї в судовому порядку застосовуються примусові заходи відповідно виховного або медичного характеру.

Вчинення кримінального правопорушення у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння не звільняє особу від кримінальної відповідальності, а, навпаки, є обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність (ст. 67 КК України) та має бути врахована як при складанні обвинувального акту, так і винесенні вироку.

Чинне кримінальне законодавство виділяє два види суб'єктів кримінального правопорушення: 1) загальний – фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності²³; 2) спеціальний, тобто особа, яка поряд із загальними ознаками має додаткові спеціальні ознаки, що впливають на кваліфікацію діяння (службове чи професійне становище, родинні відносини, попередня поведінка винної особи тощо)²⁴. Більш ґрунтовно з поняттям спеціального суб'єкта кримінального правопорушення як елементом диференціації кримінальної відповідальності можна ознайомитися за вказаним QR кодом.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення - це внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка виражає психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння, яке вона вчиняє (*вина*). Здійснюючи кримінально-правову кваліфікацію, слід враховувати, що кримінальним правопорушенням визнається лише

²³ Гриненко І. Ознаки суб'єкта злочину як критерії класифікації злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. №7. 2019. С. 182-187.

²⁴ Крушинський С.А., Захарчук В.М. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення як елемент диференціації кримінальної відповідальності. *Наукові перспективи*. №5(35). 2023. С. 619-627.

винне діяння, а відповідно без вини не може бути кримінальної відповідальності. До суб'єктивної сторони, окрім вини, також включають *мотив* (внутрішнє спонукання, «чому?»); *мету* кримінального правопорушення (модель результату, досягнення якого прагне суб'єкт, «для чого?»); *емоційний стан особи* в момент вчинення кримінального правопорушення.

Вина може виражатися у наступних *формах*:

1) у формі *умислу* (прямого або непрямого);

2) у формі *необережності* (кримінальна протиправна самовпевненість та кримінальна протиправна недбалість).

Відповідно до ч. 2 ст. 24 КК України прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Частина 3 ст. 24 КК України непрямим визначає умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

В ч.ч. 2, 3 ст. 25 КК України відповідно визначаються поняття видів *необережності*. Так, *необережність* є кримінальною протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (перевищення водієм допустимої швидкості, внаслідок чого він вчиняє наїзд на пішохода). *Необережність* є кримінальною протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (помилкове введення лікарем не тих ліків, внаслідок чого наступили важкі наслідки для пацієнта)²⁵.

Помилковим визнається ототожнення вини і невинне заподіяння шкоди, тобто, казус. Останній має місце у тому випадку, коли особа не передбачала і за обставинами справи не повинна була, або не могла, передбачати настання суспільно небезпечних наслідків своїх

²⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

дій. В цьому випадку кримінальна відповідальність виключається. Наприклад, особа послизнулася на дорозі і, падаючи, повалила іншу особу, внаслідок чого остання одержала тілесні ушкодження.

З приводу мотиву і мети слід зазначити, що останні є самостійними психологічними ознаками суб'єктивної сторони. Вони взаємозалежні, взаємопов'язані і лише у поєднанні можуть дати повне уявлення про спрямованість поведінки особи.

Мотив і мета характерні для всіх умисних кримінальних правопорушень. При цьому мета може бути тільки в кримінальних правопорушеннях, які вчиняються з прямим умислом, так як вона виражає бажання настання конкретного наслідку. Для необережних кримінальних правопорушень мотив і мета визначальної ролі не відіграють, а є лише факультативними ознаками²⁶.

Об'єкт кримінального правопорушення - це ті суспільні відносини і блага, які перебувають під захистом кримінального законодавства від протиправних посягань. Інакше об'єкт кримінального правопорушення можна визначити як те, на що посягає останнє, чому заподіюється або створюється загроза заподіяння істотної шкоди внаслідок його вчинення.

До ознак об'єкта кримінального правопорушення як елемента складу кримінального правопорушення належать: 1) об'єкт як ознака складу кримінального правопорушення (об'єкт кримінального правопорушення у власному, вузькому значенні). Виділяють загальний, родовий та безпосередній об'єкти. Останній підлягає встановленню у правозастосовній діяльності і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення; 2) предмет кримінального правопорушення; 3) потерпілий від кримінального правопорушення²⁷.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення - це зовнішня поведінка людини (суб'єкта), яка виявляється в діянні, тобто дії (активній поведінці) або бездіяльності (пасивній поведінці). Переважна більшість кримінальних правопорушень вчиняються шляхом активних дій. Однак, в деяких випадках кримінальним пра-

²⁶ Фоменко М.В. Кримінально-правове значення мотиву: аналіз наукової думки. *Вісник кримінологічної асоціації України*: №1(24). 2021. С. 43-49.

²⁷ Тацій В.Я., Пономаренко Ю.А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. №2(18). 2022. С. 207-210.

вопорушенням визнається і бездіяльність, наприклад: халатність посадовців, ненадання допомоги хворому особою медичного персоналу і т.п..

До ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення відносять:

- суспільно небезпечне діяння у формі дії (активної) або бездіяльності (пасивної);
- суспільно небезпечні наслідки – це шкода (збиток), що заподіюється кримінально-протиправним діянням (дією чи бездіяльністю) суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або реальна небезпека (загроза) заподіяння такої шкоди;
- причинний зв'язок між вчиненим діянням і суспільно небезпечні наслідками – це об'єктивно існуючий зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія чи бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку²⁸;
- місце вчинення кримінального правопорушення – це певна територія (місце), де було вчинено суспільно небезпечне діяння і відповідно настали його суспільно небезпечні наслідки;
- час вчинення кримінального правопорушення – конкретний часовий відрізок (проміжок часу), протягом якого було вчинено суспільно небезпечне діяння і настали суспільно небезпечні наслідки;
- спосіб;
- знаряддя і засоби кримінального правопорушення;
- обстановка вчинення кримінального правопорушення це конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення²⁹.

²⁸ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов. 6-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.

²⁹ Маслова О.О. Щодо значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(43). 2022. С. 110-117.

6.2. Стадії кримінального правопорушення

Кримінальне законодавство України, враховуючи характер кримінально-протиправних діянь, момент їх припинення, а також ступінь реалізації протиправного наміру, визначає *три стадії кримінального правопорушення*: 1) готування; 2) замах; 3) закінчене кримінальне правопорушення, з характеристиками яких можна ознайомитися у наведеній нижче таблиці. До того ж, доречно зауважити, що стадійність притаманна лише кримінальним правопорушенням з умисною формою вини.

Враховуючи те, що кримінальним правопорушенням може визнаватися лише суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України), не можуть вважатися стадіями його вчинення відповідно прояв намірів, їх формування та виявлення, той або інший стан свідомості особи, її думки.

Готування та замах на кримінальне правопорушення вважаються стадіями *незакінченого кримінального правопорушення* (ч. 2 ст. 13 КК України). Тобто, характерною особливістю незакінченого кримінального правопорушення є те, що такі бажані для суб'єкта його вчинення суспільно небезпечні наслідки не настали, або ж суб'єкт не вчинив усіх дій, які могли б утворити об'єктивну сторону кривного кримінального правопорушення.

Стадія готування передбачає, перш за все, створення усіх необхідних умов для вчинення кримінального правопорушення та тягне за собою, за загальним правилом, кримінальну відповідальність, окрім випадків готування до проступків та злочинів, за які статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання. Особа, яка вчинила готування несе відповідальність за тією статтею КК України, яка передбачає відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення до якого вона готувалася. Самі по собі підготовчі дії можуть містити в собі склад іншого кримінального правопорушення. Тоді повинна здійснюватися його кваліфікація додатково³⁰.

Замах визначається як початок виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення і з метою забезпечення правильності призначення покарання та полегшення вирішення питання про добровільну відмову від доведення кримінального правопорушення до кінця, кримінальне законодавство України виділяє наступні його види:

I. Залежно від уявлення суб'єкта про ступінь завершеності вчиненого ним суспільно небезпечного діяння (законодавчий поділ):

- закінчений замах – особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, але кримінальне правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі (ч. 2 ст. 15 КК України);

³⁰ Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій: навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182с.

- незакінчений замах – особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця (ч. 3 ст. 15 КК України)³¹.

II. Залежно від придатності об'єкта і засобів посягань розрізняють:

- придатний замах на кримінальне правопорушення;
- непридатний замах на кримінальне правопорушення. Останній, у свою чергу, поділяється на замах на непридатний об'єкт та замах з непридатними засобами.
- Щодо визначення кримінального правопорушення *закінченим*, то воно визнається таким лише тоді, коли кримінально-протиправний намір повністю реалізований і вчинене діяння містить в собі усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 13 КК України)³².

6.3. Співучасть у кримінального правопорушення

Аналізуючи дані слідчої та судової практики, можна з вірогідністю зазначити, що значний відсоток кримінальних правопорушень вчиняється не одноособово, а групою осіб (без попередньої змови, за попередньою змовою, організованою групою, злочинною організацією). В таких випадках доцільно вести мову про співучасть у кримінальному правопорушенні. У відповідності до ст. 26 КК України **співучастью** визнається умисна спільна участь двох і більш осіб (суб'єктів) у вчиненні кримінального правопорушення.

Слід зауважити, що встановлення співучасті у вчиненні правопорушення має значення при кваліфікації діянь співучасників. До того ж, встановлений факт співучасті у кримінальному правопорушенні свідчить про підвищену суспільну небезпечність вчиненого діяння порівняно з одноособовим деліктом, що у наслідку впливає на посилення кримінальної відповідальності (у такому випадку спі-

³¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

³² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

вучасть визнається кваліфікуючою обставиною, що обтяжує покарання – п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України).

Співучасть може бути як проста, так і складна. У першому випадку усі співучасники діють разом (визнаються співвиконавцями, тобто між ними немає розподілу ролей), а у другому – ролі та обов'язки між співучасниками розподілені³³. Залежно від характеру виконуваних дій співучасники кримінального правопорушення бувають **чотирьох видів**:

Організатором визнається особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення або керувала його вчиненням. Організатор створює групу, розподіляє ролі між співучасниками, регулює і спрямовує їх діяльність.

Підбурювачем визнається особа, яка схилила інших співучасників до вчинення кримінального правопорушення, сформувавши у них бажання (рішучість) вчинити останній. Підбурювання може виражатися у формі порад, домовленостей, підкупу, примушування, погроз, наказу тощо.

Пособником визнається особа, яка сприяла вчиненню кримінального правопорушення порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод. Пособником також вважається особа, яка наперед дала обіцянку переховувати злочинця, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди останнього або предмети, здобуті злочинним шляхом. Своїми діями пособник підсилює бажання і рішучість інших співучасників до вчинення кримінального правопорушення.

³³ Чемодурова А.Ю. Форми співучасті у кримінальному кодексі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. №4/2021. С. 493-495.

Виконавцем визнається особа, яка безпосередньо вчинила кримінальне правопорушення. Без виконавця не може бути і співучасті, оскільки лише він реалізовує задумане кримінальне правопорушення, намір співучасників³⁴.

Ступінь і характер участі кожного із співучасників у вчиненні кримінального правопорушення враховуються судом при призначенні покарання. Організатор несе відповідальність за всі організовані ним кримінальні правопорушення та вчинені будь-яким іншим співучасником. Решта співучасників несе відповідальність лише за ті кримінально-каранні діяння, в підготовці або вчиненні яких вони брали безпосередню участь.

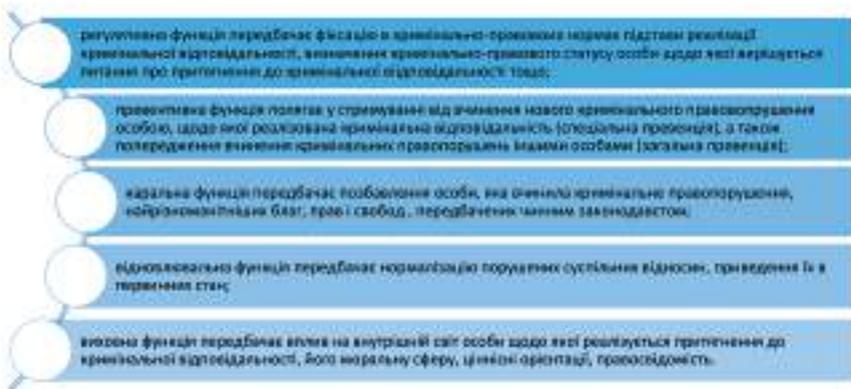
6.4. Кримінальна відповідальність та види покарань за кримінальним законодавством

З огляду на чималу кількість наукових точок зору щодо визначення поняття *кримінальної відповідальності*, останнє слід трактувати як специфічний механізм кримінально-правового реагування держави на вчинене кримінальне правопорушення, що тягне за собою певні несприятливі наслідки для особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння та полягає в реальних, певних обмеженнях і позбавленнях прав і інтересів особи, пов'язаних з фактом осуду, призначенням покарання чи без такого. Отже, можна зробити висновок, що кримінальна відповідальність, з одного боку, несе в собі негативну (осудливу) оцінку вчиненого кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, а з іншого – реалізується завдяки державному примусу та передбачає застосування до винного заходів кримінально-правового впливу, так чи інакше пов'язаних з обмеженням його прав і свобод.³⁵

Основними *функціями* кримінальної відповідальності є:

³⁴ Романівка З.Є. Кримінально-правове значення знарядь і засобів у разі опосередкованого вчинення злочину. Проблеми правоохоронної діяльності. *Правова позиція*, № 3 (28), 2020. С. 97-101.

³⁵ Богатирьов І., Савченко А. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2/2016. С. 133-137.

У відповідності до ч. 1 ст. 2 КК України єдиною *підставою кримінальної відповідальності* є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого чинним кримінальним законодавством³⁶. Відповідно, до поки вину особи не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, вона вважається невинуватою і не може бути підданою кримінальному покаранню.

Покарання, будучи одним із правових наслідків вчинення кримінального правопорушення і умовою кримінальної відповідальності, може бути визначення і як своєрідною реакцією держави на вчинене винною особою кримінальне правопорушення. Отже, якщо вчинене суспільно небезпечне діяння не тягне за собою у наслідку покарання, то, відповідно, воно не може вважатися кримінальним правопорушенням, оскільки обов'язковою ознакою останнього є кримінальна караність.

У ч. 1 ст. 50 КК України покарання визначається як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаній винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого³⁷. Помилковим є твердження, що метою покарання є лише кара засудженого. Метою покарання також визначається перевиховання

³⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

³⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14Text> (дата звернення: 24.05.2023 р.).

останнього та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень (спеціальна превенція), а також іншими особами (загальна превенція).

У відповідності до ч. 3 ст. 50 КК України, ст. 5 Загальної декларації прав людини³⁸ та ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права³⁹ не є метою призначеного судом покарання завдання фізичних страждань або приниження людської гідності.

Варто зауважити, що використання в окремих наукових публікаціях і в законодавстві категорії «кримінальне покарання» є непра-

³⁸ Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ Організація Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р., № 995_015. Офіційний вісник України. 2008 р., № 93, Ст. 89

³⁹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ. Організація Об'єднаних Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. (дата звернення 12.09.2023)

вомірним, оскільки не відповідає нормам КК України, а саме вказаний вище статті 50 КК України, яка визначає поняття «покарання»⁴⁰.

Чинне кримінальне законодавство (ст. 51 КК України) передбачає наступну систему покарань:

- штраф (ст. 53 КК України);
- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК України);
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України);
- громадські роботи (ст. 56 КК України);
- виправні роботи (ст. 57 КК України);
- службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК України);
- конфіскація майна (ст. 59 КК України);
- арешт (ст. 60 КК України);
- обмеження волі (ст. 61 КК України);
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК України);
- позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК України);
- довічне позбавлення волі (ст. 64 КК України).

Усі вказані вище види покарання поділяються на *основні* та *додаткові*. Так, до основних видів покарань КК України відносить: громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Суд вправі у вирoku призначити лише одне основне покарання, передбачене у санкції відповідної статті, яка інкримінується у вину засудженому. До основного покарання може бути додано одне чи декілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України. До додаткових видів покарань відповідно належать: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна.

Деякі види покарань можуть бути застосовані як основні, так і додаткові, а саме: штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

⁴⁰ Мергель М.Р. Покарання: поняття та міжгалузевий характер. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. №6. 2021. С. 107-112.

Слід наголосити, що 23 серпня 2023 року Верховна Рада України в другому читанні ухвалила ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів Украї-

ни щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану» №9185, згідно із яким за деякі кримінальні правопорушення каратимуть пробаційним наглядом, що сприятиме гуманізації пенітенціарної системи та розширенню можливостей для виправлення особи без ізоляції від суспільства. При цьому він буде одним із основних видів покарання, на рівні з обмеженням чи позбавленням волі, але в той же час буде їхньою альтернативою. Детальніше ознайомитися із підставами та порядком призначення пробаційного нагляду можна за вказаним QR кодом.

Загалом, при призначенні будь-якого виду покарання судом повинні бути враховані характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння, особу винного і обставини справи, які пом'якшують (ч. 1 ст. 66 КК України) або обтяжують відповідальність (ч. 1 ст. 67 КК України).

Чинним законодавством передбачений особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх, що обумовлено незавершеним процесом формування їхньої особистості і, як наслідок, їхньою нездатністю повною мірою усвідомлювати суспільну небезпеку своїх діянь, давати адекватну оцінку своїм вчинкам. Саме тому, вчинення кримінального правопорушення в неповнолітньому віці визначається однією із обставин, що пом'якшують відповідальність.

Особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх виражається в обмеженні вживаних щодо них

видів і заходів покарання, а також особливою процедурою призначення покарання. Закон України про кримінальну відповідальність, а саме в ч. 2 ст. 105 КК України, також передбачає низку примусових заходів виховного характеру, які можуть бути застосовані до осіб, які не досягли повноліття.

7. Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте історію виникнення та становлення кримінального права.
2. Охарактеризуйте поняття кримінального права та предмет його правового регулювання.
3. Які завдання кримінального права як галузі права?
4. Охарактеризуйте принципи кримінального права.
5. Що складає систему кримінального права?
6. Назвіть ієрархію джерел кримінального права.
7. Дайте визначення поняття «закон про кримінальну відповідальність» та охарактеризуйте його.
8. Дайте визначення кримінального правопорушення та охарактеризуйте його ознаки.
9. Як Ви розумієте поняття «малозначиме діяння»? Визначте умови його застосування.
10. Наведіть класифікацію кримінальних правопорушень.
11. Дайте визначення поняття «склад кримінального правопорушення» та охарактеризуйте його значення.
12. Назвіть елементи і ознаки складу кримінального правопорушення.
13. Наведіть визначення поняття суб'єкт кримінального правопорушення та назвіть його види.
14. Дайте визначення поняття суб'єктивної сторони кримінального правопорушення та охарактеризуйте її значення.
15. Наведіть визначення поняття об'єкт кримінального правопорушення та назвіть його види.
16. Поняття і значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

17. Дайте визначення поняття «стадії вчинення кримінального правопорушення» та назвіть їх види.
18. Розкрийте сутність поняття співучасті. Охарактеризуйте види співучасників та форми співучасті.
19. Дайте визначення поняття кримінальної відповідальності. Назвіть її підстави та функції.
20. Що таке «покарання»? Мета та види покарань.

8. Тестові завдання

1. Кримінальне право як галузь права – це:

- а) система кримінально-правових норм, сформульованих і прийнятих Верховною Радою України як законів, які визначають підстави та принципи кримінальної відповідальності, а також те, які суспільно небезпечні діяння є злочинними і які покарання слід застосовувати до осіб, які їх вчинили;
- б) це дисципліна, яка вивчається в вищих навчальних закладах юридичного профілю;
- в) сукупність кримінально-правових норм, які визначають злочинність і караність діяння;
- г) певна система поглядів, ідей, концепцій щодо теорії кримінального закону, практики його застосування та шляхів реформування генези кримінального права.

2. Предметом кримінального права є:

- а) ступінь суспільної небезпеки;
- б) відносини, які виникають в результаті вчинення кримінального правопорушення та застосування відповідного покарання за його вчинення;
- в) злочинність і караність діяння;
- г) кримінальне правопорушення та кримінальна відповідальність.

3. Правове забезпечення охорони конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань – це:

- а) функція кримінального права;
- б) один зі спеціальних принципів кримінального права;

- в) одне із завдань Кримінального кодексу України;
- г) метод кримінального права.

4. Що з переліченого належить до функцій кримінального права:

- а) виховна, регулятивна;
- б) захисна, профілактична;
- в) фундаментальна, гарантійна;
- г) розмежувальна, процесуальна.

5. Які з перелічених принципів кримінального права належать до спеціальних:

- а) принцип справедливості, невідворотності покарання, законодавчого визначення кримінального правопорушення;
- б) принцип економії кримінальної репресії, суб'єктивної осудності, гуманізму;
- в) принцип демократизму, рівності усіх громадян перед законом, переваги пом'якшуючих обставин;
- г) принцип винної відповідальності, повної відповідальності, особистої відповідальності.

6. У яких випадках застосовують кримінально-правовий метод:

- а) особа, що вчинила протиправне діяння, була у стані осудності;
- б) особа, що вчинила протиправне діяння, досягла на час його вчинення встановленого законом віку кримінальної відповідальності та підлягає покаранню;
- в) вчинене діяння є суспільно-небезпечним і відповідно до закону містить склад конкретного кримінального правопорушення;
- г) все вище перелічене.

7. Найважливішими принципами кримінального права є:

- а) принцип законності, верховенства права, справедливості, особистого характеру відповідальності, презумпції невинуватості особи;
- б) принцип справедливості, поваги до прав людини, гуманізму, законності, невідворотності виконання покарання, відповідальності тільки за наявності вини;

в) немає кримінального правопорушення без вказівки на це у законі («*nullum crimen sine lege*»), принцип максимальної конкретизації кримінальної відповідальності та призначення покарання, презумпція невинуватості особи, невідворотності виконання покарання;

г) відповідальності тільки за вчинення суспільно небезпечного діяння, що передбачене законом як кримінальне правопорушення, відповідальність тільки за наявності вини, особистий характер відповідальності, індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання.

8. Які дві частини складають систему кримінального права:

- а) Перша та Друга частини;
- б) Основна і Особлива частини;
- в) Загальна і Кваліфікуюча частини;
- г) Загальна і Особлива частини.

9. Що є підставою кримінальної відповідальності:

- а) вчинення особою делікту, який містить ознаки небезпечного вчинку, передбаченого українським законодавством та кримінально-правовою традицією;
- б) вчинення особою небезпечного вчинку, забороненого українським законодавством;
- в) вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним Кодексом України;
- г) вчинення особою небезпечного проступку, який містить ознаки протиправного діяння, передбаченого Конституцією та законами України.

10. Завданням чинного закону про кримінальну відповідальність є:

- а) охорона життя, здоров'я людини як найвищої соціальної цінності, суспільного ладу України, її політичної та економічної систем, власності й усього правопорядку від злочинних посягань;
- б) правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської без-

пеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам;

в) виховний та превентивний вплив на осіб, засуджених за вчинення, а також на інших громадян;

г) правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля.

11. Кримінальне правопорушення – це:

а) суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, яке вчиняється суб'єктом кримінального правопорушення і є караним;

б) визначене законом України суспільно небезпечне діяння, яке посягає на права та законні інтереси особи;

в) передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення;

г) суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння вчинене особою.

12. Винність як ознака кримінального правопорушення:

а) закріпила принцип об'єктивного ставлення у вину;

б) закріпила принцип суб'єктивного ставлення у вину;

в) закріпила принцип економії кримінальної репресії;

г) закріпила принцип відповідальності за шкоду заподіяну за відсутністю вини.

13. Караність кримінального правопорушення означає:

а) що за це кримінальне правопорушення може бути призначено покарання;

б) що покаранню підлягають лише осудні особи;

в) що покаранню підлягають лише осудні особи, які досягли на момент вчинення кримінального правопорушення встановленого законом віку;

г) що покарання призначається за будь-яких обставин.

14. Малозначним діяння буде визнане тоді:

- а) коли шкода, яка могла бути заподіяна, сталася під впливом непереборної сили;
- б) коли воно не заподіяло істотну шкоду фізичним та юридичним особам, суспільству, державі;
- в) коли істотна шкода правоохоронюваним інтересам не заподіяна і не могла бути заподіяна;
- г) коли заподіяна шкода є меншою ніж та, яку бажала завдати винна особа.

15. Класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості здійснюється на:

- а) злочини звичної тяжкості та підвищеної тяжкості;
- б) злочини невеликої тяжкості, злочини середньої тяжкості, тяжкі злочини, злочини критичної тяжкості;
- в) злочини малої тяжкості злочини середньої тяжкості, тяжкі злочини, особливо тяжкі злочини;
- г) нетяжкі злочини, тяжкі злочини, особливо тяжкі злочини.

16. Нетяжкий злочин – це:

- а) передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі;
- б) передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років;
- в) передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років;
- г) передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в

розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

17. Тяжкий злочин передбачає:

- а) основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років;
- б) основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років;
- в) основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років;
- г) основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

18. Закінчене кримінальне правопорушення – це:

- а) умисні дії, спрямовані на заподіяння шкоди потерпілому;
- б) підшукування або пристосування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення;
- в) діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України;
- г) діяння, яке містить всі об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення.

19. Готування до кримінального правопорушення та замах на кримінальне правопорушення – це:

- а) кримінальний проступок;
- б) тяжкий злочин;
- в) закінчене кримінальне правопорушення;
- г) незакінчене кримінальне правопорушення.

20. Що таке склад кримінального правопорушення:

- а) сукупність ознак, за допомогою яких можна відрізнити кримінальне правопорушення від інших правопорушень;
- б) правова характеристика діянь (дії або бездіяльності), яка надається у кримінальному законодавстві;
- в) суспільно небезпечне діяння, яке передбачене кримінальним законом, є винним і караним;
- г) суспільно небезпечне діяння, шкідливі наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками.

21. Елементи складу кримінального правопорушення є:

- а) об'єктивна сторона, об'єкт, суб'єкт, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення;
- б) об'єктивна сторона, об'єкт, діяння (дія чи бездіяльність), суб'єкт кримінального правопорушення;
- в) об'єкт, суб'єкт, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення;
- г) об'єкт, об'єктивна сторона, особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, вина.

22. Що є об'єктом кримінального правопорушення:

- а) норма КК України, на яку посягається і якій завдається шкода;
- б) суспільні відносини, на які посягає, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність;
- в) певні матеріальні блага, яким при вчиненні злочину завдається шкода;
- г) будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких Кримінальний кодекс пов'язує настання кримінальної відповідальності.

23. Що таке об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення:

- а) сукупність ознак, які характеризують об'єкт кримінального правопорушення;
- б) сукупність ознак, які характеризують предмет кримінального правопорушення;

- в) сукупність ознак, які характеризують внутрішню сторону кримінального правопорушення;
- г) сукупність ознак, які характеризують зовнішній прояв кримінального правопорушення.

24. За загальним правилом суб'єктом кримінального правопорушення визнається особа, яка до моменту вчинення передбаченого Кримінальним кодексом України суспільно небезпечного діяння досягла:

- а) 12 років;
- б) 14 років;
- в) 16 років;
- г) 18 років.

25. Що таке стадії вчинення кримінального правопорушення:

- а) це готування та замах на кримінальне правопорушення;
- б) це структурні елементи складу кримінального правопорушення;
- в) це незакінчений та закінчений замах на кримінальне правопорушення;
- г) це ознаки кримінального правопорушення.

26. Покарання є:

- а) заходом примусу, який полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого;
- б) заходом примусу, що застосовується від імені держави до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в обмеженні прав і свобод засудженого;
- в) заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого;
- г) заходом примусу, що застосовується від імені держави до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення.

27. До основних покарань належать:

- а) домашній арешт, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі;
- б) штраф, громадські роботи, виправні роботи;
- в) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, службові обмеження для військовослужбовців;
- г) конфіскація майна, обмеження волі, арешт.

28. До основного покарання може бути приєднане:

- а) одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених ККУ;
- б) лише одне додаткове покарання;
- в) одне чи кілька додаткових покарань, якщо вони зазначені у санкції відповідної статті ККУ;
- г) лише два додаткових покарання, передбачених ККУ.

29. При призначенні покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті суд враховує:

- а) мотиви, якими керувалися співучасники при його вчиненні;
- б) характер та ступінь участі кожного із співучасників у вчиненні кримінального правопорушення;
- в) поведінку співучасників після вчинення кримінального правопорушення;
- г) ступінь тяжкості вчиненого співучасниками кримінального правопорушення та кількість співучасників.

30. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб:

- а) що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку;
- б) що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 60 років, а також до жінок, що були в стані вагітності на момент постановлення вироку;
- в) що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час

вчинення злочину або на момент постановлення вироку, за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин у визначених законом випадках;

г) що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин у визначених законом випадках.

ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Історія виникнення та становлення адміністративного права

Витоки адміністративного права сягають кінця XVIII століття і пов'язані, з одного боку, з Французькою революцією (1789–1799), яка зробила підданих громадянами, а з іншого боку, з розвитком публічного права в країнах освіченого абсолютизму. У період ліберальної держави норми адміністративного права передусім визначали рамки діяльності публічного адміністрування. Сфера впливу адміністративного права в цих країнах зросла в міру розширення державного інтервенціонізму.

Сучасне адміністративне право України базується на багатовіковому історично-правовому досвіді українського народу від періоду Київської Русі до сьогодення. Становлення адміністративного права на території України, як і у світі в цілому, слід пов'язувати з усвідомленням суспільної значущості правової регламентації управління як окремої функції державної влади. Новітній етап розвитку української науки адміністративного права пов'язаний з проголошенням незалежності України в 1991 р. Подальше прийняття Конституції України, яка закріплює принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову; визнає і гарантує місцеве самоврядування, здійснює конституційне розмежування прав і обов'язків між суб'єктами публічної влади; змінює практику формування і функціонування виконавчої влади; визначає нове співвідношення політичної системи і публіч-

ного адміністрування, стало вагомим кроком в розвитку адміністративного права в Україні¹.

Сучасний період становлення адміністративного права в Україні включає ряд важливих реформ та подій, спрямованих на вдосконалення адміністративної системи та її пристосування до міжнародних стандартів. Основні аспекти цього періоду включають:

1. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: Однією з ключових реформ в сучасному адміністративному праві України є децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування. Ця реформа передбачає передачу більшої кількості повноважень і ресурсів з центрального рівня до місцевих органів влади, що дозволяє забезпечити більшу ефективність та відповідальність в управлінні на рівні областей та громад.

2. Гармонізація з європейськими стандартами: Україна активно працює над гармонізацією свого адміністративного законодавства з європейськими стандартами. Це стосується, зокрема, правил ведення адміністративних процедур, захисту прав громадян та підприємств, а також прозорості та ефективності в адміністративних діях.

3. Борьба з корупцією та вдосконалення адміністративних процедур: Україна вживає заходів для зменшення корупції в адміністративних процесах та підвищення транспарентності та прозорості в роботі державних органів. Це включає в себе створення антикорупційних органів та підвищення відповідальності службовців за порушення закону.

4. Цифрова трансформація: Україна активно розвиває електронні адміністративні послуги та впроваджує цифрові інструменти для зручності громадян та підприємств. Це сприяє спрощенню та автоматизації адміністративних процедур.

5. Підтримка прав людини: Сучасна система адміністративного права України покликана забезпечувати захист прав людини та громадянина. Вона дозволяє громадянам звертатися до суду або інших органів у разі порушення їхніх прав державними органами.

Ці напрями розвитку адміністративного права в Україні свідчать про стрімкий розвиток та модернізацію адміністративної сис-

¹ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

теми, спрямовані на покращення якості надання адміністративних послуг та забезпечення прав і свобод людини.

2. Адміністративне право як галузь публічного права

Термін «адміністрація», «адміністративний» походять від латинського слова «administratio», що в перекладі, означає «управління», «діяльність по керівництву чим-небудь»². В зв'язку з чим, під адміністративним правом слід розуміти систему правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері публічного адміністрування.

Публічне адміністрування є формою реалізації публічної влади і характеризується:

- 1) зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади;
- 2) адміністративною діяльністю публічної адміністрації;
- 3) здійснюється з метою задоволення публічного інтересу;
- 4) негативно відмежовується від:
 - 4.1 законодавчої діяльності;
 - 4.2 здійснення правосуддя та кримінально-процесуальної діяльності;
 - 4.3 політичної діяльності;
 - 4.4 діяльності, спрямованої на задоволення приватних інтересів³.

До особливостей адміністративного права як публічної галузі, слід віднести наступне: рішення про застосування його положень є результатом діяльності суб'єктів публічного адміністрування, наділених відповідною компетенцією; адресат рішень суб'єктів публічного адміністрування не може уникнути наслідків такого рішення; відносини між суб'єктом публічного адміністрування та адресатом в односторонньому порядку визначаються суб'єктом публічного

² Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с. Бібліогр.: с. 612-614 (29 назв).

³ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

адміністрування; суб'єкт публічного адміністрування не може ухилитися від застосування права; суб'єкт публічного адміністрування має на меті досягнення публічного інтересу; суб'єкт публічного адміністрування несе відповідальність за дотримання норм права.

Предметом адміністративного права України є суспільні відносини, які виникають між суб'єктами публічної адміністрації та приватними особами.

За змістом предмет адміністративного права складається з надання адміністративних послуг і здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності публічною адміністрацією.

Метою адміністративного права є врегулювання відносин між суб'єктами публічної адміністрації та приватними особами.

Завданнями адміністративного права є:

1. якісне та своєчасне надання адміністративних послуг суб'єктами публічного адміністрування;
2. ефективне здійснення виконавчої та розпорядчої діяльності суб'єктами публічного адміністрування;
3. мінімізація корупційних та інших випадків зловживань у діяльності публічної адміністрації.

В адміністративному праві застосовуються методи правового регулювання, під якими необхідно розуміти сукупність прийомів, способів, засобів впливу права на суспільні відносини для забезпечення регулюючої дії норм адміністративного права.

Для адміністративного права характерні такі **методи правового регулювання:**

- *метод влади* – підпорядкування (субординації) або метод прямого розпорядництва, коли одна сторона відносин є юридично

владною, а інша – юридично підвладною (наприклад, відносини між податковою адміністрацією та платниками податків, між інспектором патрульної поліцією та учасниками дорожнього руху).

- *метод рекомендацій* – рекомендації суб'єкта відносин здобувають правову силу за умови прийняття її іншим учасником;

- *метод узгодження (координації)* – він регулює відносини між учасниками, які не перебувають між собою у підпорядкуванні;

- *метод рівності* – означає, що суб'єкти, які знаходяться на одному рівні державного механізму, здійснюють спільні дії у формі адміністративного договору⁴.

До ознак, які відрізняють адміністративні правовідносини від інших, серед іншого можна віднести:

- один із суб'єктів – сторона – завжди є органом публічної влади,

- суб'єкт публічного адміністрування наділяється владними повноваженнями;

- суб'єкт публічного адміністрування діє тільки в межах наданих законом повноважень.

Публічний інтерес, який забезпечує публічна адміністрація, у своїй сукупності є невід'ємним чинником адміністративного права він відіграє важливу роль в системі адміністративного права України, як і в будь-якій іншій країні. В адміністративному праві публічний інтерес визначається як загальні інтереси суспільства, які законодавець визнає як важливі для забезпечення порядку, безпеки, добробуту та інших цілей суспільства.⁵

Основні аспекти публічного інтересу в системі адміністративного права України включають наступне:

1. Забезпечення законності та порядку: Однією з основних цілей адміністративного права є забезпечення законності та порядку в суспільстві. Адміністративні органи вживають заходів для забезпечення цього публічного інтересу.

⁴ Адміністративне право України: Підручник: За заг.ред. д.ю.н., проф. Коломоєць Т.О. Київ: „Істина”, 2008. URL: http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Kolomojec_Administratyvne_pravo_Ukrajny_2008.pdf (дата звернення: 24.05.2023 р.).

⁵ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 24с

2. Захист прав і свобод громадян: Публічний інтерес передбачає захист прав і свобод громадян від недопущення зловживань та порушень з боку державних або муніципальних органів.

3. Забезпечення безпеки та громадського порядку: Публічний інтерес також полягає в забезпеченні безпеки суспільства та публічного порядку, щоб гарантувати стабільність та безпеку громадян.

4. Ефективне використання ресурсів: Правові норми адміністративного права можуть регулювати ефективне використання ресурсів і обов'язковість виконання норм інших галузей права.

5. Забезпечення громадського добробуту: Публічний інтерес також передбачає забезпечення громадського добробуту, захисту навколишнього середовища та інших соціальних цілей.

Загальною метою адміністративного права України є забезпечення балансу між правами і свободами громадян і публічним інтересом, а також забезпечення справедливості і законності у діяльності адміністративних органів та інших суб'єктів.

3. Система адміністративного права України

Система адміністративного права – це внутрішня єдність галузі адміністративного права України, що відбиває послідовне розміщення і взаємозв'язок її структурних елементів (частин) – інститутів і підгалузей адміністративного права, які складаються з певних сукупностей однорідних адміністративно-правових норм⁶.

Адміністративне право поділяється на:

⁶ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с

Загальне адміністративне право включає норми та принципи, що мають загальний характер для всієї системи публічного адміністрування, для всіх його галузей і сфер. Основу Загального адміністративного права становлять:

- принципи адміністративного права;
- суб'єкти публічного адміністрування;
- інструменти публічного адміністрування;
- публічне майно;
- адміністративні процедури;
- адміністративні послуги;
- захист приватної особи у сфері публічного адміністрування.

Особливе адміністративне право є комплексним утворенням, у межах якого об'єднано підгалузі адміністративного права, кожна з яких регулює порядок реалізації публічною адміністрацією окремої галузі (сфери) публічного адміністрування. До Особливого адміністративного права віднесено: адміністративно-деліктне право, службове право та поліцейське право⁷.

До змісту **Спеціального адміністративного права** включається специфіка публічного адміністрування в певних галузях (сферах) суспільного життя, які не мають ознак підгалузі адміністративного права. Це публічне адміністрування у галузях культури, економіки, освіти, оборони, соціального забезпечення, екології, юстиції, охорони здоров'я, правоохоронної діяльності, спорту, фінансів та ін., які у свою чергу поділяються на окремі сфери та сектори⁸.

З набуттям Україною статусу країни-кандидата і подальших кроків до отримання членства в Європейському Союзі, особливого значення набуває **Європейське адміністративне право**, яке покликане забезпечити реалізацію права ЄС у сфері взаємодії публічного адміністрування між ЄС і національними публічними адміністраціями країн-учасниць ЄС щодо надання адміністративних послуг, здійснення виконавчої та розпорядчої

⁷ Гриценко І., Мельник Р., Пухтецька А. та ін. Загальне адміністративне право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 566 с.

⁸ Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Видання друге. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 584 с.

діяльності на підставі норм європейського адміністративного права⁹.

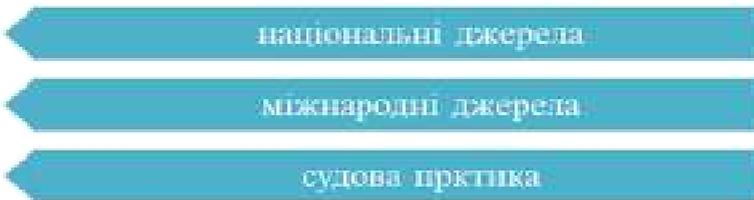
Система адміністративного права в Україні також включає в себе комплекс нормативно-правових актів та законів, що регулюють відносини між державою, громадянами та іншими суб'єктами в сфері адміністративної діяльності.

Система адміністративного права покликана врегулювати велику кількість аспектів діяльності публічних органів та суб'єктів громадянського життя в Україні. Вона забезпечує визначення прав і обов'язків всіх сторін у відносинах, пов'язаних з адміністративною діяльністю, та сприяє здійсненню влади відповідно до закону та в інтересах громадян та суспільства.

4. Джерела адміністративного права України

Джерела адміністративного права – це засіб зовнішнього оформлення адміністративно-правових норм, який засвідчує їх державну загальнообов'язковість (засоби, форми вираження й закріплення публічної волі), цим самим врегульовуючи адміністративно-правові відносини.

До джерел адміністративного права відносять:

– **національні джерела адміністративного права** (Конституція України, законодавчі акти, підзаконні нормативні акти);

– **міжнародні джерела адміністративного права** (міжнародні договори, акти органів міжнародних організацій та юридичні акти «м'якого права»);

⁹ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

– *рішення судових органів* (практика Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного суду України та висновки Верховного Суду України щодо застосування норм права).

Конституція України, яка виконує провідну роль в системі джерел права, визначає права, свободи, які має забезпечити громадянам публічна адміністрація, її система, найважливіші положення щодо організації її діяльності. Конституційно-правові акти встановлюють правовий статус громадян, закріплюють їх участь у громадських об'єднаннях, в управлінні державними та громадськими справами, обов'язки і відповідальність посадових осіб, найважливіші способи зміцнення законності та правопорядку в публічному управлінні ¹⁰.

Закони становлять основну за значущістю частину нормативно-правових актів в Україні, адже саме вони мають регулювати найважливіші суспільні відносини. В адміністративному праві, за ієрархічним статусом, закони поділяються на:

– *органічні закони*, що конкретизують найважливіші положення Конституції України або впливають з її змісту (наприклад, Закон України «Про Кабінет Міністрів України»);

– *звичайні закони* – з інших важливих питань суспільного життя (наприклад, Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації»);

– *надзвичайні закони*, що ухвалюються з окремих питань, передбачених Конституцією та законами України в надзвичайних ситуаціях.

За спрямованістю норм адміністративного права закони поділяються на: *матеріальні* (наприклад, Закон України від 21.05.1997 р. № 280 «Про місцеве самоврядування в Україні») та *процесуальні* (КАСУ). Особливістю нормативно-правових актів у галузі адміністративного права є те, що в багатьох законах України поєднуються як матеріальні, так і процесуальні адміністративно-правові норми (наприклад – КУпАП) ¹¹.

¹⁰ Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Видання друге. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 584 с.

¹¹ Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Видання друге. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 584 с.

Підзаконні нормативно-правові акти видаються на підставі закону, відповідно до закону і для його виконання.

Поділ підзаконних нормативних актів на види здійснюється за відповідними критеріями.

За суб'єктами видання:

- постанови Кабінету Міністрів України;
- укази Президента України;
- розпорядження голів обласних, районних державних адміністрацій нормативного характеру;
- рішення, нормативні ухвали, звернення органів місцевого самоврядування;
- рішення виконавчих комітетів місцевих рад;
- інструкції, накази (нормативно-правові) керівників міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;
- накази (нормативно-правові) керівників управлінь та відділів місцевих державних адміністрацій та виконавчих комітетів місцевих рад нормативного характеру;
- накази (нормативно-правові), інструкції адміністрацій підприємств, установ, організацій, при виконанні ними делегованих державних виконавчих функцій¹².

За юридичною силою:

- загальні (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2018 р. № 151 «Про затвердження Технічного регламенту безпеки іграшок»);
- відомчі (наприклад, Наказ Міністерства фінансів України від 29.09.2011 р. № 1217 «Про затвердження Кодексу етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту»);
- місцеві (наприклад, Рішення Київської міської ради від 15 березня 2002 р. № 313/1747 «Про затвердження Порядку набуття права на землю юридичними особами та громадянами в м. Києві»);
- локальні (наприклад, Наказ державного підприємства «Національні інформаційні системи» від 30.12.2016 р. № 543, яким затверджено Порядок особистого прийому громадян на даному підприємстві).

¹² Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Видання друге. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 584 с.

Міжнародні договори України укладаються з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. В Україні сьогодні діють чимало міжнародних договорів, норми яких мають застосовуватися під час регулювання адміністративно-правових відносин, наприклад:

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.;

- Європейська конвенція про видання правопорушників від 13 грудня 1957 р.;

- Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 9 травня 1992 р.¹³

Практика Європейського суду з прав людини

У положеннях ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зазначено, що суди застосовують у розгляді справ Конвенцію та практику Європейського Суду як джерела адміністративного права.

Наведена норма законодавства є рівною мірою обов'язковою та важливою як для суду (судді), так і для інших учасників правовідносин – громадян, суб'єктів публічної адміністрації тощо. Тобто кожен із названих суб'єктів у разі, якщо стикається з потребою правозастосування, має орієнтуватися у своїх рішеннях та діях на практику Європейського суду з прав людини.

Рішення Конституційного Суду України в системі джерел адміністративного права. Результат діяльності Конституційного Суду України – висновки та рішення, в яких тлумачаться норми Конституції та законів України, а також визнаються неконституційними (скасовуються) положення відповідних нормативно-правових актів. Рішення та висновки Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання.

¹³ Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Видання друге. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 584 с.

Висновки Верховного Суду щодо застосування норм права як (квазі) джерело адміністративного права. Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики в порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Під час вибору правової норми, що має застосовуватися до спірних правовідносин, суд зобов'язаний ураховувати висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення. суб'єкти публічного адміністрування мають організувати свою діяльність з огляду на положення рішень Верховного Суду України¹⁴.

5. Принципи адміністративного права України

Адміністративне право України базується на численних принципах, які визначають його основні засади та спрямованість. Основні принципи адміністративного права в Україні включають:

¹⁴ Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Видання друге. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 584 с.

1. **Принцип легальності:** Цей принцип вимагає, щоб всі дії державних органів та службовців були здійснені в межах встановленого законом повноваження і відповідали чинному законодавству. Влада має бути обмежена правилами і нормами, що визначаються законом.

2. **Принцип рівності перед законом:** Згідно з цим принципом, всі громадяни та суб'єкти адміністративного права мають однакові права та обов'язки перед державними органами. Ніхто не може бути об'єктом дискримінації або нерівності перед законом.

3. **Принцип правової визначеності:** Влада має діяти відповідно до чітко визначених законом процедур та процедур. Суб'єкти адміністративного права мають право знати свої права і обов'язки перед державними органами.

4. **Принцип обґрунтованості:** Органи влади повинні обґрунтувати свої рішення та дії. Громадяни та суб'єкти адміністративного права мають право на отримання пояснень щодо дій влади.

5. **Принцип процедурної справедливості:** Цей принцип вимагає, щоб процедури та процеси, пов'язані з адміністративними рішеннями, були справедливими, адекватними та прозорими.

6. **Принцип відшкодування шкоди:** У разі завдання шкоди громадянам або суб'єктам, влада має відшкодувати збитки, які були заподіяні незаконними діями державних органів або службовців.

7. **Принцип публічності:** За цим принципом дії державних органів та інформація про них мають бути доступними для громадськості, за винятком випадків, коли закон передбачає обмеження публічного доступу.

8. **Принцип регулювання на основі результатів:** Органи влади мають враховувати результати своєї діяльності та вносити необхідні зміни для досягнення покращення в адміністративному управлінні.

9. **Доступ до правосуддя** є правом людини, що передбачає можливість безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав.

Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує кожному право на справедливий суд, що включає, крім іншого, право на розгляд справи. Відповідні положення Конвенції втілені також у ст. 55 Конституція України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина захищає суд; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності

органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.¹⁵

Ці принципи є фундаментальними для функціонування адміністративного права в Україні та забезпечують здійснення влади у відповідності до права та на користь громадян та суспільства. Запобігання зловживання (надужиттю) повноваженнями. Принцип верховенства права не виключає визнання за суб'єктами публічної адміністрації певних дискреційних повноважень в ухваленні рішень, однак у такому разі має існувати правовий механізм запобігання зловживанню повноваженнями. У такому контексті верховенство права означає, що суб'єкти публічного адміністративного права не можуть діяти свавільно та зобов'язані дотримуватись правил, які даватимуть можливість передбачити заходи, що будуть застосовані в конкретних правовідносинах¹⁶.

6. Суб'єкти адміністративного права

Суб'єкти адміністративного права в Україні – це особи або організації, які беруть участь у правових відносинах у сфері адміністративного права та наділені правами і обов'язками згідно з цими відносинами. Основні суб'єкти адміністративного права включають:

1. **Державні органи:** Це органи влади та управління, такі як Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства, відомства та інші, які виконують адміністративні функції та приймають адміністративні рішення.

2. **Державні службовці:** Це особи, які працюють у державних органах та виконують адміністративні функції, включаючи ведення адміністративних справ, надання адміністративних послуг і т. д.

3. **Громадяни:** Це фізичні особи, які взаємодіють з державними органами та службовцями у сфері адміністративного права. Вони

¹⁵ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

¹⁶ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

можуть бути суб'єктами адміністративних правовідносин, які стосуються їх прав та обов'язків перед державою.

4. **Юридичні особи:** Це юридичні структури, такі як підприємства, організації, установи тощо, які також можуть взаємодіяти з державними органами та службовцями у зв'язку з адміністративними питаннями.

5. **Інші суб'єкти:** До інших суб'єктів адміністративного права можуть відноситися, наприклад, політичні партії, громадські об'єднання та інші організації, які можуть бути задіяні в адміністративних процедурах або мати права та обов'язки перед державою.

Політичні партії можуть бути розглянуті як інші суб'єкти адміністративного права в Україні у контексті їхньої взаємодії з державними органами та виконанням адміністративних обов'язків. Ось деякі аспекти, пов'язані з цією функцією політичних партій:

1. **Реєстрація і регулювання:** Україна має законодавство, що регулює реєстрацію та функціонування політичних партій. Державні органи, зокрема Центральна виборча комісія, відповідають за реєстрацію та контроль діяльності партій.

2. **Фінансовий контроль:** Політичні партії підлягають фінансовому контролю щодо джерел фінансування, витрат та фінансової звітності. Державні органи контролюють дотримання цих норм.

3. **Участь у виборах:** Політичні партії грають ключову роль у політичному процесі та можуть брати участь у виборах на різних рівнях – від місцевих до національних. Вони представляють інтереси виборців та конкурують за місця в органах влади.

4. **Участь у законодавчому процесі:** Політичні партії, що мають представницькі мандати, можуть брати участь у розробці та прийнятті законодавства на різних рівнях влади.

5. **Запити та звернення:** Політичні партії, як інші громадяни та організації, мають право подавати запити, звернення та скарги до державних органів у відповідності до законодавства.

6. **Судова діяльність:** Політичні партії також можуть бути стороною у судових справах, якщо їхні права порушуються чи якщо вони порушують права інших суб'єктів.

Таким чином, політичні партії в Україні мають статус юридичних осіб та взаємодіють з державними органами відповідно до зако-

ну. Вони грають важливу роль у політичному та адміністративному житті країни, забезпечуючи представництво інтересів громадян у владних структурах.

Ці суб'єкти взаємодіють між собою та здійснюють дії, які регулюються адміністративним правом України, і вони мають відповідати законам та нормам, що регулюють їхні відносини.

7. Інструменти публічного адміністрування

Адміністративні правовідносини в Україні визначаються за допомогою різних інструментів публічного адміністрування. Основні інструменти публічного адміністрування включають:

I. Нормативно-правові акти органів публічного адміністрування можна охарактеризувати такими ознаками:

1. Вони видаються органами публічної адміністрації та їх посадовими особами відповідно до закону.

2. Вони містять адміністративно-правові норми, які є загальнообов'язковими правилами поведінки.

3. Ці акти є неперсоніфікованими, тобто обов'язковими для всіх, хто потрапляє під їх дію, і призначені для багаторазового застосування.

Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Санітарних правил в лісах України».

II. Індивідуальний акт – це будь-яке рішення органу публічного адміністрування, спрямоване на вирішення конкретного публічного

випадку. Прикладами таких актів є рішення міської ради про передачу у власність земельної ділянки громадянину Петрову С.М.

III. Адміністративний договір – це спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт, учасниками якого є суб'єкт владних повноважень та інша особа, який ґрунтується на їх волеузгодженні. Такий договір може мати форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, і визначає взаємні права та обов'язки учасників у публічно-правовій сфері. Він укладається на підставі закону. Прикладом може бути договір між обласною радою та обласною державною адміністрацією щодо виконання спільної програми соціального та економічного розвитку в даному регіоні.

IV. Акти-плани – це рішення суб'єкта владних повноважень, які призначені для реалізації завдань забезпечення виконання та належного застосування законів і досягнення відповідності нормативним вимогам впровадження політичних рішень та ідей. Акт-план визначає попередньо встановлений порядок і послідовність процедур для реалізації певної програми розвитку.

V. Акти-дії – це дії, які вчиняються органами публічного адміністрування на підставі адміністративно-правових норм для вирішення конкретної ситуації і не спрямовані на створення, зміну або припинення адміністративно-правових відносин. Прикладом може бути надання відповіді міським головою громадській організації щодо очищення вулиць на її запит.

Ці інструменти спільно створюють систему правового регулювання адміністративних відносин в Україні та забезпечують визначення прав і обов'язків громадян і державних органів в цій сфері.

Інструменти адміністративних правовідносин – це дії суб'єктів публічної адміністрації, які мають зовнішньо схожі вчинки та вони спрямовані для досягнення однієї мети, а саме досягнення публічного результату.

8. Адміністративна процедура

Адміністративна процедура є важливою складовою системи адміністративного законодавства та визначає порядок, за яким при-

ймаються та виконуються адміністративні рішення та дії. Вона регулює відносини між державними органами та іншими суб'єктами в адміністративній сфері. Основні аспекти адміністративної процедури в системі адміністративного законодавства включають:

1. **Початок процедури:** Адміністративна процедура може бути ініційована з боку державних органів (наприклад, при проведенні адміністративної перевірки або розгляді адміністративної справи) або за зверненням громадян, підприємств, політичних партій та інших суб'єктів.

2. **Подання документів:** Суб'єкти адміністративної процедури зобов'язані подавати відповідні документи, заяви, запити або іншу необхідну інформацію для розгляду справи.

3. **Розгляд справи:** Державний орган, який проводить адміністративну процедуру, аналізує подану інформацію та приймає відповідні рішення, враховуючи законодавство та обставини справи.

4. **Повідомлення та рішення:** Рішення та акти, які приймаються в ході адміністративної процедури, повинні бути письмово оголошені та повідомлені суб'єктам, які звернулися або були залучені до процедури.

5. **Право на оскарження:** Суб'єкти адміністративної процедури мають право на оскарження рішень та актів у судовому порядку або інших правових механізмах, які передбачені законодавством.

6. **Терміни та строки:** Адміністративна процедура регламентує терміни та строки для розгляду справи, прийняття рішення та інших дій. Вони можуть бути законодавчо встановлені або визначатися відповідно до конкретних обставин.

7. **Захист прав суб'єктів:** Адміністративна процедура має гарантувати захист прав і законних інтересів суб'єктів, які беруть в ній участь. Це включає в себе право на відстоювання своїх позицій, представництво та конфіденційність інформації.

Адміністративна процедура допомагає забезпечити виконання адміністративного законодавства та забезпечує взаємодію між державними органами та іншими суб'єктами у відповідності до закону. Ця процедура грає важливу роль в забезпеченні правової діяльності

Однією з важливих ознак розвиненого законодавства, а саме у сфері адміністративного права є забезпечення прав та інтересів лю-

дей із державою та її органами. По-перше, головною гарантією є чітко визначена процедура відносин особи та держави, кожен хто перебуває на державній службі чітко користується регламентованою процедурою та жодні відхилення від регламенту не допускаються, що гарантує особі чітке розуміння дій та термінів на які вона може розраховувати та планувати свій час. Також слід зазначити, що у такій взаємодії всі є абсолютно рівними. По-друге, такий порядок допомагає здійснювати нагляд за законними вчинками органів влади.

У законодавстві України під поняттям «**адміністративна процедура**» слід вважати, визначений законом порядок розгляду та вирішення справи; У правовій сфері зазначений термін розуміється як нормативно визначена сукупність взаємопов'язаних, об'єднаних між собою дій, направлених на досягнення певного результату та реалізацію прав.

Поняття «адміністративна процедура» застосовується у сфері публічного адміністрування та адміністративного права. Його зміст полягає у здійсненні владних повноважень відповідно до законодавчо встановленого порядку діяльності органів публічної адміністрації. У ч. 2 ст. 19 Конституції України зазначено застереження, яке діє на усі органи публічної адміністрації не залежного він їх бажання чи не бажання, а саме: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише... у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».¹⁷ Правове закріплення демократичних засад публічного адміністрування у відносинах органів публічної адміністрації і приватних осіб має виходити зі становища приватної особи як такого суб'єкта, перед яким держава відповідальна за свою діяльність. Саме тому адміністративно-управлінський процес реалізується через адміністративні процедури, які впорядковують діяльність органів публічної адміністрації з вирішення конкретних адміністративних справ. Розуміння адміністративної процедури як законодавчо встановленого порядку діяльності органів публічної адміністрації зумовлено значним впливом німецької доктрини адміністративного права, де

¹⁷ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 290 с

поняття «адміністративна процедура» й «адміністративний процес» чітко розділені. Так, адміністративно-процедурні норми регулюють переважно порядок ухвалення адміністративних актів та укладення публічно-правових договорів публічною адміністрацією. Своєю чергою адміністративно-процесуальні норми – вирішення публічно-правових спорів адміністративними судами.

Так, за суб'єктом, якому належить ініціатива виникнення правовідносин, процедуру поділяють на:

- ту, що ініціює приватна особа;
- ту, що ініціює суб'єкт публічного адміністрування.

Для першого виду процедури характерно, що вона починається із звернення приватної особи до суб'єкта публічного адміністрування із заявою про реалізацію належного цій особі права або зі скаргою, що права особи порушені рішеннями, діями чи бездіяльністю владарюючих суб'єктів чи на приватну особу покладено не перед-

бачений законом обов'язок. Такому праву приватної особи завжди кореспондує обов'язок владарюючого суб'єкта здійснити певні дії або прийняти рішення, завдяки яким будуть задоволені права фізичних і юридичних осіб, а також інших колективних утворень¹⁸.

Детальніше ознайомитися з адміністративним провадженням можна за вказаним QR кодом.

9. Публічна служба

Публічна служба в адміністративному праві України відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності та законності діяльності державних органів. Службовці виконують різні функції, такі як ведення адміністративних справ, надання консультацій громадянам,

¹⁸ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

вирішення спорів та інші завдання, пов'язані з адміністративними процедурами.

Система публічної служби в Україні регулюється законодавством та стандартами, спрямованими на забезпечення професійності, відповідальності та незалежності службовців. Основні органи, які відповідають за регулювання та нагляд за публічною службою, включають Міністерство юстиції України та Національну академію державного управління при Президентові України.

Ця система призначена для забезпечення високої якості адміністративних послуг для громадян та підприємств, а також для підтримки прозорості та відкритості в роботі державних органів.

В Україні існують різні види публічної служби, які поділяються на кілька категорій залежно від функцій та рівня влади. Основні види публічної служби в Україні включають:

1. **Центральна державна служба:** Ця категорія охоплює службовців, які працюють на рівні центральних органів влади, таких як міністерства, відомства, комітети та інші центральні установи. Вони виконують завдання, пов'язані з формулюванням та реалізацією державної політики.

2. **Місцева державна служба:** Ця категорія охоплює службовців, які працюють на рівні місцевих органів влади, таких як обласні та районні адміністрації, міські ради тощо. Вони виконують завдання, спрямовані на розвиток та управління конкретними територіями.

3. **Правоохоронна служба:** Ця категорія включає працівників правоохоронних органів, таких як поліція, служба безпеки, прокуратура і суди. Вони забезпечують правопорядок та захист прав і свобод громадян.

4. **Військова служба:** Сюди входять військовослужбовці, які виконують обов'язки в Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

5. **Дипломатична служба:** Ця категорія охоплює дипломатів та працівників Міністерства закордонних справ, які представляють Україну на міжнародному рівні та забезпечують зовнішні зв'язки країни.

6. **Інші види служб:** До них можуть входити спеціалізовані служби, наприклад, служба податкової інспекції, митна служба, екологічна служба тощо.

Ці різні категорії публічної служби мають свої особливості та вимоги до кваліфікації та професійної підготовки службовців.

Публічна служба в органах державної влади та органах місцевого самоврядування має велику кількість відмінностей, які несуть певну відповідальність для особи.

Правовий статус державного службовця в органах державної влади визначається законодавством та нормативно-правовими актами країни. Зазвичай цей статус передбачається для державних службовців, які працюють у виконавчих, законодавчих або судових органах держави. Основні аспекти правового статусу особи в органах державної влади можуть включати наступне:

1. *Посадові обов'язки та права*: Державні службовці мають визначені посадові обов'язки та права, які передбачаються їхніми посадовими інструкціями та законодавством.

2. *Посадове звання та ранг*: Державні службовці мають посадове звання та ранги, які визначають їхній статус у системі державної влади.

3. *Відповідальність*: Державні службовці несуть відповідальність за виконання своїх обов'язків та можуть бути піддані дисциплінарній, адміністративній або кримінальній відповідальності в разі порушення законодавства.

4. *Трудові відносини*: Деякі державні службовці мають статус державних службовців і працюють на підставі трудового контракту, в той час як інші можуть мати інший статус, такий як судді чи вищі посадовці, які призначаються або обираються на основі конституційних норм.

5. *Соціальні гарантії*: Державні службовці можуть мати право на соціальні гарантії, такі як медичне обслуговування, відпустки, пенсійний захист і т. д., які визначаються законодавством та умовами їхньої роботи.

6. *Конфіденційність і обов'язок збереження інформації*: Деякі державні службовці можуть бути зобов'язані зберігати конфіденційну інформацію та дотримуватися обов'язку нерозголошення державних таємниць.

7. *Право на участь у політичній діяльності*: Залежно від законодавства країни, державні службовці можуть бути обмежені у праві

на участь у політичній діяльності, що повинно, в свою чергу, забезпечити нейтральність та об'єктивність їхньої службової роботи.

Детальніше ознайомитися з правовим статусом державного службовця можна за вказаним QR кодом.

Правовий статус службовця в органах місцевого самоврядування в Україні регулюється законодавством та нормативно-правовими актами, що стосуються діяльності місцевого самоврядування.

Основні аспекти правового статусу такого службовця включають наступне:

1. *Правові вимоги до призначення:* Службовці місцевого самоврядування повинні відповідати певним кваліфікаційним та юридичним вимогам для обіймання посад у місцевих органах влади.

2. *Посадові обов'язки та права:* Службовці місцевого самоврядування мають обов'язки, які передбачені законодавством та регламентують їхню роботу в органах місцевого самоврядування. Вони також мають відповідні права, які дозволяють їм виконувати свої обов'язки.

3. *Трудові відносини:* Більшість службовців місцевого самоврядування працюють на умовах трудового договору зі своєю відповідною організацією. Це означає, що вони мають права і обов'язки, які визначаються трудовим законодавством.

4. *Етика та дисципліна:* Службовці місцевого самоврядування зобов'язані дотримуватися норм етики та дисципліни, що регулюють їхню поведінку та взаємодію з іншими працівниками та громадянами.

5. *Фінансовий статус:* Службовці отримують винагороду за свою роботу, яка визначається на підставі внутрішніх норм організації та може бути регульована колективними договорами або угодами.

6. *Відповідальність:* Службовці місцевого самоврядування несуть відповідальність за свої дії перед органами влади та громадянами. Вони можуть бути піддані дисциплінарній та адміністративній відповідальності в разі порушення законодавства.

7. *Соціальні гарантії*: Службовці місцевого самоврядування можуть мати право на соціальні гарантії, такі як медичне обслуговування, відпустки, пенсійний захист і т. д., які визначаються відповідними нормативними актами.

Ці аспекти складають правовий статус службовців місцевого самоврядування в Україні та визначають їхні права, обов'язки і відповідальність у виконанні адміністративних функцій у місцевих органах влади.

Детальніше ознайомитися з правовим статусом службовця в органах місцевого самоврядування можна за вказаним QR кодом.

Правовий статус державних службовців та службовців в органах місцевого самоврядування спрямований на забезпечення ефективності та відповідальності в діяльності органів публічної влади.

10. *Адміністративно-деліктне право*

На сьогодні **система адміністративно-деліктного права** включає: Кодекс про адміністративні правопорушення, спеціальні закони, повністю присвячені адміністративній відповідальності, спеціальні закони, що мають форму кодексу та діють автономно (наприклад, Земельний кодекс), та ін.¹⁹

Адміністративно-деліктне право включає у себе матеріальні і процесуальні норми. Матеріальні норми визначають поняття адміністративного правопорушення, цілі та види адміністративного покарання, складу адміністративних правопорушень у різних сферах державного управління, повноваження та види органів, компетентних розглядати такі правопорушення.

Процесуальні норми визначають порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення. Адміністративно – делікт-

¹⁹ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

не право встановлює підстави та принципи адміністративної відповідальності громадян за скоєння адміністративних правопорушень.

Адміністративна відповідальність залишається досі досить суперечним питанням, адже кожен із науковців вбачає у цьому, щось своє. Позиція законодавця не однозначна у формулюванні думки «адміністративна відповідальність», адже часто застосовується у літературі, але чітко визначеного поняття немає.

Адміністративна відповідальність – це передбачене законодавством, примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом до осіб, які вчинили адміністративні проступки заходів впливу, реалізація яких юридично визнана ²⁰.

Адміністративна відповідальність, так само як й інші види юридичної відповідальності настає за наявністю нормативних, фактичних і документальних підстав:

- **нормативні (правові) підстави** утворюють норми за якими діяння визнається адміністративним проступком (правопорушенням), визначаються заходи примусу у випадку реалізації складу проступку, суб'єкти відповідальності і юрисдикція, правила, за якими накладаються і виконуються стягнення, забезпечується законність, права учасників провадження тощо;

- **фактичні підстави** це юридичні факти, пов'язані з проступком, зокрема, це факт вчинення проступку і факт виконання заходів відповідальності, крім того, до них відносяться факти затримання, огляду, подання звернень, визнання доказами фактичних даних тощо;

- **документальні (процесуальні) підстави** – це наявність документів, оформлених відповідно до встановлених вимог та за визначеною законодавством процедурою, в першу чергу, це протокол про адміністративне правопорушення і постанова по справі про адміністративне правопорушення, а також сюди відносяться акти, довідки, звернення, облікові документи тощо.

Нормативного акту, який би вмщував всі юридичні норми, що утворюють підстави адміністративної відповідальності, або хоча б подавав їх перелік, не існує. Зазначені підстави визначаються вимо-

²⁰ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

гами значної кількості нормативно-правових актів: кодексів, окремих законів, положень, правил та інших актів²¹.

Адміністративне правопорушення – це порушення адміністративного законодавства, яке визначається як невиконання або неналежне виконання громадянами, підприємствами, організаціями чи державними службовцями адміністративних норм, правил та обов'язків. Це може включати в себе різні види порушень, такі як:

1. Неповага до громадського порядку: Наприклад, безлад у громадських місцях, перешкоджання руху, вживання алкоголю в обмежених зонах тощо.

2. Порушення правил дорожнього руху: Може включати в себе перевищення швидкості, проїзд на червоне світло, водіння під впливом алкоголю або наркотиків, відмова від перевірки документів патрульної поліції і т.д.

3. Незаконне відвідування чужого приватного майна: Наприклад, вторгнення на приватну територію без дозволу власника.

4. Порушення митних правил: Такі як намагання незаконно ввезти товари через кордон, несплату мита і податків тощо.

5. Порушення екологічних норм: Наприклад, незаконне забруднення навколишнього середовища, вирубка дерев без дозволу тощо.

6. Порушення адміністративних норм в господарській сфері: Наприклад, незаконна діяльність підприємства, порушення правил торгівлі, несплата податків і т. д.

7. Інші адміністративні порушення: Можуть включати в себе будь-які інші порушення адміністративного законодавства, які не є кримінальними.

Адміністративні правопорушення часто караються грошовими штрафами, адміністративними покараннями (наприклад, арештом), або іншими адміністративними заходами. Вони розглядаються в адміністративних органах або судах і можуть бути оскаржені згідно з законодавством.

Також після кожного адміністративного правопорушення стоїть захід відповідальності, адже покарання є неодмінною частиною виправлення особи.

²¹ Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

Адміністративна відповідальність передбачає застосування різних заходів і покарань для осіб, які вчинили адміністративні правопорушення. Заходи адміністративної відповідальності можуть бути різними залежно від конкретного порушення та законодавства країни. Основні заходи адміністративної відповідальності включають:

1. Штрафи: Це найбільш поширений вид покарання за адміністративні правопорушення. Сума штрафу визначається законодавством та може бути різною в залежності від серйозності порушення.

2. Адміністративні покарання: Можуть включати в себе різні види покарань, такі як адміністративний арешт, громадські, виправні та суспільно корисні роботи, тимчасова заборона на певні дії чи обмеження свободи.

3. Конфіскація майна: У деяких випадках держава може конфіскувати майно особи, яка вчинила адміністративне правопорушення.

4. Позбавлення прав: Це може включати відсторонення від керівних посад, відмову в правах (наприклад, водійських), або інші аналогічні обмеження.

5. Адміністративні заходи: Сюди включаються заходи, спрямовані на корекцію або реабілітацію особи, яка вчинила правопорушення. Це може бути навчання, лікування, громадські роботи тощо.

6. Вилучення права на володіння певними об'єктами: Наприклад, дозвіл на власність чи використання певних об'єктів може бути вилучено у випадках порушення правил.

7. Адміністративне обмеження свободи: В окремих випадках може бути застосовано адміністративне утримання особи під вартою або із обмеженням її волі.

Важливо зауважити, що конкретні заходи адміністративної відповідальності можуть різнитися в залежності від характеру вчиненого правопорушення.

Детальніше ознайомитися з положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення можна за вказаним QR кодом.

11. Адміністративне судочинство в Україні

Адміністративне судочинство в Україні визначає порядок розгляду справ, пов'язаних з адміністративними правопорушеннями. Воно регулюється відповідними нормами законодавства та процесуальними правилами. Основні аспекти адміністративного судочинства в Україні включають наступне:

1. Органи адміністративного судочинства: Адміністративні справи в Україні розглядаються адміністративними судами. Зазвичай це окружні або апеляційні адміністративні суди, які розташовані в різних регіонах країни.

2. Підсудність: Підсудність справи визначається на підставі місця скоєння правопорушення або резиденції відповідача. Це означає, що справи розглядаються тими судами, що мають юрисдикцію у відповідному регіоні.

3. Суб'єкти судочинства: У справах адміністративного судочинства сторонами можуть бути особи, які вчинили правопорушення (порушники), та представники держави (пов'язані з притягненням до відповідальності та захистом інтересів держави).

4. Докази: Сторони мають право подавати докази на підтвердження своїх позицій у суді. Це може включати в себе свідчення, документи, експертні висновки та інші докази.

5. Вирішення справи: Суд вирішує справу на підставі зібраних доказів та відповідно до законодавства. Рішення суду може бути виголошено в письмовій формі і повідомлено сторонам.

6. Апеляція: Сторони мають право подавати апеляційні скарги на рішення адміністративного суду до вищого судового органу (апеляційного адміністративного суду). Апеляційний суд переглядає справу та виносить відповідне рішення.

7. Виконання рішень: Рішення адміністративного суду є обов'язковими для виконання, і державні органи зобов'язані забезпечити їхнє виконання. В разі невиконання рішень суду можуть бути застосовані відповідні заходи примусового виконання.

Судовий процес як правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства, починається зі звернення до суду²².

В Україні право на звернення з адміністративним позовом передбачено законодавством. Громадяни мають можливість використовувати адміністративний позов для захисту своїх прав у відношенні до рішень і дій органів влади, адміністрації, та інших публічних органів.

Основні аспекти права на звернення з адміністративним позовом в Україні включають наступне:

1. Суб'єкти: Громадяни України мають право на звернення з адміністративним позовом. Особи без громадянства та юридичні особи також можуть бути стороною у справі.

2. Підстави: Зазвичай адміністративні позови подаються в справах, пов'язаних з порушенням адміністративних правил чи рішень органів влади. Це може включати в себе справи про анулювання рішень, відшкодування збитків тощо.

3. Провадження: Процедура подачі адміністративного позову передбачає подання письмового клопотання до адміністративного суду, в якому повинні бути вказані обставини справи, підстави та вимоги. Суд розглядає справу та приймає відповідне рішення.

4. Рішення суду: Залежно від обставин справи, адміністративний суд може прийняти рішення про анулювання або зміну дій чи рішень органів влади, а також вирішення інших питань, пов'язаних із справою.

5. Законність та процедура: Під час подачі адміністративного позову важливо дотримуватися законних процедур та строків.

Детальніше ознайомитися з положеннями Кодексу адміністративного судочинства України можна за вказаним QR кодом.

²² Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

12. Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте історію становлення адміністративного права.
2. Чим характеризується поняття «публічне адміністрування»?
3. Визначте поняття, предмет і завдання адміністративного права.
4. Що є публічним інтересом?
5. Які є методи адміністративного права?
6. Якою є система адміністративного права?
7. Як класифікуються джерела адміністративного права?
8. Яка роль відведена судовій практиці в джерелах адміністративного права?
9. Які є принципи адміністративного права?
10. Хто є суб'єктами адміністративного права?
11. Який статус політичної партії як суб'єкта адміністративного права?
12. Які інструменти застосовуються адміністративних правовідносин?
13. Що собою являє адміністративна процедура?
14. Охарактеризуйте правовий статус державного службовця.
15. Охарактеризуйте правовий статус службовця в органах місцевого самоврядування
16. Що собою являє адміністративне правопорушення?
17. Що собою являє адміністративна відповідальність?
18. Які є адміністративні стягнення?
19. Коли має місце звернення до адміністративних судів?
20. Який порядок звернення до адміністративних судів?

13. Тестові завдання:

1. З якого моменту набуває юридичної сили статут сільсько-господарського підприємства:

- а) з моменту засвідчення статуту нотаріусом;
- б) з моменту державної реєстрації сільськогосподарського підприємства;

- в) з моменту затвердження засновниками підприємства на установчих зборах;
- г) з моменту опублікування.

2. Які суспільні відносини належать до предмету регулювання адміністративного права:

- а) що виникають у сфері фінансової діяльності держави з приводу акумуляції, розподілу та використання грошових коштів, які становлять національний дохід держави;
- б) які мають місце у внутрішньо-організаційній діяльності органів публічної влади;
- в) особисті немайнові правовідносини;
- г) по виробництву та реалізації продукції, виконання робіт і надання послуг державними підприємствами.

3. До якої частини системи адміністративного права входить адміністративно-деліктне право:

- а) Загальної частини;
- б) Особливої частини;
- в) Спеціальної частини;
- г) Юрисдикційної частини.

4. Характерним для принципів адміністративного права є:

- а) їх перелік є закритим і не може доповнюватись новими принципами;
- б) займають другорядне положення відносно норм адміністративного права;
- в) є орієнтирами для розвитку норм адміністративного права;
- г) є тотожними принципам державного управління ²³.

5. До якої частини системи адміністративного права входить державна служба:

- а) Загальної частини;
- б) Спеціальної частини;

²³ Тестові завдання із дисциплін «Адміністративне право» та «Адміністративно-процесуальне право»: практикум / Л. Р. Біла-Тіунова, Є. І. Білокур, Т. І. Білоус-Осінь [та ін.] ; за заг. ред. Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2018. 351 с.

- в) Юрисдикційної частини;
- г) Особливої частини.

6. До якої частини системи адміністративного права входить управління у сфері охорони здоров'я:

- а) Загальної частини;
- б) Особливої частини;
- в) Спеціальної частини;
- г) Юрисдикційної частини.

7. Як називаються джерела адміністративного права, що дістали вираження у формі будь-якого офіційного документу, який прийнятий, виданий суб'єктом владних повноважень або укладений за його участі:

- а) формалізовані;
- б) неформалізовані;
- в) офіційні;
- г) нормативні.

8. В якому із переліків названі лише формалізовані джерела адміністративного права:

- а) Конституція, міжнародні договори, правові звичаї;
- б) закони, акти «м'якого права», рішення Конституційного Суду України;
- в) накази міністерств, правова доктрина, рішення Верховного Суду;
- г) Конституція, міжнародні договори, закони, правова доктрина.

9. Яка теза правильно характеризує відношення рішень Європейського суду з прав людини до джерел адміністративного права:

- а) рішення Європейського суду з прав людини є актами «м'якого права» в системі джерел адміністративного права;
- б) рішення Європейського суду з прав людини є неформалізованими джерелами адміністративного права;
- в) рішення Європейського суду з прав людини не є джерелами адміністративного права;

г) рішення Європейського суду з прав людини є формалізованими джерелами адміністративного права.

10. Який орган є державним органом, який не входить до системи органів державної виконавчої влади:

- а) Фонд державного майна України;
- б) Антимонопольний комітет України;
- в) Вища рада правосуддя;
- г) обласна державна адміністрація ²⁴.

11. Який з перерахованих актів є нормативним:

- а) постанова про притягнення до адміністративної відповідальності;
- б) ліцензія на зайняття певним видом господарської діяльності;
- в) постанова Кабінету Міністрів України про утворення центрального органу виконавчої влади;
- г) указ Президента України про присвоєння рангу державному службовцю.

12. Яка з наведених ознак характеризує адміністративний договір:

- а) сторонами адміністративного договору можуть бути виключно суб'єкти владних повноважень;
- б) суб'єкт владних повноважень, укладаючи адміністративний договір, діє для задоволення особистих потреб;
- в) змістом адміністративного договору є права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень;
- г) сторони в адміністративному договорі можуть відступити від положень закону і врегулювати свої відносини на власний розсуд ²⁵.

²⁴ Тестові завдання із дисциплін «Адміністративне право» та «адміністративно-процесуальне право»: практикум / Л. Р. Біла-Тіунова, Є. І. Білокур, Т. І. Білоус-Осінь [та ін.]; за заг. ред. Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2018. 351 с.

²⁵ Тестові завдання із дисциплін «Адміністративне право» та «адміністративно-процесуальне право»: практикум / Л. Р. Біла-Тіунова, Є. І. Білокур, Т. І. Білоус-Осінь [та ін.]; за заг. ред. Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2018. 351 с.

13. Яка з нижченаведених угод є адміністративним договором:

- а) договір про надання послуг з перевезення;
- б) договір про постачання товарів органам виконавчої влади;
- в) договір про делегування повноважень;
- г) контракт на державній службі.

14. Якими актами встановлюються обов'язки державного службовця:

- а) виключно Законом України «Про державну службу»;
- б) Законом України «Про державну службу» та постановами Кабінету Міністрів України;
- в) законами, підзаконними нормативно-правовими актами, а також положеннями про структурні підрозділи державних органів та посадовими інструкціями, затвердженими керівниками державної служби в цих органах;
- г) наказами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби.

15. Що з перерахованого входить до змісту поняття «адміністративні процедури»:

- а) встановлений нормами адміністративного права порядок діяльності суб'єктів публічної адміністрації з розгляду та вирішення адміністративних справ;
- б) встановлений нормами адміністративного права порядок діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ;
- в) встановлений нормами адміністративного права порядок діяльності суб'єктів публічної адміністрації та громадських об'єднань з розгляду та вирішення адміністративних справ;
- г) встановлений нормами адміністративного права порядок діяльності органів законодавчої влади та суб'єктів публічної адміністрації з прийняття нормативно-правових актів.

16. Які суб'єкти можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності:

- а) виключно громадяни України;
- б) виключно фізичні особи;
- в) виключно юридичні особи;
- г) фізичні і юридичні особи ²⁶.

17. Яка з названих ознак характеризує адміністративну відповідальність:

- а) стягнення застосовує уповноважений на те орган (посадова особа) в порядку підлеглості;
- б) притягнення особи до відповідальності призводить до настання судимості;
- в) відповідальність настає виключно за рішеннями суду;
- г) суб'єктами відповідальності можуть бути фізичні і юридичні особи.

18. Адміністративне стягнення є:

- а) мірою відповідальності;
- б) видом покарання;
- в) заходом впливу на правопорушника;
- г) вірні всі зазначені вище відповіді.

19. Який із перелічених нижче примусових заходів є адміністративним стягненням:

- а) застереження;
- б) попередження;
- в) привід;
- г) видалення із залу судового засідання.

20. Який суб'єкт не належить до суб'єктів публічної адміністрації:

- а) органи виконавчої влади;
- б) органи влади Автономної Республіки Крим;

²⁶ Тестові завдання із дисциплін «Адміністративне право» та «адміністративно-процесуальне право»: практикум / Л. Р. Біла-Тіунова, Є. І. Білокур, Т. І. Білоус-Осінь [та ін.] ; за заг. ред. Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2018. 351 с.

- в) органи місцевого самоврядування;
- г) адміністрація магазину.

21. Наявність якої умови є обов'язковою для адміністративно-правових відносин:

- а) владного суб'єкта;
- б) рівності сторін;
- в) правомірного юридичного факту;
- г) індивідуального управлінського акта ²⁷.

²⁷ Тестові завдання із дисциплін «Адміністративне право» та «адміністративно-процесуальне право»: практикум / Л. Р. Біла-Тіунова, Є. І. Білокур, Т. І. Білоус-Осінь [та ін.] ; за заг. ред. Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2018. 351 с.

ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Історія виникнення та становлення фінансового права

У період євроінтеграційних прагнень України, демократичних та ліберальних перетворень українського суспільства, відбувається переосмислення різноманітних правових поглядів та надання їм нової інтерпретації в нормах права і юридичній науці. Зазначені перетворення не оминули й таку галузь права, як фінансове право, яке в умовах бурхливого розвитку публічних фінансових відносин коригує рамки свого предмета і методу правового регулювання.

Фінансове право протягом всієї історії свого розвитку характеризувалася дискусійним і суперечливим характером. В основному, це було пов'язано з визначенням самостійності фінансового права, взаємозв'язку фінансового права з іншими галузями права, з розмежуванням фінансової науки та науки фінансового права і т.д.

Звертаючись до історії виникнення і становлення фінансового права необхідно в якості точки відліку взяти рубіж XVIII-XIX ст. У даний історичний період в Німеччині фінансова наука почала виділятися з камеральних наук (сукупність знань, необхідних для управління державним майном). Варто відзначити, що наука про фінанси, в якості складової частини, включала в себе фінансово-правові питання, які до другої половини XIX ст. ще не носили системного характеру, що не дозволяло виділити їх в окремий, відособлений блок знань. Предметом дослідження фінансово-правових питань були проблеми, пов'язані з державним управлінням та державними фінансами.

З другої половини XIX ст. відбувається виділення фінансового права як самостійної дисципліни, фінансово-правові питання розглядаються й вивчаються в якості самостійних відокремлених розділів. Починають з'являтися перші комплексні дослідження, присвячені питанням сфери фінансового права. Варто відзначити, що в дореволюційний період усі проведені дослідження (як теоретичного, так і практичного спрямувань) концентрувалися виключно на питаннях державних доходів. Не можна не погодитися з тезою С.В. Запольського, що навіть бюджетний устрій і бюджетне право, державний кредит та інші фінансові інститути цікавили дослідників, переважно, з фіскальних питань. В цілому, наука фінансового права, що розвивалася до початку XX ст., переважно займалася вивченням економічної і політичної науки про фінанси та способи державного управління ним, і рідше – вивченням норм позитивного фінансового права.

Варто відзначити, що на початку XX ст. розвиток фінансового права на теренах України також був значно сповільненим і відставав від європейської наукової думки. Пов'язано це було як із суб'єктивними, так і з об'єктивними причинами. До перших можна віднести: нерозуміння ролі фінансів в умовах соціалізму; ставлення до грошей, як до пережитку капіталізму. До другої групи причин можна віднести період воєнного комунізму, коли сувора централізація при розподілі товарів, жорстке нормування постачання, натуральна оплата праці призвели до скорочення сфери застосування грошей і, як наслідок, до скорочення товарно-грошових відносин взагалі, що, в свою чергу, не могло не сформувати уявлення про непотрібність грошей та про їх швидке й неминуче відмирання, що, власне, очікувалося і віталось самою державою. Зазначені умови сприяли тому, що наукові очікування були орієнтовані на швидке відмирання фінансів, внаслідок чого розробка проблем фінансового права видавалася неактуальною й не перспективною справою.

У 1920 рр. відбувся незначний сплеск розвитку фінансового права, пов'язаний з новою економічною політикою, оскільки були активізовані товарно-грошові відносини. Однак, у зв'язку з тим, що вказаний економіко-політичний курс держави не вирішив поставлених перед ним завдань, таких як, зокрема, прискорений розвиток країни, її індустріалізація, то в кінці 20-х рр. ХХ ст. даний курс було припинено.

Тому й надалі тривала недооцінка на практиці та в теорії ролі і значення фінансів та фінансового права, а також товарно-грошових відносин і грошей. Це призвело до того, що лише на рубежі 40-х рр. ХХ ст. фінансове право стало розглядатися в якості самостійної галузі права. При цьому, як справедливо зазначає П.С. Пацурківський¹, сформувався дві помилкових думки: про те, що до цього часу фінансове право не було самостійною галуззю права, а також про те, що фінансове право виникло у зв'язку з виділенням його із державного та адміністративного права. Такий поворот подій також був пов'язаний із тим, що в практиці господарської побудови, а також у радянській економічній теорії існувала точка зору, згідно з якою гроші при соціалізмі відіграють роль лише рахункового інструмента. Згідно даної теорії, гроші не були інструментом управління, переміщення товарів і послуг, розвитку господарства й соціальних процесів. Вони служили інструментом розсуду органів влади й управління. Недостатньо високий рівень розвитку фінансово-правової науки в 20-30-ті рр. ХХ ст., на думку вчених, породив глибоку помилку (яка була широко розповсюджена в наукових колах) стосовно того, що фінансове право на той період не існувало як самостійна галузь права, а входило до складу інших. У підручниках з фінансового права правові аспекти висвітлювалися лише за допомогою вказівки на відповідні нормативно-правові акти, частіше можна було зустріти аналіз результатів функціонування фінансової системи з економічних позицій.

Притаманні розвитку країни супутні об'єктивні процеси, як невід'ємні його елементи, сприяли розширенню використання фінансів

¹ Пацурківський П. С. Проблеми загальної теорії фінансового права в умовах переходу до ринкової економіки: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Київ, 1998. 399 с.

у державному адмініструванні, навіть в умовах планової економіки. Завдяки цьому розвивалася і фінансово-правова наука, досягнувши на початку 40-х рр. XX ст. нового якісного рівня, що дозволило визнати фінансове право самостійною галуззю права. Так, фінансове право характеризувалося як галузь, що регулює відносини у сфері акумуляції та розподілу грошових ресурсів державою за допомогою спеціально призначеної з цією метою системи органів. У цей період з'являються перша навчальна програма та підручник з фінансового права для вищих юридичних навчальних закладів, у наукових колах виникає дискусія про можливість (або, навпаки, про неприпустимість) поділу фінансового права на самостійні галузі (бюджетне право, податкове право, публічне право та ін.).

У науковому середовищі тривають дискусії щодо правової природи фінансового права. Розглядаються питання про: виділення фінансового права з конституційного (державного) та (або) адміністративного права; існування фінансового права як міжгалузевого правового інституту, як комплексної галузі права; існування фінансового права лише для цілей наукової та практичної систематизації і т.д. У 1950-х р. виникла думка про те, що фінансове право виникло з державного та адміністративного права, яку згодом підтримали багато вчених. Вчені, поділяючи думку яка виникла, вважали, що фінансове право є самостійною галуззю права і відноситься до публічного права. Він відзначав, що зв'язок фінансів та економіки, гнучкість і оборотоздатність даної частини майна, а також пов'язана з цим можливість зловживань вимагають, щоб державні фінанси регламентувалися спеціальними державними нормами. Дані норми дають можливість: розпоряджатися достатньою кількістю коштів (правила, що регулюють доходи); точно враховувати рух коштів (казначейські правила); забезпечувати їх використання згідно волі народу та в загальних інтересах (бюджетні правила). Ці норми впливають на всі сторони життя і становлять самостійну галузь права. Зазначена позиція в правовій доктрині в цей період була домінуючою.

Окремі вчені вважали, що своїм походженням фінансове право зобов'язане не тільки державному та адміністративному праву, але й цивільному праву. Інші вчені вважали, що фінансове право не є по-

хідним від інших галузей права. На їхню думку, фінансове право як самостійна галузь права утворилося одночасно з іншими галузями права. Даної точки зору дотримується і О.М. Горбунова, яка вважає, що фінансове право є самостійною галуззю права, а не похідною, оскільки воля, виражена в нормах фінансового права, диктується об'єктивно необхідними економічними потребами держави. На підтвердження своєї позиції О.М. Горбунова наводить факти, згідно з якими податки та позики виникли одночасно з виникненням держави, оскільки вони були й залишаються об'єктивно необхідними для утримання та функціонування публічної влади. Таким чином, завжди існує воля держави, закріплена в нормах фінансового права, яка не є розсудом держави, а диктується об'єктивною необхідністю.

В цілому питання про правову природу фінансового права для правової науки було вирішене в 70-х рр. ХХ ст. Виходячи із загальних положень теорії права про галузі права, що відрізняються предметом правового регулювання (який багато в чому визначає і метод правового регулювання), було обґрунтовано думку, що фінансове право не виділилося з інших галузей права, а виникло одночасно з виникненням держави, тому воля, виражена в нормах фінансового права, є не просто розсудом держави, а диктується її об'єктивно необхідними економічними потребами. Фінансове право є такою ж об'єктивною реальністю, як і самі фінанси. Воно виникло разом із державою і є її невід'ємним атрибутом. Наука фінансового права є самостійною галуззю права. Як самостійна галузь права, фінансове право не тільки здатне регулювати широкий спектр фінансових, грошових і кредитних відносин, а й повинно регулювати їх в єдності, з огляду на взаємозв'язок ланок фінансової системи. За сучасних умов дана точка зору є найбільш обґрунтованою.

2. Поняття фінансового права України

Історія існування фінансового права як науки і галузі права свідчить про пряму залежність між її сприйняттям суб'єктами фінансових правовідносин та результатами використання. Дана залежність призводить до того, що некоректне або помилкове розу-

міння фінансового права веде до неправильного його застосування, і навпаки – адекватність у розумінні фінансового права підвищує ефективність його застосування.

У першу чергу, проблематика застосування фінансового права на практиці полягає у відсутності єдиної думки в розумінні змісту поняття «фінансове право». Що ж означає поняття «фінансове право»? Слід зазначити, що дане поняття складається з понять «фінанси» та «право».

Згідно з визначенням, «фінанси» – об'єктивна економічна категорія, що відображає економічні (грошові) відносини, які виникають у процесі відтворення, розподілу (перерозподілу) та використання ВВП і національного доходу та пов'язані з формуванням і використанням грошових доходів, централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів². Фінанси є системою економічних відносин з приводу акумуляції та використання державних коштів на основі їх розподілу і перерозподілу.

«Право» – система загальнообов'язкових норм, яка забезпечує юридичну регламентацію суспільних відносин та охороняється силою державного примусу. Держава має прерогативу у встановленні правил поведінки, закріплених у вигляді норм, забезпечує їх неухильне дотримання незалежно від суб'єктивного розуміння і тлумачення.

Нині в науці фінансового права існує ряд визначень фінансового права, які з урахуванням наявних трактувань понять «фінанси» та «право», а також з огляду на форму економічних відносин, яка домінує в суспільстві, відображають сучасні тенденції його розвитку як галузі, що впливає на сферу публічних фінансів. Фінансове право – це:

- публічна галузь права, що містить сукупність юридичних норм, які регулюють суспільні відносини, що вини-

² Чуй І. Р., Сороківська М. В. Фінанси: навчальний посібник для вивч. студентами напрямів підгот. 6.030509 «Облік і аудит», 6.030504 «Економіка підприємства», 6.030203 «Міжнародні економічні відносини» та 6.030507 «Маркетинг». Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2015. 283 с.

кають у процесі створення, розподілу й використання фондів коштів (фінансових ресурсів) держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх завдань і функцій (К.А. Гурковська, О.Б. Мороз, Ю.С. Назар, Л.М. Сукмановська)³;

- система норм права, що регулюють розподільчі, перерозподільчі та контрольні відносини у сфері публічних фінансів з метою створення публічних фондів грошових коштів для задоволення суспільних потреб (правова доктрина);
- сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають в процесі планового залучення, розподілу і використання грошових фондів державою, необхідних для виконання завдань, поставлених на кожному етапі її розвитку (Л.М. Капаєва, М.С. Лях)⁴;
- сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави з метою забезпечення безперерйного здійснення її завдань та функцій у кожний даний період її розвитку (правова доктрина);
- сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі утворення (формування), розподілу й використання централізованих та децентралізованих грошових фондів (фінансових ресурсів) державних і муніципальних утворень, необхідних для реалізації їх завдань (правова доктрина);
- сукупність правових норм, що регулюють відносини в галузі формування, розподілу і використання публічних централізованих і децентралізованих фондів коштів та інших фондів, необхідних для безперерйного функціонування органів держави, органів місцевого самоврядування та органів, ді-

³ Гурковська К. А., Мороз О. Б., Назар Ю. С., Сукмановська Л. М. Фінансове право України: навчальний посібник (у схемах, таблицях та коментарях). Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 43

⁴ Капаєва Л. М., Лях М. С. Фінансове право: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. С. 36

яльність яких держава визнає необхідною (М.В.Плотнікова)⁵;

- система правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають при здійсненні фінансової діяльності держави та муніципальних утворень (правова доктрина);
- сукупність встановлюваних і охоронюваних державною владою норм, що регулюють, у першу чергу, суспільно-фінансові відносини, які виникають в процесі утворення, розподілу та використання грошових фондів держави, необхідних для здійснення соціально-економічного розвитку країни (правова доктрина) і т.д.

Виходячи з наведених визначень сучасного фінансового права, можна говорити про тенденцію розширення меж його предмета та зміни в методі правового регулювання, яка, перш за все, пов'язана з правовим регулюванням порядку формування, розподілу та використання не тільки фондів грошових коштів держави, але й фондів грошових коштів органів місцевого самоврядування та інших учасників фінансових відносин, якщо дані відносини носять публічний характер. Дана обставина свідчить про те, що фінансове право не є сукупністю статичних норм, а становить динамічну систему, яка в разі необхідності може бути змінена з метою закріплення правового регулювання виниклих або трансформованих суспільних відносин.

3. Система фінансового права України

Сама по собі система будь-якого права будь-якої країни світу в своїй основі спирається на історичний досвід, сформовані національні умови, рівень та структуру суспільних відносин і т.д. З огляду на те, що фінансове право становить згруповану сукупність правових норм, її система – це об'єднання правових норм у певній послідовності, обумовленій специфікою суспільних відносин, що виникають у сфері фінансової діяльності.

Система фінансового права допомагає орієнтуватися в даній галузі при її вивченні (теоретичне застосування), допомагає коди-

⁵ Фінансове право: конспект лекцій / укладач М. В. Плотнікова. Суми: Сумський державний університет, 2019. С. 17

фікувати фінансове законодавство на основі правильного розподілу нормативного матеріалу (практичне застосування).

Фінансове право поділяється на дві складові частини:

Загальна частина. Включає в себе норми, які є спільними для всіх фінансово-правових відносин та лежать в основі фінансово-правового регулювання:

- поняття та зміст фінансів і фінансової системи;
- поняття фінансової діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, її завдання, принципи, форми та методи здійснення;
- правовий статус суб'єктів фінансової діяльності;
- предмет і метод фінансового права, його поняття, систему й джерела;
- правова характеристика фінансових правовідносин та фінансово-правових норм;
- правові основи фінансового контролю тощо.

Особлива частина. Включає в себе норми, які регулюють окремі напрями фінансової діяльності держави й місцевого самоврядування, різні ланки фінансової системи, зокрема суспільні відносини в галузі:

- державного й місцевого бюджетів;
- спеціальних цільових фондів коштів;
- державних та місцевих доходів;
- державного й муніципального кредиту;
- обов'язкового державного страхування;

- державних та місцевих видатків;
- грошового обігу й розрахунків;
- банківського кредитування (щодо задоволення публічного інтересу);
- валютного регулювання;
- фінансів суб'єктів господарювання тощо⁶.

Особлива частина включає в себе окремі правові інститути та підгалузі права. Правовий інститут – це система взаємопов'язаних норм, що регулюють сукупність суспільних відносин одного виду або будь-які їх компоненти, властивості. Виділення правових інститутів відбувається на основі наступних критеріїв:

юридична єдність правових норм, що виражається в наявності загальних положень, правових принципів, використовуваних понять;

повнота регульованих відносин, що робить кожен інститут унікальним;

відособлення норм, що утворюють правовий інститут, у главах, розділах, частинах нормативно-правових актів.

До інститутів фінансового права (критерії їх виокремлення досить різноманітні) відносять:

- інститут фінансової відповідальності;
- інститут позабюджетних фондів;
- інститут державних доходів;
- інститут державного кредиту;
- інститут бюджетного устрою;
- інститут бюджетного процесу;
- інститут грошового обігу та розрахунків;
- інститут податкового контролю;
- інститут валютного регулювання та валютного контролю і т.д.

Підгалуззю фінансового права є значна частина галузі, яка об'єднує інститути фінансового права, що регулюють окремий вид фінансових правовідносин. Підгалузь складається з компактної маси взаємопов'язаних та розподілених по правових інститутах норм права.

До підгалузей фінансового права відносять:

⁶ Лучковська С. І. Фінансове право: навчальний посібник. К.: КНТ, 2010. 296 с.

- бюджетне право;
- податкове право;
- банківське право;
- валютне право.

Основною підгалуззю фінансового права є бюджетне право, оскільки до бюджетної системи акумулюються основні державні фінансові ресурси, які забезпечують діяльність органів державної влади.

Таким чином, норми фінансового права утворюють фінансове право як цілісне структурне утворення не безпосередньо, а через правові інститути, які зводяться в підгалузі фінансового права або виступають самостійними підрозділами галузі.

4. Джерела фінансового права України

Джерело фінансового права України є формою зовнішнього вираження чинного фінансового права. У даному трактуванні, яке в науці визнано традиційним, категорію «джерело фінансового права» пов'язують з безпосередньою діяльністю держави (в особі її органів) щодо формування права, надання йому форми різних нормативно-юридичних документів.

Джерела фінансового права можуть бути представлені у вигляді ієрархічно побудованої системи, мета якої – комплексне врегулювання публічних фінансових відносин. Система джерел фінансового права включає в себе велику кількість елементів, які є правовими актами, що регулюють фінансові відносини, при цьому різні акти є джерелами фінансового права в різній мірі. Акти за своїм змістом можуть або повністю відповідати категорії «джерело фінансового права», або охоплювати своїми нормами й інші (нефінансові) правовідносини. Останніх на сьогоднішній день у вітчизняному законодавстві переважає більшість.

Ієрархічно вибудована система джерел фінансового права виглядає наступним чином:

1. Конституція України.
2. Міжнародні договори України.

3. Фінансове законодавство, яке, в свою чергу, включає наступні елементи:

а) закони:

б) підзаконні нормативно-правові акти з фінансово-правових питань.

Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР⁷ – акт вищої юридичної сили, утворює правову основу нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері збору та використання органами влади коштів для забезпечення виконання функцій держави.

В Конституції України закріплено не лише важливі фінансово-правові норми, а й положення, що мають велике значення при встановленні загальних принципів функціонування фінансової системи України, норми, що визначають магістральні напрямки вдосконалення та розвитку фінансового права та загалом утворюють конституційні основи фінансового устрою нашої держави. Конституція має безпосередній вплив як на фінансове законодавство, так і на фінансове право в цілому.

Особливий вплив Конституції України на фінансове право полягає в тому, що фінансово-правові норми нормативно-юридичних документів, які в ієрархічній системі стоять нижче Конституції, регулюють фінансові правовідносини в суворій відповідності з конституційними нормами та під конституційним контролем. Конституційні норми встановлюють систему джерел права, які проявляються в різних галузях права, в тому числі й фінансовому: закони (ст. 8); укази Президента України (ст. 106), постанови Верховної Ради України (ст. 91); постанови Кабінету Міністрів України (ст. 117); акти органів місцевого самоврядування (ст. 143). Варто підкреслити, що багато положень фінансового законодавства не лише прямо відтворюють конституційні норми, а й розширюють їх зміст. Наприклад: правила Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI⁸, що регламентують податкові правовідносини, базуються на змісті ст. 67 Конституції України, яка закріплює обов'язок кожного спла-

⁷ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. Ст. 141

⁸ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. Ст. 112

чувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом; правила, що стосуються грошової одиниці України та повноважень із забезпечення стабільності грошової одиниці (ст. 99 Конституції України), регламентовані Законом України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV⁹ і т.п.

До джерел фінансового права також можна віднести й чинні міжнародні договори. Конституція України визнає їх частиною національного законодавства України (ст. 9). Під міжнародними договорами – джерелами фінансового права – слід розуміти міжнародні договори, укладені Україною (державою – єдиним суб'єктом міжнародного права), що регулюють публічні фінансові правовідносини. При цьому слід враховувати, що згідно Конституції України міжнародні договори з питань фінансових правовідносин можуть застосовуватися лише в тому випадку, коли згода на їх обов'язковість надана Верховною Радою України. Одним із найбільш важливих міжнародних договорів, який відноситься до джерел фінансового права, є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р.¹⁰ (ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII¹¹).

Після Конституції України та чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в ієрархії джерел фінансового права розташовується фінансове законодавство. Воно становить систему нормативно-правових актів, які регулюють різні підгалузі фінансового права. До них відносяться акти наступного рівня: закони та підзаконні нормативно-правові акти.

⁹ Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999. № 29. Ст. 238

¹⁰ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.06.2021)

¹¹ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014. № 40. Ст. 2021

Закон – нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що регулює найважливіші суспільні відносини шляхом встановлення загальнообов'язкових правил, прийнятий в особливому порядку (законодавчим органом влади), або безпосередньо народом¹². Закони є найбільш об'ємними джерелами фінансового права, вони присвячені регулюванню найбільш важливих фінансових відносин. Вища юридична сила законів у загальній ієрархії фінансового законодавства зумовлена тим, що саме в законах закріплені найважливіші правові норми, які забезпечують стабільне існування та поступальний розвиток держави.

Незважаючи на те, що в цілому фінансове право вважається некодифікованою галуззю права, воно характеризується тим, що окремі його підгалузі регламентовані кодифікованими актами, що містять систематизовані норми права. Наприклад, систематизовані норми, які стосуються відносин, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу містяться в Бюджетному кодексі України від 08.07.2010 р. № 2456-VI¹³; норми, що стосуються відносин, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначають вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства містяться в Податковому кодексі України від 02.12.2010 р. № 2755-VI¹⁴.

Нижче законів у системі джерел фінансового права стоять підзаконні нормативно-правові акти. У них закріплений механізм реалізації фінансового законодавства, в тому числі зміст та порядок

¹² Закон (право). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 20.06.2021)

¹³ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010. № 50-51. Ст. 572

¹⁴ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. Ст. 112

реалізації принципів фінансового права. За допомогою застосування підзаконних актів нормативного характеру здійснюється оперативне управління тими чи іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими структурами. Підзаконні акти приймаються за спрощеною, у порівнянні з законами, процедурою, що дозволяє більш швидко слідувати за мінливими суспільними відносинами. Крім того, підзаконні акти встановлюють більш конкретні правила, ніж закріплені в законі, що дозволяє правильно регулювати не тільки загальні, а й конкретні, «точкові» правовідносини. Але в будь-якому випадку такі акти повинні бути зареєстровані й опубліковані, адже в іншому випадку вони не набувають юридичної сили та не можуть бути використані у сфері нормативно-правового регулювання. В цілому, в сфері фінансової діяльності підзаконні нормативно-правові акти набувають особливого значення, їх прийняття ґрунтується на законі і не повинно суперечити йому, мета актів полягає у доповненні та уточненні законів.

Сайт Міністерства
фінансів України

Підзаконні нормативно-правові акти поділяються на дві групи: акти органів загальної компетенції та акти органів спеціальної компетенції. До актів органів загальної компетенції належать:

а) Укази Президента України, які не повинні суперечити Конституції України та фінансовому законодавству і мають пріоритетне значення по відношенню до інших підзаконних актів. Такі акти можуть прийматися з будь-яких питань, що входять до компетенції Президента України, в тому числі з питань, що становлять предмет фінансового права. Серед актів даного виду можна відзначити: Указ Президента України «Про зміцнення фінансової дисципліни та запобігання правопорушенням у бюджетній сфері» від 25.12.2001 р. № 1251/2001¹⁵, Указ Президента України «Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних ви-

¹⁵ Про зміцнення фінансової дисципліни та запобігання правопорушенням у бюджетній сфері: Указ Президента України від 25.12.2001 р. № 1251/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251/2001#Text> (дата звернення: 20.06.2021)

трат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі» від 21.01.1998 р. № 41/98¹⁶ та ін.

б) Постанови Кабінету Міністрів України. Згідно п. 3 ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики. Постанови Кабінету Міністрів України, які регулюють фінансові правовідносини, приймаються на основі та на виконання актів, що мають вищу, порівняно з ними, юридичну силу (законів України та указів Президента України). Серед актів даного виду можна відзначити: Постанову Кабінету Міністрів України «Про терміни переведення суб'єктів підприємницької діяльності на облік розрахункових операцій у готівковій та безготівковій формі із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій» від 07.02.2001 р. № 121¹⁷; Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 03.03.2021 р. № 179¹⁸ та ін.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції приймають різні нормативно-правові акти у сфері фінансових правовідносин, з притаманною їм ієрархією. При цьому основною формою нормотворчості органів державної влади, що складають фінансовий апарат, є видання указів, постанов та розпоряджень, а органів місцевого самоврядування – видання рішень. Прикладом таких нормативно-правових актів можуть бути: Рішення Харківської міської ради «Про місцеві податки і збори у місті Харкові» від 22.02.2017 р. № 542/17¹⁹, Рішення Київської міської

¹⁶ Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних витрат та інших державних витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі: Указ Президента України від 21.01.1998 р. № 41/98 (припинення дії від 07.02.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41/98#Text> (дата звернення: 20.06.2021)

¹⁷ Про терміни переведення суб'єктів підприємницької діяльності на облік розрахункових операцій у готівковій та безготівковій формі із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2001 р. № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.06.2021)

¹⁸ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 20.06.2021)

¹⁹ Про місцеві податки і збори у місті Харкові: Рішення Харківської міської ради від

ради «Про встановлення місцевих податків і зборів у м. Києві» від 23.06.2011 р. № 242/5629²⁰ та ін.

До актів органів спеціальної компетенції відносяться відомчі, що регулюють фінансові правовідносини, підзаконні нормативно-правові акти органів спеціальної компетенції, видання яких здійснюється у випадках та в межах, встановлених Конституцією України

і законами України. Такими органами спеціальної компетенції є Міністерство фінансів України, органи державних позабюджетних фондів та інші органи державної влади.

5. Функції фінансового права України

Поняття «функція» в науковій сфері вживається в різноманітних значеннях. Кожна з наук використовує дану категорію для відображення і характеристики дії досліджуваних явищ. До категоріального апарату юриспруденції поняття «функція» увійшло на межі ХІХ-ХХ ст.ст. і використовувалося для характеристики соціальної ролі держави і права.

Поняття «функції фінансового права» охоплює одночасно як призначення фінансового права, так і напрямки його впливу на суспільні фінансові відносини. У зв'язку з чим, розкриваючи зміст будь-якої з функцій фінансового права, необхідно постійно мати

22.02.2017 р. № 542/17. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/rishennya-11-sesii-kharkivskoi-miskoi-radi-7-sklikannya-vid-22022017-54217-pro-mistsevi-podatki-i-zbori-u-misti-kharkovi-50799.html> (дата звернення: 20.06.2021)

²⁰ Про встановлення місцевих податків і зборів у м. Києві: Рішення Київської міської ради від 23.06.2011 р. № 242/5629. URL: <http://kyiv.sfs.gov.ua/rishennya-mistsevih-rad-/podatok-na-mayno/plata-za-zemlyu/> (дата звернення: 20.06.2021)

на увазі зв'язок призначення фінансового права з напрямком його впливу і навпаки. Соціальне призначення фінансового права формується і складається з потреб суспільного розвитку, виражаючись у вигляді нормативно-юридичних документів. Згідно соціальних потреб суспільства створюються закони, спрямовані на закріплення фінансових відносин, їх регулювання й охорону. Таким чином, функції фінансового права можна визначити як обумовлені соціаль-

ним призначенням фінансового права напрямки правового впливу на фінансові відносини.

Функції фінансового права поділяються на дві категорії: основні та спеціальні. До основних функцій фінансового права відносять регулятивну та охоронну.

Основні функції. В системі функцій фінансового права чільне, визначальне місце займає регулятивна функція. Не має значення: виражене фінансове право у формі нормативних чи фінансово-планових актів, реалізується в абсолютних чи відносних правовідносинах або ж прагне до визначення правового статусу учасників фінансових відносин – у всіх цих випадках виявляється його основне соціальне призначення – упорядкувати суспільні відносини в сфері публічних фінансів. Характерні риси даної функції полягають, перш за все, у встановленні позитивних правил поведінки, організації суспільних відносин, координації соціальних взаємозв'язків у процесі перерозподілу суспільного багатства. Реалізується регулятивна функція фінансового права за допомогою дозволів, позитивних зобов'язань і заборон. Відзначимо, що здійснюючи регулятивну функцію, право забезпечує, в першу чергу, кооперативні та координаційні зв'язки. Найбільш характерними напрямками реалізації регулятивної функції фінансового права є:

- визначення за допомогою фінансово-правових норм правового статусу суб'єктів публічних фінансів;

- визначення складів обставин, які служать підставами виникнення, зміни та припинення фінансових прав і обов'язків;
- встановлення вимог до фінансових актів;
- встановлення правових режимів різних фондів грошових коштів;
- встановлення конкретного правового зв'язку між учасниками фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування;
- визначення оптимального типу правового регулювання конкретних суспільних відносин, які виникли в процесі фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування.

Регулятивна функція фінансового права, залежно від способів впливу на суспільні відносини та результатів цього впливу, може бути розділена на дві самостійні функції – статичну й динамічну. Дані функції характеризують здатність фінансового права закріплювати і, відповідно, розвивати відносини, пов'язані з утворенням та витрачанням публічних фінансів.

Статична функція фінансового права виражається у впливі фінансового права на публічні фінанси шляхом їх закріплення у тих чи інших правових інститутах (грошовій системі, системі податків та зборів, системі суб'єктів валютного контролю і т.п.). У цьому полягає одне із завдань фінансово-правового регулювання.

Статична функція проявляється у здатності фінансового права відображати об'єктивно існуючі фінансові відносини в конкретний період часу; вона закріплює фундаментальні основи фінансового права та забезпечує стабільність предмета фінансово-правового регулювання.

Статична функція відображає наявний стан фінансово-правового регулювання і є основою для прояву динамічної функції фінансового права, яка виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом оформлення їх руху (динаміки).

Динамічна функція відображає прогнозування розвитку фінансових відносин, пошук найбільш ефективних засобів правового впливу на основі моніторингу законодавства та його впливу на

суспільні відносини, правове моделювання механізмів державного регулювання фінансових відносин, надаючи їм тим самим статусу публічних фінансових відносин.

З урахуванням зазначеного, регулятивну функцію фінансового права слід визначити як функцію, обумовлену її соціальним призначенням і спрямуванням правового впливу на суспільні відносини в сфері публічних фінансів, проявом її властивостей визначати і впорядковувати такі відносини, які виражаються у встановленні для їх учасників прав, обов'язків, заборон, обмежень, повноважень та компетенцій.

Якщо розглядати фінансове право як засіб вирішення певних завдань, то абсолютно очевидними є притаманні йому самостійні охоронні завдання, де воно виступає в якості інструменту охорони суспільних відносин у сфері публічних фінансів. Таке охоронне призначення фінансового права зумовило наявність у ньому заборон, санкцій, юридичної відповідальності, різного роду заходів захисту, тобто досить виразного специфічного охоронного спрямування впливу на суспільні відносини в сфері публічних фінансів.

Поява охоронної функції фінансового права пов'язана з високим рівнем розвитку товарно-грошових відносин, коли закон вартості стає одним із провідних регуляторів у суспільстві, оскільки лише на цьому етапі виникають фонди грошових коштів, які є об'єктом фінансово-правового примусу, в тому числі таких його інструментів, як фінансові санкції.

Фінансове право не тільки охороняє загальноновизнані, фундаментальні суспільні відносини, які виникають у процесі перерозподілу

суспільного багатства, але й спрямоване на витіснення чужорідних конкретній фінансовій системі явищ. Викорінення з фінансової системи небажаних проявів, пов'язаних з публічними фінансами, – це другорядний результат дії фінансового права, яке первісно виступає як засіб охорони відносин, які її потребують. Охороняючи дані відносини, фінансове право припиняє небажані для фінансової систе-

ми явища і процеси, що порушують умови її нормального розвитку та суперечать інтересам суспільства, держави і окремих громадян, усуває та витісняє їх негативні наслідки. Специфіка охоронної функції фінансового права полягає в наступному:

- охоронна функція характеризує фінансове право як особливий спосіб впливу на суспільні фінанси, що виражається у впливі на волю безпосередніх учасників таких відносин або їх посадових осіб, у формі погрози застосування фінансових санкцій та інших заходів фінансово-правового примусу;
- охоронна функція інформує суб'єктів публічних фінансів про те, які соціальні цінності охороняються за допомогою правових приписів;
- розглянута функція є індикатором рівня розвитку системи публічних фінансів.

Якщо для регулятивної функції фінансового права однією з найбільш характерних ознак є нормативність, здатність права «прописувати правила поведінки», то для охоронної – наявність заборон, фінансових санкцій, спрямованих на припинення небажаних дій, а також наявність юридичної відповідальності. Основне призначення охоронної функції фінансового права полягає не у покаранні винних, а в превенції. Сама можливість понести покарання спонукає суб'єктів фінансових правовідносин утримуватися від порушення фінансово-правових норм, а також до виконання своїх фінансових обов'язків і т.д.

Спеціальні функції. До спеціальних функцій фінансового права відносять: стимулюючу, захисну, соціальну та виховну.

Стимулююча функція фінансового права орієнтує суспільство, відповідних суб'єктів суспільних відносин у сфері публічних фінансів на вирішення актуальних проблем – захисту прав, законних інтересів даних суб'єктів, прогресивно-юридичного розвитку країни та вдосконалення її фінансово-правового регулювання. Дана функція потрібна для побудови ефективної фінансової системи. Реалізація стимулюючої функції фінансового права забезпечує розвиток тих ланок фінансової системи, в яких громадяни, суспільство і держава зацікавлені найбільшою мірою. В основі реалізації стимулюючої функції лежать фінансово-правові стимули. Окремі види фінансо-

во-правових стимулів отримали нормативне закріплення в Податковому кодексі України (наприклад, податкові пільги, податкові канікули), в Бюджетному кодексі України (міжбюджетні трансферти), у Митному кодексі України (митні пільги) та інших актах. Проте, правове регулювання фінансово-правових стимулів не відрізняється послідовністю й чіткістю, у т.ч. з точки зору юридичної техніки.

Фінансове право не лише регламентує поведінку держави, органів місцевого самоврядування у процесі фінансової діяльності, а й закріплює права їх учасників, установлює гарантії реалізації та передбачає механізм захисту цих прав. Отже, захисна функція гарантує захист прав, свобод і законних інтересів суб'єктів суспільних відносин у сфері публічних фінансів. Вона встановлює рівність суб'єктів таких відносин перед законом і забезпечує відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів.

Виховна функція підвищує правову культуру суб'єктів суспільних відносин у сфері публічних фінансів та пропагує відмову від правового нігілізму. Для виховної функції характерними ознаками буде здатність фінансового права впливати на суб'єкти суспільних відносин у сфері публічних фінансів та здатність публічних фінансів до сприйняття даного впливу.

Соціальна функція фінансового права забезпечує нормальне функціонування системи соціального забезпечення, оскільки відносини у сфері публічних фінансів регулюють процес наповнення державного бюджету. Дана функція реалізується шляхом соціального спрямування фінансової діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування.

6. Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає правова природа фінансового права?
2. Назвіть особливості формування фінансового права в радянський період.
3. Дайте визначення категорії «фінансове право».
4. Охарактеризуйте місце фінансового права в системі українського права.

5. У чому полягають особливості відносин, які становлять зміст фінансового права?
6. Що розуміють під системою фінансового права?
7. Який зміст Загальної частини фінансового права України?
8. Який зміст Особливої частини фінансового права України?
9. Назвіть підгалузі фінансового права.
10. Назвіть інститути фінансового права.
11. Який взаємозв'язок підгалузей та інститутів фінансового права?
12. Що слід розуміти під джерелами фінансового права?
13. Дайте класифікацію джерел фінансового права.
14. Назвіть джерела фінансового права у вигляді кодексів.
15. Наведіть конкретні приклади підзаконних нормативних актів, які можна віднести до джерел фінансового права.
16. Дайте визначення функцій фінансового права.
17. Наведіть класифікацію функцій фінансового права.
18. У чому полягає зміст регулятивної функції фінансового права?
19. У чому полягає зміст охоронної функції фінансового права?
20. Назвіть будь-яку зі спеціальних функцій фінансового права та охарактеризуйте її.

7. Тестові завдання

1. Фінансове право – це:

- а) сукупність грошових коштів;
- б) сукупність фінансових інститутів;
- в) система органів, які здійснюють фінансову діяльність;
- г) сукупність норм, що регулюють відносини з мобілізації та використання фондів грошових коштів.

2. Фінансово-правові інститути розглядаються:

- а) в загальній частині фінансового права;
- б) в спеціальній частині фінансового права;
- в) в загальній і особливій частинах фінансового права;
- г) в особливій частині фінансового права.

3. Нормативно-правовий акт – це:

- а) юридичний документ, прийнятий компетентними суб'єктами правотворчості, який містить норми права і забезпечується заходами державного впливу;
- б) офіційний документ, створений компетентними державними органами або органами місцевого самоврядування;
- в) документ, створений для регулювання фінансових відносин;
- г) документ, прийнятий в особливому порядку главою держави.

4. Закон – це:

- а) документ, прийнятий в особливому порядку главою держави;
- б) нормативний акт, який має вищу юридичну силу, прийнятий безпосередньо народом та регулює найбільш важливі суспільні відносини;
- в) нормативний акт, прийнятий для регулювання суспільних відносин, які виникають у державі;
- г) прийнятий в особливому порядку акт законодавчого органу, який має вищу юридичну силу і спрямований на регулювання найбільш важливих суспільних відносин.

5. Фінанси – це:

- а) грошові і товарні відносини;
- б) система економічних відносин;
- в) сукупність грошових відносин, що виникають у суспільстві;
- г) бюджет держави.

6. За загальним визначенням право – це:

- а) система норм, встановлена державою, що має загальнообов'язковий характер, охороняється й забезпечується державою;
- б) сукупність законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини;
- в) сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави;
- г) система правовідносин, що виникають у зв'язку із застосуванням законодавчих актів.

7. *Фінансове право остаточно визначено як самостійна галузь у:*

- а) 1812 році;
- б) 40-х роках ХХ ст.;
- в) 80-х роках ХХ ст.;
- г) на початку ХХІ ст.

8. *Фінансове право – це:*

- а) наука;
- б) галузь права;
- в) навчальна дисципліна;
- г) всі відповіді правильні.

9. *Сукупність відокремлених, але, водночас, взаємообумовлених груп фінансово-правових норм утворює:*

- а) джерела даної галузі права;
- б) фінансово-правові інститути;
- в) механізм фінансово-правового регулювання;
- г) систему цієї галузі права.

10. *До Загальної частини фінансового права не входить:*

- а) поняття та зміст фінансів і фінансової системи;
- б) поняття фінансової діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування;
- в) відносини в галузі обов'язкового державного страхування;
- г) правовий статус суб'єктів фінансової діяльності.

11. *До Особливої частини фінансового права не входять:*

- а) відносини в галузі грошового обігу й розрахунків;
- б) відносини в галузі банківського кредитування;
- в) відносини в галузі валютного регулювання;
- г) правова характеристика фінансових правовідносин та фінансово-правових норм.

12. *Якою системою є фінансове право:*

- а) динамічною;
- б) статичною;

- в) змішаною;
- г) всі відповіді неправильні.

13. Предмет фінансового права включає в себе:

- а) формування фондів грошових коштів;
- б) формування та розподіл фондів грошових коштів;
- в) формування, розподіл і використання фондів грошових коштів;
- г) формування, розподіл, використання та заощадження фондів грошових коштів.

14. Який характер притаманний фінансовому праву як галузі права:

- а) публічний;
- б) приватний;
- в) публічно-приватний;
- г) змішаний.

15. До інститутів фінансового права не відноситься:

- а) інститут позабюджетних фондів;
- б) інститут валютного контролю;
- в) інститут податкового контролю;
- г) інститут апробаційного контролю.

16. До підгалузей фінансового права не відноситься:

- а) банківське право;
- б) фінансово-процесуальне право;
- в) валютне право;
- г) податкове право.

17. Фінансове право поділяється на:

- а) загальну та особливу частини;
- б) загальну і спеціальну частини;
- в) особливу та спеціальну частини;
- г) загальну, особливу та спеціальну частини.

18. Джерела українського фінансового права – це:

- а) сукупність юридичних норм, що регулюють фінансові суспільні відносини, які виникають у зв'язку з організацією бюджетної системи країни;
- б) сукупність фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо встановлення податків, зборів (обов'язкових платежів);
- в) правила поведінки в суспільних відносинах, які виникають у процесі фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування;
- г) правові акти органів державної влади та місцевого самоврядування, в яких містяться норми фінансового права.

19. Чи існує кодифіковане джерело фінансового права в цілому:

- а) так, звичайно існує – Фінансовий кодекс України;
- б) ні, єдине джерело фінансового права на даний час відсутнє;
- в) так – Конституція України;
- г) так – Податковий кодекс України.

20. Що стало базисом (основою) у розвитку фінансового законодавства незалежної України:

- а) Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р.;
- б) Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 р. № 1085/2010;
- в) Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР;
- г) Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР.

21. Що з перерахованого нижче не відноситься до спеціальних законів, які регулюють фінансову діяльність держави в тій чи іншій сфері:

- а) Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII;

- б) Закон України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» від 15.12.2020 р. № 1082-IX;
- в) Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI;
- г) Закон України «Про Національний банк України від 20.05.1999 р. № 679-XIV.

22. Коли був прийнятий Фінансовий кодекс України:

- а) 17 травня 1986 р. № 4132;
- б) 24 серпня 2021 р. № 618-X;
- в) Законопроект Кодексу (№ 5711 від 25.06.2021) знаходиться на розгляді в Верховній Раді України;
- г) Кодекс не був прийнятий, тому що його не існує.

23. Під глобальними фінансово-правовими актами розуміються:

- а) акти, прийняті адміністрацією підприємств, установ, організацій;
- б) акти органів виконавчої влади, що регулюють питання фінансів у межах відповідної галузі або сфери управління;
- в) правові акти органів місцевого самоврядування, в яких містяться норми фінансового права;
- г) глобальних фінансово-правових актів не існує.

24. Який кодекс не містить фінансово-правових стимулів:

- а) Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI;
- б) Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI;
- в) Фінансовий кодекс України від 24.08.2021 р. № 618-X;
- г) всі відповіді неправильні.

25. Функції фінансового права поділяються на:

- а) основні та спеціальні;
- б) основні й особливі;
- в) загальні та спеціальні;
- г) загальні та особливі.

26. Що з перерахованого нижче не відноситься до функцій фінансового права:

- а) регулятивна функція;
- б) виховна функція;
- в) виробнича функція;
- г) соціальна функція.

27. Регулятивна функція фінансового права поділяється на:

- а) основну і спеціальну;
- б) основну й особливу;
- в) статичну й динамічну;
- г) регулятивну та охоронну.

28. На що спрямована виховна функція фінансового права:

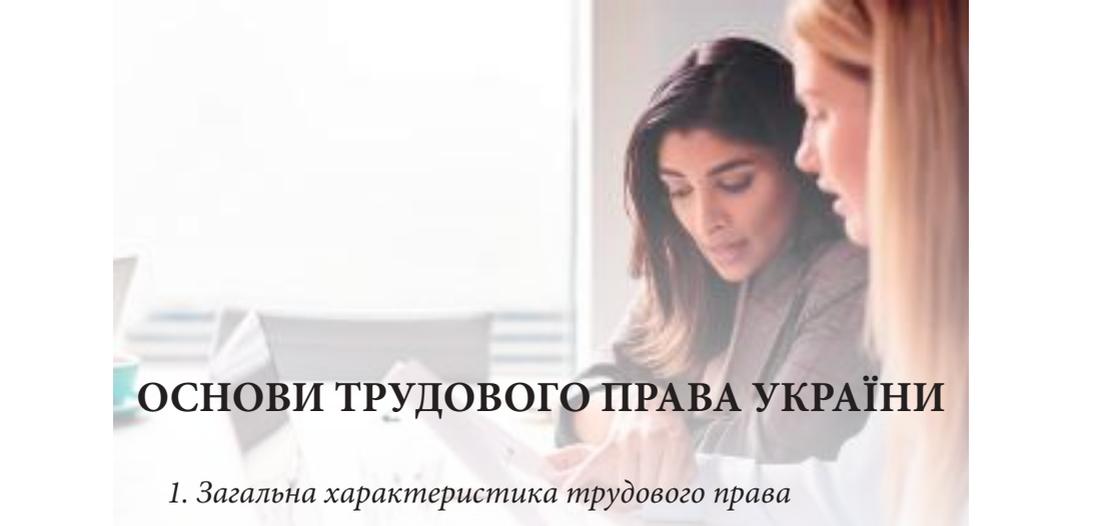
- а) на підвищення правової культури суб'єктів суспільних відносин у сфері публічних фінансів;
- б) на пропаганду відмови від правового нігілізму;
- в) на підвищення правової культури суб'єктів суспільних відносин у сфері публічних фінансів та на пропаганду відмови від правового нігілізму;
- г) на виховання фінансово-спроможних суб'єктів суспільних відносин у сфері публічних фінансів.

29. На що спрямована соціальна функція фінансового права:

- а) на забезпечення функціонування системи соціального патронажу;
- б) на забезпечення функціонування системи соціального забезпечення;
- в) на забезпечення функціонування системи соціальних фінансів;
- г) фінансове право не виконує соціальної функції.

30. Чим продиктована воля, виражена в нормах фінансового права:

- а) нагальними та важливими потребами Міністерства фінансів України;
- б) політичною доцільністю та політичною волею;
- в) необхідними економічними потребами;
- г) фінансовими можливостями держави.

ОСНОВИ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Загальна характеристика трудового права

Трудове право є однією із провідних галузей права. Це зумовлюється роллю праці у суспільстві. Однією із найважливіших сфер діяльності держави є забезпечення трудових прав людини та громадянина. Відповідно до статті 43 Конституції України держава забезпечує право на працю, рівні можливості у виборі професії та безпечні умови праці. Забороняється примусова праця. Кожен має право на належну заробітну плату та захист від незаконного звільнення. Забороняється використання праці жінок і неповнолітніх на роботах зі шкідливими умовами праці. Право на своєчасну винагороду за працю захищається законом.

У статті 23 Загальної декларації прав людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, закріплено основні права, пов'язані з працею. Зокрема, кожна людина має право на працю та вільний вибір роботи, а також на справедливі та сприятливі умови праці, захист від безробіття. Не допускається будь-яка форми дискримінації, кожній людині гарантується рівна оплата праці за рівними умовами праці. Кожний працівник має право на справедливу та достойну винагороду, яка забезпечуватиме йому та членам його сім'ї гідне існування тощо.

Зміст права на працю включає наступні основні аспекти:

- кожна фізична особа має право на укладення трудового договору при працевлаштуванні на підприємство, установу, організацію незалежно від форми власності, а також на укладення трудового договору з роботодавцем – фізичною особою;

- оплата праці здійснюється відповідно до виконаної роботи, але не нижче мінімальної заробітної плати, встановленої державою;

- вільний вибір виду занять та професії. Тобто кожна особа вирішує самостійно яким чином реалізувати конституційне право на працю: або укласти трудовий договір, або займатися творчою діяльністю, або займатися підприємницькою діяльністю, або іншим видом діяльності (адвокати, нотаріуси, художники тощо);

- доступ до державної підтримки та фінансової допомоги у випадку безробіття, а також гарантована державою допомога у пошуку нової підходящої роботи.

2. Поняття та предмет трудового права України

Трудове право - це галузь права, яка вивчає та регулює відносини між працівниками та роботодавцями. Вона включає в себе систему правових норм, що визначають умови праці, права та обов'язки сторін трудових відносин, оплату праці, питання безпеки на робочому місці, умов праці та багато інших аспектів, пов'язаних із зайнятістю та працею. Трудове право спрямоване на захист прав працівників та створення справедливих умов праці, а також регулює процеси вирішення трудових спорів та захист законних прав та інтересів працівників.

Предмет трудового права складають не тільки трудові правовідносини (відносини між роботодавцем та працівником), а й інші відносини, які тісно пов'язані з трудовими, але виникають між іншими суб'єктами (не між роботодавцем та працівником). Наприклад: відносини працевлаштування через державну службу зайнятості; підвищення кваліфікації та перекваліфікації; відносини нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства; відносини щодо вирішення трудових спорів тощо.

Трудові правовідносини складають ядро трудового права. Це відносини, які виникають між працівником та роботодавцем з приводу прийняття та звільнення, організації та забезпечення належних умов праці, виконання посадових обов'язків та правил внутрішньо трудового розпорядку працівниками, надання часу для відпочинку тощо.

Необхідно звернути увагу на те, що не будь які відносини, які пов'язані з працею відносяться до предмету трудового права. Тру-

дове право регулює лише ті відносини, які виникають на підставі укладеного трудового договору. Прикладом відносин, що не складають предмет трудового права є відносини, які виникають на підставі цивільно правових договорів про працю (договір підряду, договір про надання послуг, договір про перевезення пасажирів та багажу тощо). Також робота осіб, які засуджені до позбавлення волі трудовим договором не регулюється. Отже на ці відносини не поширюється дія норм трудового законодавства.

3. Метод трудового права України

Метод правового регулювання виражається у прийомах, засобах, за допомогою яких регулюється поведінка учасників суспільних відносин. Метод правового регулювання багато в чому орієнтований на способи правового регулювання: дозволи, зобов'язання, заборони.

До методів трудового права слід віднести:

Імперативний метод, також відомий як владно-авторитарний або директивний метод, є строго обов'язковим і базується на відносинах влади і підпорядкування, де існує ієрархія. Цей метод передбачає використання владних вказівок, вимог закону та директив вищих органів у формі наказів і заборон. Держава встановлює загальні обов'язкові норми для суб'єктів трудових відносин. На рівні держави (централізованому рівні) встановлюються основні принципи правового регулювання працівників з метою забезпечення єдиної системи (включаючи максимальну тривалість робочого часу, мінімальну тривалість відпусток, гарантії щодо мінімальної заробітної плати та інше).

Диспозитивний метод - це автономний підхід, що ґрунтується на принципах автономії та юридичної рівності учасників, де сторонам надається можливість вибору свого власного варіанту поведінки, з урахуванням вимог закону. Цей метод регулювання праці передбачає встановлення норм, що конкретизують принципові положення вищих нормативних актів, враховуючи особливості конкретного підприємства (установи, організації) та діють тільки на цьому під-

приємстві. Ці норми відображаються у локальних нормативно правових актах (колективному договорі, правилах внутрішнього трудового розпорядку, положеннях про дисципліну праці тощо).

Для методу трудового права є характерним наявність даних прийомів у сукупності, у комплексному поєднанні. Наприклад імперативними нормами передбачена нормальна тривалість робочого часу (40 годин на тиждень), мінімальна тривалість щорічної основної відпустки (24 календарних дня). Цю тривалість не може бути змінено у локальних нормативних актах в сенсі погіршення становища працівника порівняно з діючим законодавством. В той же час, на підприємстві може бути затверджений графік внутрішнього трудового розпорядку, де буде передбачений режим роботи підприємства, відповідно до якого будуть визначені години початку та закінчення роботи, перерва на обід тощо. В колективному договорі може бути передбачені посади, які будуть віднесені до посад з ненормованим робочим днем. Отже до працівників, які будуть працювати на даних посадах вже не буде застосовуватися норма 40 годин на тиждень. Але при цьому закон таким працівникам гарантує додаткові дні для відпочинку, які додаються до щорічної відпустки.

4. Джерела трудового права України

Під джерелами права прийнято розуміти зовнішню форму вираження правових норм¹. Джерелами трудового права є нормативно-правові акти, які регулюють трудові та інші тісно пов'язані з трудовими відносинами. До актів трудового законодавства України відносяться Конституція України, Кодекс законів про працю (далі КЗпП), інші законодавчі акти (ЗУ «Про відпустки»; «Про зайнятість населення»; «Про державну службу»; «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» тощо), які регулюють трудові та інші тісно пов'язані з трудовими відносинами, підзаконні нормативно правові акти, до яких відносяться постанови КМУ, укази та розпорядження Президента України, накази міністерств, відомств (постанова КМУ від 19.03.1994 № 170 «Про впорядкування застосу-

¹ Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 32 с.

вання контрактної форми трудового договору»; постанова КМУ від 17.04.2019 № 337 «Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві»; наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 11.08.2011 N 826 «Про затвердження Положення про організацію та здійснення державного гірничого нагляду, державного нагляду (контролю) у сфері промислової безпеки та охорони праці в системі Держгірпромнагляду України» тощо). Особливе місце серед джерел трудового права займають міжнародні договори та угоди (конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці, акти регіонального європейського рівня - Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про економічні соціальні та культурні права тощо). Вагоме місце серед джерел займають локальні нормативно правові акти (колективний договір; правила внутрішнього трудового розпорядку; положення про преміювання; положення про охорону праці тощо). Вони приймаються на кожному підприємстві (установі, організації) окремо та діють тільки на ньому.

Найважливіші трудові права та гарантії людини закладені у Конституції України від 28 червня 1996 р., яка заклала основні вихідні засади (принципи) правового регулювання найманої праці, зокрема, ст. ст. 3, 8, 19, 21-24, 36, 43-46, 55-61, 64, 68 та ін. Вперше в Конституції України закріплені положення, які гарантують право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, право на страйк як форму захисту економічних та соціальних інтересів працюючих, право на належні, безпечні та здорові умови праці, на отримання заробітної плати не нижче встановленого законом рівня, а також право на соціальний захист у разі безробіття тощо. Багато з цих положень вважаються основними принципами в сфері трудового права.

Центральним нормативним актом у регулюванні трудових відносин є КЗпП України. Він був прийнятий ще за часів Радянського союзу у 1971 році.

На зміну даного нормативного акту уряд вніс законопроект №2708 «Про працю» ще 28 грудня 2019 року, за пару днів до терміну, який встановив президент. До 1 січня 2020 року Кабмін повинен був

створити умови для «лібералізації трудових відносин та оновлення законодавства про працю». У документа вже є і альтернативні версії, але до цього часу новий Трудовий кодекс України так і не був прийнятий.

Більш детально з структурою КЗпП можна ознайомитись за вказаним QR кодом.

5. Принципи трудового права України

Під принципами трудового права України потрібно розуміти основні ідеї, керівні засади спрямовані на регулювання трудових відносин та закріплені у трудовому законодавстві. До таких основних ідей варто віднести наступні:

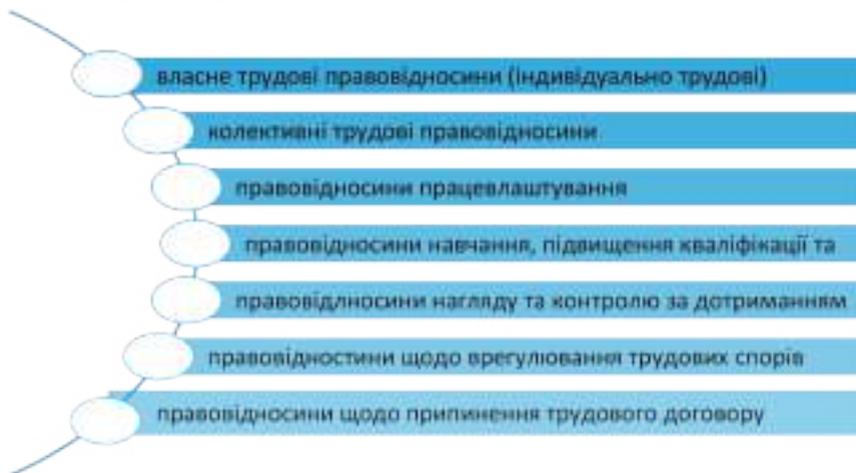

6. Трудові правовідносини

У науковому дослідженні трудового права визначення концепції трудових правовідносин проводиться на підставі легального визначення трудового договору, яке міститься у статті 21 КЗпП. Трудові відносини виникають з моменту укладення трудового договору між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом, а також з фізичною особою-роботодавцем. Відповідно до даного договору працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену договором, дотримуючись правил внутрішнього трудового розпорядку, в той час як власник підприємства або уповноважений ним орган, або фізична особа-роботодавець зобов'язуються виплачувати працівнику заробітну плату та створювати необхідні умови для виконання роботи, які передбачені законодавством про працю, колективним договором та угодою сторін.

Тобто **трудові правовідносини** – це відносини, які виникають на підставі трудового договору, якій укладається між працівником та роботодавцем з приводу організації виконання працівником трудових обов'язків.

Всі трудові правовідносини можна поділити на певні види:

Трудові правовідносини мають свій юридичний зміст, який включає суб'єктивні трудові права та суб'єктивні трудові обов'язки їх учасників. Для трудових правовідносин є характерним те, що учасники даних відносин наділені комплексом кореспондуючих прав та обов'язків один до одного. Наприклад, праву працівника на отримання матеріальної винагороди за виконану роботу (заробітна плата) кореспондує обов'язок роботодавця надавати таку матеріальну винагороду. Або обов'язок працівника дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку кореспондує праву роботодавця вимагати дотримання цих правил працівниками тощо.

6.1. Суб'єкти трудових правовідносин

Суб'єкти трудових правовідносин це особи, які беруть участь у правовідношенні. І коло цих суб'єктів є широким, та залежить від того індивідуальні це відносини чи колективні. В індивідуальних трудових відносинах беруть участь працівник та роботодавець. В колективних це може бути трудовий колектив, профспілкова організація або виборний орган профспілкових спілок, організації та об'єднання роботодавців, органи місцевого самоврядування, органи державної влади тощо.

Працівник як суб'єкт трудових право-відносин. Статус працівника фізична особа набуває з моменту укладення трудового договору. Працівником може бути тільки фізична особа. При організованому наборі працівників на роботу трудовий договір укладається особисто та окремо з кожним працівником. Відповідно до ст. 188 КЗпП трудовий договір може бути укладений з особою, яка досягла 16 років. Ч. 2 та 3 ст. 188

КЗпП допускає укладення трудового договору за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює з 14 та 15 років. Правовий статус неповнолітніх працівників прирівнюється до правового статусу повнолітніх. Але для таких працівників, які не досягли 18 років КЗпП забезпечує ряд гарантій. Детальніше ознайомитися з ними можна за вказаним QR кодом:

За загальним правилом максимальний граничний вік для працівників законодавством не встановлений, крім випадків прямо передбачених законом. Наприклад, відповідно до КУ та ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» передбачено припинення повноважень судді з досягненням 65 років. В деяких випадках відповідно до законодавства допускається встановлення особливостей правового статусу працівників відповідно до статі (забороняється праця жінок на роботах зі шкідливими умовами праці); стану здоров'я (відповідно до медичного висновку може бути заборонена робота протипоказана за станом здоров'я); рівня освіти (на певні посади потрібна спеціальна освіта); родинних зв'язків (на державних підприємствах, установах, організаціях забороняється робота на підпорядкованих посадах близьких родичів, членів сім'ї, свояків) тощо.

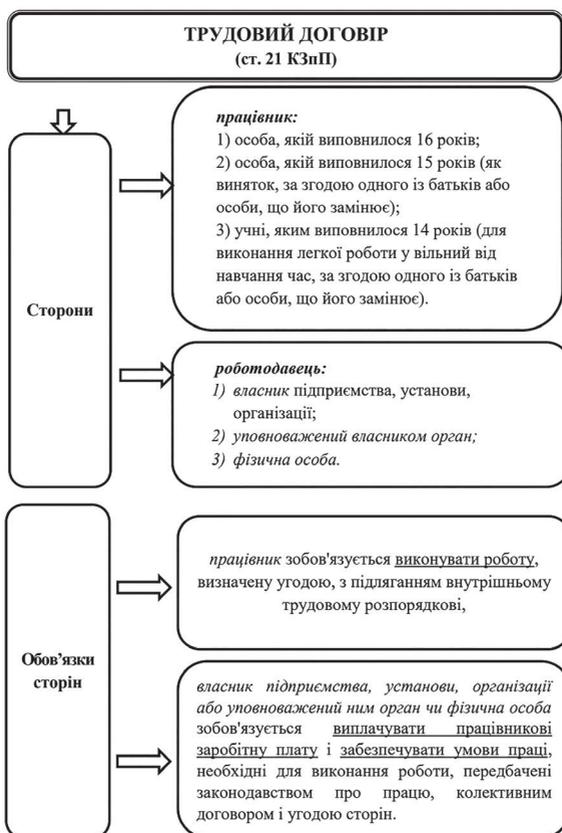
Роботодавець як суб'єкт трудових право-відносин. Правосуб'єктність роботодавця складається з наступних ознак:

- можливість укласти трудовий договір та припинити його дію;
- майнова самостійність роботодавця;
- здатність забезпечувати нормальні та безпечні умови праці та інші умови, необхідні для виконання роботи (передбачені

законодавством, колективним договором та угодою сторін).

- В залежності від правового статусу роботодавців можна поділити на види:
- роботодавці – юридичні особи, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб;
- роботодавці – фізичні особи: підприємці, адвокати, нотаріуси тощо;
- роботодавці – державні органи: органи місцевого самоврядування, міністерства, департаменти, суди тощо.

В особі роботодавця може виступати уповноважений орган, який наділений повноваженнями прийняття на роботу та звільнення.

7. Колективний договір

Колективний договір це локальний нормативно-правовий акт, який містить норми для врегулювання виробничих, трудових та соціально-економічних відносин, що виникають між власником підприємства та всіма працівниками даного підприємства. Положення колективного договору поширюються виключно на підприємство де він був прийнятий. Колективний договір укладається на всіх підприємствах, установах та організаціях не залежно від форм власності.

Правове регулювання порядку укладення колективного договору, внесення змін та доповнень до нього передбачене КЗпП та ЗУ «Про колективні договори та угоди».

Колективний договір — угода, яка укладається між власником або уповноваженим ним органом та одним або кількома профспілковими чи іншими уповноваженими на представництво трудоим колективом органами, а у разі відсутності таких органів — представниками трудящих, обраними та уповноваженими трудовим колективом, що регулює трудові, соціально-економічні та професійні відносини між роботодавцем та працівниками.

Укладання колективного договору, угоди:

Стадія 1: колективні переговори

Будь-яка із сторін не раніш як за три місяці до закінчення строку дії колективного договору, угоди або у строки, визначені цими документами, письмово повідомляє інші сторони про початок переговорів.

Друга сторона протягом семи днів повинна розпочати переговори.

Порядок ведення переговорів з питань розробки, укладення або внесення змін до колективного договору, угоди визначається сторонами і оформляється відповідним протоколом.

Для ведення переговорів і підготовки проектів колективного договору, угоди утворюється робоча комісія з представників сторін. Склад цієї комісії визначається сторонами.

Робоча комісія готує проект колективного договору, угоди з урахуванням пропозицій, що надійшли від працівників, трудових колективів галузей, регіонів, громадських організацій, і приймає рішення, яке оформляється відповідним протоколом;

Стадія 2: вирішення розбіжностей:

Для врегулювання розбіжностей під час ведення колективних переговорів сторони використовують примирні процедури.

Якщо в ході переговорів сторони не дійшли згоди з незалежних від них причин, то складається протокол розбіжностей, до якого вносяться остаточно сформульовані пропозиції сторін про заходи, необхідні для усунення цих причин, а також про строки відновлення переговорів.

Протягом трьох днів після складання протоколу розбіжностей сторони проводять консультації, формують із свого складу примирну комісію, а у разі недосягнення згоди звертаються до посередника, обраного сторонами.

Примирна комісія або посередник у термін до семи днів розглядає протокол розбіжностей і виносить рекомендації щодо суті спору.

У разі недосягнення згоди між сторонами відносно внесення рекомендації допускається організація та проведення страйків у порядку, що не суперечить законодавству України.

Для підтримки своїх вимог під час проведення переговорів щодо розробки, укладення чи зміни колективного договору, угоди профспілки, інші уповноважені працівниками органи можуть проводити у встановленому порядку збори, мітинги, пікетування демонстрації, що надійшли від працівників, трудових колективів галузей, регіонів, громадських організацій, і приймає рішення, яке оформляється відповідним протоколом;

Стадія 3: підписання колективного договору, угоди

Проект колективного договору обговорюється у трудовому колективі і виноситься на розгляд загальних зборів (конференції) трудового колективу.

У разі якщо збори (конференція) трудового колективу відхилили проект колективного договору або окремі його положення, сторони відновлюють переговори для пошуку необхідного рішення. Термін цих переговорів не повинен перевищувати 10 днів. Після цього проект в цілому виноситься на розгляд зборів (конференції) трудового колективу.

Після схвалення проекту колективного договору загальними зборами (конференцією) трудового колективу він підписується уповноваженими представниками сторін не пізніше як через 5 днів з моменту його схвалення, якщо інше не встановлено зборами (конференцією) трудового колективу.

Угода (генеральна, галузева (міжгалузева), територіальна) підписується уповноваженими представниками сторін не пізніше як через 10 днів після завершення колективних переговорів.

Стадія 4: реєстрація колективного договору, угоди:

Галузеві (міжгалузеві) і територіальні (обласні та республіканська) угоди підлягають повідомній реєстрації в установленому порядку центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики, а колективні договори і територіальні угоди іншого рівня - місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Більш детально з порядком укладення колективного договору (угоди) можна ознайомитися за вказаним QR кодом:

8. Трудовий договір

8.1 Поняття, порядок укладення, зміст та види трудового договору

Юридичним фактом, на підставі якого найчастіше виникають трудові правовідносини є трудовий договір. Відповідно до ст. 21 КЗпП **«трудовим договором** є угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем - фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець - фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін».²

Працівник має право укладати трудовий договір як на одному, так і на декількох підприємствах, установах, організаціях, якщо інше не передбачено законом, колективним договором та/або угодою сторін.

² Кодекс законів про працю від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n123> (дата звернення 20.07.2023)

Трудовий договір укладається як правило в письмовій формі. Обов'язкове дотримання письмової форми вимагається відповідно до ст. 24 КЗпП при: укладені трудового договору з неповнолітніми, при укладені трудового договору в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я, при організованому наборі працівників, при укладені трудового договору з нефіксованим робочим часом, при укладені трудового договору між працівником та роботодавцем – фізичною особою, якщо сам працівник наполягає на такій формі трудового договору та в інших випадках передбачених законом.

Після підписання трудового договору роботодавець зобов'язаний видати наказ про прийняття на роботу та внести відомості до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування. Раніше відомості вносилися до трудової книжки. На даний момент трудова книжка заводиться на працівника за його бажанням і всі відомості до трудової книжки також вносяться за бажанням працівника. Ці зміни були запроваджені ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» з 10 червня 2021 року.

В наказі про прийняття на роботу повинні бути зазначені всі істотні умови трудового договору: дата з якої особу прийняли на роботу, з зазначенням посади та місця роботи, а також розмір посадового окладу.

Відповідно до трудового законодавства, якщо працівника фактично допустили до виконання трудових обов'язків раніше ніж був укладений трудовий договір та виданий наказ про прийняття на роботу, то датою початку буде вважатися дата фактичного допуску до виконання трудових обов'язків.

Якщо до роботодавця звернулася особа про укладення трудового договору, їй не може бути необґрунтовано відмовлено у прийнятті. Ця гарантія закріплена у ст. 22 КЗпП. Необґрунтованою вважається відмова у зв'язку з віком, статтю, політичними переконаннями, віросповіданням тощо, крім випадків прямо передбачених у законі.

При укладенні трудового договору роботодавець має право вимагати подання документів лише тих, які прямо передбачені ст. 24

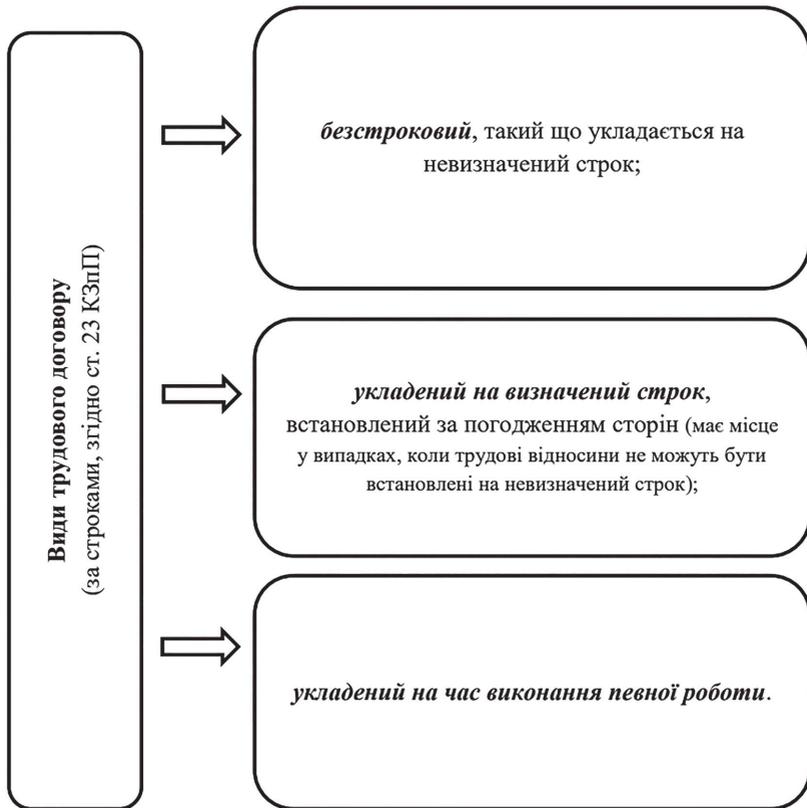
КЗпП (паспорт, трудову книжку, відомості про освіту, інколи медичну довідку тощо).

Зміст трудового договору. Зміст трудового договору складають його умови, якими визначаються права та обов'язки сторін. Всі умови можна поділити на дві групи: обов'язкові (істотні) та додаткові. До істотних умов відноситься дата прийняття на роботу, посада або місце роботи, посадовий оклад, режим роботи. Якщо хоча б одна із істотних умов не буде зазначена у трудовому договорі – договір вважається неукладеним. До додаткових умов належать: неповний робочий час, випробування при прийнятті на роботу, строк дії трудового договору, додаткові соціальні гарантії та компенсації тощо. Такі умови можуть зазначатися у трудовому договорі за бажанням сторін при його укладенні. Якщо додаткова умова буде включена до договору, вона набуває ознак обов'язкової до виконання.

Види трудового договору. Відповідно до ч. 3 ст. 21 КЗпП особливим видом трудового договору є контракт. Сфера застосування контрактної форми трудового договору обмежена законодавством. Контракт можна укласти з працівниками виключно у випадках, які прямо передбачені законом. Це стосується керівників закладів освіти (ЗУ «Про освіту»), науково педагогічних працівників (ЗУ «Про вищу освіту»), осіб, які займають посади про проходження державної служби (ЗУ «Про державну службу») тощо. Така обмежена можливість застосування контрактної форми обумовлюється тим, що контракт завжди погіршує становище особи, яка прийнята на роботу за контрактом порівняно з працівником, який працює за трудовим договором. Оскільки, контракт є завжди строковим (не плутати зі строковим трудовим договором). Коли строк дії завершується – трудові правовідносини припиняються, якщо не буде переукладений контракт на новий термін. Тому принцип стабільності трудових правовідносин на таких працівників не поширюється. Працівник ніколи не може бути впевнений у тому, що з ним переукладуть контракт на новий термін, навіть якщо він старанно та сумлінно виконував свої посадові обов'язки та не мав зауважень з боку роботодавця. Крім того, у контракті можуть бути зазначені додаткові умови для розірвання, порівняно зі ст.ст. 40-41 КЗпП. Хоча з працівником, з яким укладений трудовий договір, розірвати трудові

відносини з ініціативи роботодавця можливо виключно у випадках передбачених ст.ст. 40-41 КЗпП. Цей перелік є вичерпним та розширенню власником не підлягає. Тому законодавець і обмежив сферу застосування контрактної форми, щоб роботодавці не зловживали своїми правами.

Крім того трудові договори можна поділити на види за строком дії (безстрокові, строкові). Вони відображені у схемі.

Трудовим законодавством презюмується безстроковий трудовий договір. Якщо умовами трудового договору не передбачено строк дії договору, вважається, що працівник прийняти за безстроковим трудовим договором. Крім того, застосування строкового

трудового договору можливе лише у випадках, коли договір на безстроковий термін не може бути укладений (наприклад, для заміни тимчасово відсутнього працівника). Строк може бути передбачений датою (до 25.04.2023), періодом (на рік, два роки тощо), умовою (на період тимчасово відсутнього працівника).

Можна ще визначити різновиди трудового договору за строком дії. Це *сезонний трудовий договір* (роботи пов'язані з сезоном та не можуть перевищувати 6 місяців), *тимчасовий трудовий договір* (строком до 2 місяців).

Як вже зазначалося, працівник має право працювати на одному підприємстві або на двох і більше. Якщо він працює на більше ніж одному підприємстві, вважається, що він працює за основним місцем роботи і за сумісництвом. І в одному і в іншому випадку окремо укладаються відповідні трудові договори. Особа може працювати за сумісництвом на одному і тому ж самому підприємстві, якщо вона виконує роботу за сумісництвом у вільний від основної роботи час. Отже, *сумісництвом є робота, яку виконує працівник на одному і тому ж самому підприємстві, установі, організації, або на різних підприємствах, установах, організаціях, але у вільний від основної роботи час.*

Схожим на договір про сумісництво є суміщення професій та посад. Але суміщення це не окремий трудовий договір. Суміщення професій і посад це виконання працівником поряд зі своєю основною роботою, обумовленою трудовим договором, додаткової роботи за іншою професією, посадою (у межах робочого часу за основною роботою).

8.2 Припинення та розірвання трудового договору

У літературі, судовій і господарській практиці, а також в актах законодавства термін «припинення трудового договору» часто заміняють словами «звільнення з роботи». Така заміна в більшості випадків є виправданою, хоча немає підстав вважати, що припинення трудового договору тотожне звільненню з роботи. Справа в тому, що поняття припинення трудового договору характеризує стан трудового договору між власником і працівником, а термін «звіль-

нення з роботи» характеризує стан працівника. Трудовий договір укладається, змінюється, припиняється. Працівник на роботу приймається, переводиться на іншу роботу, звільняється з роботи. Поняття «припинення трудового договору» відрізняється від поняття «звільнення з роботи» і за обсягом. Трудовий договір припиняється у разі смерті працівника, але звільнення з роботи при цьому не здійснюється. Припинення трудового договору - це поняття родове. Воно містить в собі таке видове поняття, як розірвання трудового договору (на жаль, логіка тут порушується через те, що в науці та у законодавстві не дано спеціальної назви іншим випадкам припинення трудового договору).³

Термін розірвання трудового договору застосовується у випадках, коли є ініціатива сторони на припинення трудового договору. Розірвання може бути з ініціативи працівника, з ініціативи роботодавця.

Всі підстави припинення трудового договору зазначені у ст. 36 КЗпП. Розглянемо деякі з них.

Пункт 1 ст. 36 КЗпП передбачає *припинення трудового договору за угодою сторін*. Ініціатива про припинення договору за угодою може виходити як від роботодавця так і від працівника. Головне – це домовленість між сторонами. Тут не застосовується двотижневий термін попередження (на відміну від розірвання трудового договору за ініціативою працівника (ст. 38 КЗпП)). Звільнитися можна в будь який термін, про який домовляться сторони. При звільненні за цією підставою працівник пише заяву про звільнення та зазначає дату. Причину писати не обов'язково. Роботодавець ставить резолюцію не заперечую. Особа вважається звільненою за п. 1 ст. 36 КЗпП.

Пункт 2 ст. 36 КЗпП – *«закінчення строку (пункти 2 і 3 статті 23), крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна зі сторін не поставила вимогу про їх припинення»*. За цією підставою може бути припинений тільки строковий трудовий договір (не плутати із сезонним, тимчасовим). Коли настає дата, або закінчується період, на який було прийнято працівника, або настає умова – з працівником може бути припинений трудовий договір за п. 2

³ Науково-практичний коментар до ст. 36 КЗпП України URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК000039> (дата звернення 29.08.2023)

ст.36 КЗпП за бажанням роботодавця або працівника. Але, якщо трудові відносини не припинилися, на наступний день після дати (періоду, умов) особа вважається такою, що прийнята за безстроковим трудовим договором, і звільнення за п. 2 ст. 36 буде незаконним. Більш детально з умовами розірвання строкового трудового договору можна ознайомитися за ст.ст. 39 та 39¹ КЗпП або за вказаним QR кодом:

Пункт 6 ст. 36 КЗпП відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці.

Коли трудовий договір вже укладений, роботодавець не має права змінювати його умови. Навіть коли це викликано виробничою необхідністю, це можна зробити виключно за згодою працівника. Ст.ст. 32, 33, 34 КЗпП передбачають можливість зміни умов трудового договору. Ці зміни можуть бути тимчасовими, або постійними. Навіть якщо це тимчасові зміни, зміни пов'язані з простоем – завжди потрібна згода працівника. Не вважається змінами умов праці і не потребує згоди працівника лише переміщення. Відповідно до ст. 32 КЗпП «переміщення на тому ж підприємстві, в установі, організації на інше робоче місце, в інший структурний підрозділ у тій же місцевості, доручення роботи на іншому механізмі або обладнанні у межах спеціальності, кваліфікації чи посади, обумовленої трудовим договором» не потребує згоди працівника.

Також не потребує згоди працівника тимчасове переведення «лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей», на строк не більше 1 місяця і з «оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою». (ст. 33 КЗпП)

Відповідно до ст. 32 КЗпП істотними умовами праці є «система та розміри оплати праці, пільги, режим роботи, встановлення або

скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміна розрядів і найменування посад тощо».

Про зміну істотних умов праці працівник повинен бути повідомлений за два місяці письмово. І тільки через два місяці з моменту попередження роботодавець має право змінювати умови праці. Якщо працівник погоджується працювати за новими умовами він залишається, якщо не погоджується – звільняється за п. 6 ст. 36 КЗпП.

З іншими підставами припинення трудового договору можна за вказаним QR кодом:

Розірвання трудового договору з ініціативи працівника. Розірвання трудового договору з ініціативи працівника допускається з поважної та без поважної причини. Поважна причина повинна ґрунтуватися на неможливості продовжувати працювати два тижні після попередження роботодавця про звільнення. Ними є «(переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до закладу освіти; неможливість проживання у даній місцевості, підтверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною з інвалідністю; догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку або особою з інвалідністю I групи; вихід на пенсію; прийняття на роботу за конкурсом, а також з інших поважних причин» ч. 1 ст. 38 КЗпП. Цей перелік не є вичерпним.

Також, якщо роботодавець не дотримується законодавства про працю, умов колективного договору, і цим порушує законні права та інтереси працівника.

В усіх вище перелічених випадках, працівник пише заяву про звільнення за власним бажанням, зазначає причину звільнення та дату, з якої він бажає звільнитися. Роботодавець зобов'язаний звільнити працівника тією датою, яка зазначена в заяві.

Якщо у працівника немає поважної причини для звільнення, він зобов'язаний відпрацювати два тижні з моменту подання заяви про звільнення за власною ініціативою. Працівник не має права у цей

період порушувати правила внутрішнього трудового розпорядку та свої посадові обов'язки.

Крім того, ч. 2 ст. 38 КЗпП зазначає «якщо працівник після закінчення строку попередження про звільнення не залишив роботи і не вимагає розірвання трудового договору, роботодавець не вправі звільнити його за поданою раніше заявою, крім випадків, коли на його місце запрошено іншого працівника, якому відповідно до законодавства не може бути відмовлено в укладенні трудового договору». До працівників, кому не може бути відмовлено у прийнятті на роботу відносяться вагітні жінки, молоді спеціалісти, особи, які запрошені на дане підприємство по переведенню тощо.

Більш детально з порядком розірвання строкового та безстрокового трудового договору з ініціативи працівника можна за вказаним QR кодом:

Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Роботодавець має право розірвати трудовий договір зі своєї ініціативи лише у випадках передбачених ст.ст. 40, 41 КЗпП. Цей перелік є вичерпним, та розширенню власником не підлягає. Стаття 41 КЗпП стосується не будь якого працівника, а лише тих, які прямо передбачені нормою. Тобто застосування ст. 41 КЗпП можливе лише до спеціального суб'єкта.

Стаття 40 КЗпП Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця:

«1) змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників;

2) виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі відмови у наданні допуску до державної таємниці або скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

3) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного стягнення;

4) прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і родах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

6) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) вчинення за місцем роботи викрадення (в тому числі дрібного) майна роботодавця, встановленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення;

9) призову або мобілізації роботодавця - фізичної особи під час особливого періоду;

10) встановлення невідповідності працівника займаній посаді, на яку його прийнято, або виконуваній роботі протягом строку випробування;

11) вчинення працівником мобінгу (цькування), встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили».

Звільнення з підстав, зазначених у пунктах 1, 2 і 6 статті 40 КЗпП (скорочення чисельності та штату працівників, невідповідність працівника займаній посаді, поновлення на роботі іншого працівника), допускається, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу.

Стаття 41 КЗпП Додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з окремими категоріями працівників за певних умов:

«1) одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником підприємства, установи, організації всіх форм власності (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його заступниками, головним бухгалтером підприємства, установи, організації, його заступниками, а також службовими особами податкових та митних органів, яким присвоєно спеціальні звання, і службовими особами центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах державного фінансового контролю та контролю за цінами;

2) винних дій керівника підприємства, установи, організації, внаслідок чого заробітна плата виплачувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від установленого законом розміру мінімальної заробітної плати;

3) вчинення керівником підприємства, установи, організації мобінгу (цькування) незалежно від форм прояву та/або невжиття заходів щодо його припинення, встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили;

4) винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку роботодавця;

5) вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи;

6) перебування всупереч вимогам Закону України "Про запобігання корупції" у прямому підпорядкуванні у близької особи;

7) наявності у працівника реального чи потенційного конфлікту інтересів, який має постійний характер і не може бути врегульований в інший спосіб, передбачений Законом України "Про запобігання корупції";

8) припинення повноважень посадових осіб;

9) неможливості забезпечення працівника роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку із знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій.»

Не допускається звільнення працівника з ініціативи роботодавця, крім випадків повної ліквідації підприємства, в період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці.

Розірвання трудового договору з таких підстав як скорочення чисельності та штату працівників, невідповідність працівника займаній посаді, систематичне невиконання працівником без поважних причини своїх посадових обов'язків або правил внутрішнього трудового розпорядку, прогулу, нез'явлення на роботу більше чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, появи на роботі в нетверезому стані, вчинення аморального проступку, втрати довіри з боку власника – може бути проведено лише за попередньою згодою виборного органу (профспілкового представника), первинної профспілкової організації, членом якої є працівник (ст. 43 КЗпП).

У випадках передбачених ст. 44 КЗпП працівнику при звільненні виплачується вихідна допомога.

8.3 Робочий час та час відпочинку

Робочий час. Відповідно до ст. 50 КЗпП нормальна тривалість робочого часу становить 40 годин на тиждень. Але трудове законодавство містить норми якими передбачена можливість відхилення від цієї норми. У зв'язку з цим, робочий час можна поділити на види: нормальний, скорочений, неповний.

Крім того виходячи із норм закону можна визначити режими робочого часу. Режим робочого часу це розподіл робочого часу в межах певного календарного періоду. Ним може бути день, тиждень, місяць.

Повернемося до видів робочого часу.

Скорочена тривалість робочого часу характеризується наступними ознаками: встановлюється виключно законом та не призводить до зменшення оплати праці.

Скорочений робочий час встановлюється:	для працівників віком від 16 до 18 років - 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) - 24 години на тиждень
	для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, - не більш як 36 годин на тиждень
	Для окремих категорій працівників розумової праці, діяльність яких пов'язана із підвищеним інтелектуальним та нервовим напруженням (лікарі, вчителі, викладачі тощо)

Неповний робочий час – встановлюється за погодженням між працівником та роботодавцем (ініціатором може будь хто) та оплата праці залежить від норм виробітку або відпрацьованому часу.

В обов'язковому порядку неповний робочий час на прохання працівника встановлюється:	для вагітних жінок
	жінок, що мають дітей, віком до 14 років, дитину-інваліда
	для догляду за хворим членом сім'ї

Більш детально з порядком встановлення скороченого та неповного робочого часу можна за QR кодом:

Скорочений робочий час

Неповний робочий час

Надурочна робота – це робота понад встановлену тривалість робочого часу, що здійснюється за розпорядженням чи з відома роботодавця у випадках, передбачених законодавством.

Застосовувати надурочні роботи можливо лише за наказом роботодавця, виключно у випадках передбачених ст. 62 КЗпП та за згодою профспілкового органу (організації).

«Роботодавець може застосовувати надурочні роботи тільки у таких виняткових випадках:

1) при проведенні робіт, необхідних для оборони країни, а також відвернення стихійного лиха, виробничої аварії і негайного усунення їх наслідків;

2) при проведенні громадсько необхідних робіт по водопостачанню, газопостачанню, опаленню, освітленню, каналізації, транспорту, зв'язку - для усунення випадкових або несподіваних обставин, які порушують правильне їх функціонування;

3) при необхідності закінчення початої роботи, яка внаслідок непередбачених обставин чи випадкової затримки з технічних умов виробництва не могла бути закінчена в нормальний робочий час, якщо її припинення може призвести до псування або знищення майна, а також у разі необхідності невідкладного ремонту машин, іншого обладнання або устаткування, якщо їх несправність викликає зупинення робіт для значної кількості працівників;

4) при необхідності виконання вантажно-розвантажувальних робіт з метою недопущення або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення і призначення;

5) для продовження роботи при нез'явленні працівника, який заступає, коли робота не допускає перерви; в цих випадках роботодавець зобов'язаний негайно вжити заходів до заміни змінника іншим працівником» (ст. 62 КЗпП).

До надурочних робіт забороняється залучати:				
вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років	осіб, молодших вісімнадцяти років	працівників, які навчаються в загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах без відриву від виробництва, в дні занять	жінки, які мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, можуть залучатись до надурочних робіт лише за їх згодою	залучення інвалідів до надурочних робіт можливе лише за їх згодою і за умови, що це не суперечить медичним рекомендаціям

Надурочні роботи оплачуються в подвійному розмірі.

Відповідно до ст. 65 КЗпП застосовуються граничні норми: вони не можуть перевищувати 4 годин протягом 2 днів підряд і 120 годин на рік для кожного працівника.

Час відпочинку.

Час відпочинку – це час, протягом якого працівник є вільним від виконання трудових обов'язків і може використовувати його на власний розсуд.

Стаття 66 КЗпП регулює порядок встановлення перерви для відпочинку і харчування. Перерва для відпочинку та харчування надається не більше двох годин впродовж одного дня. Вона не включається в робочий час. Її час точно визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку. Якщо встановити час для відпочинку та харчування неможливо (безперервно діюче підприємство), то працівник має право у будь який зручний час використати цю перерву.

Статті 67-70 КЗпП визначають порядок надання вихідних днів для відпочинку. Тривалість щотижневого відпочинку не повинна бути меншою за 42 години. При п'ятиденному робочому тижні вихідними днями є субота та неділя. Щодо суботи, у графіку роботи підприємства може бути визначений інший вихідний день. При шестиденному робочому тижні одним вихідним днем є неділя. Робота у вихідні дні забороняється. Якщо роботодавець змушений застосувати роботу у вихідний день у зв'язку з виробничою необхідністю, він має право це зробити виключно у випадках передбачених ст. 62 КЗпП. Така робота вважається надурочною та підлягає оплаті у подвійному розмірі.

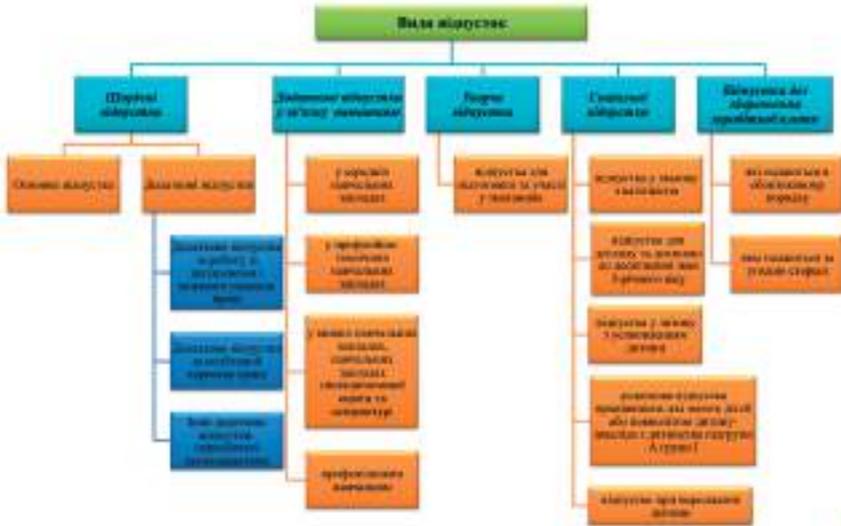
В деяких випадках роботодавець має право застосувати чергування. Чергування – це знаходження працівника на підприємстві за розпорядженням власника або уповноваженого ним органу до початку або після закінчення робочого дня, у вихідні або святкові (неробочі) дні для оперативного розв'язання невідкладних питань, які не входять до кола обов'язків працівника за трудовим договором. Більш детально про умови запровадження чергування можете ознайомитися за QR кодом:

Стаття 73 КЗпП визначає святкові дні. Святковими днями є 1 січня - Новий рік; 8 березня - Міжнародний жіночий день; 1 травня - День праці; 8 травня - День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років; 28 червня - День Конституції України; 15 липня - День Української Державності; 24 серпня - День незалежності України; 1 жовтня - День захисників і захисниць України; 25 грудня - Різдво Христове.

Стаття 74 та 3У «Про відпустки» встановлює порядок надання відпусток.

Відпустка – це вільний від роботи час встановленої законодавством або угодою сторін тривалості, протягом якого за працівником зберігається місце роботи (посада).

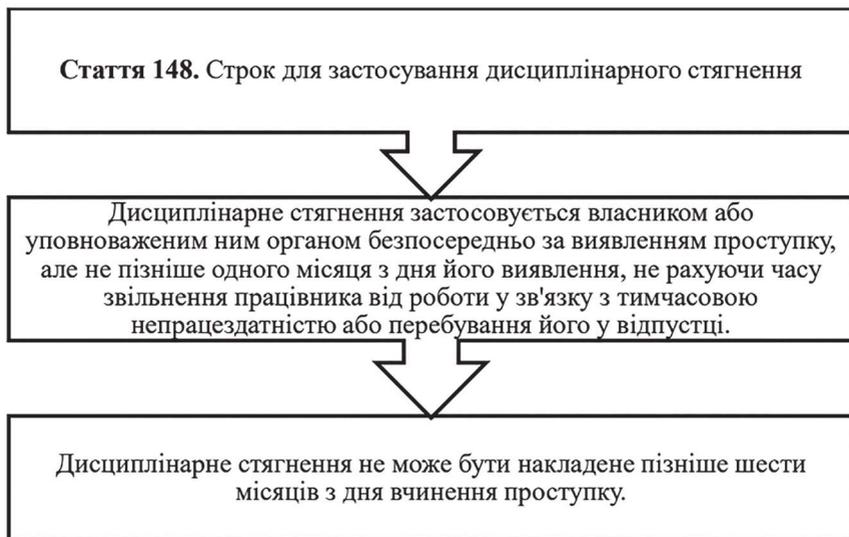

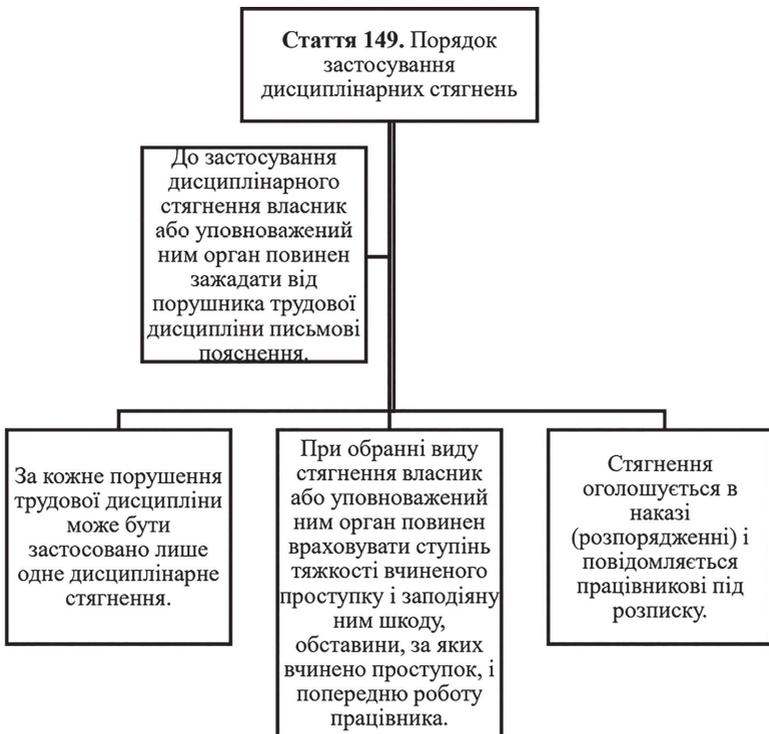
Порядок та особливість застосування різних видів відпусток передбачено в 3У «Про відпустки».

Ознайомитися з основними положеннями закону можна за QR кодом:

9. Дисциплінарна відповідальність

Ознайомитися з основними положеннями порядку застосування дисциплінарної відповідальності можна за QR кодом:

10. Матеріальна відповідальність працівників за шкоду заподіяну роботодавцем

Матеріальна відповідальність працівника – це обов'язок працівника відшкодувати в установленому законом розмірі і порядку завдану ним пряму дійсну шкоду майну роботодавця протиправним винним порушенням прийнятих на себе за трудовим договором обов'язків.

Умовами настання матеріальної відповідальності працівника є:

- 1) пряма дійсна шкода;
- 2) протиправна поведінка працівника;
- 3) вина в діях чи бездіяльності працівника;
- 4) прямий причинний зв'язок між протиправною і винною дією чи бездіяльністю працівника і шкодою, яка настала.

Ознайомитися з основними положеннями порядку застосування матеріальної відповідальності працівників можна за QR кодом:

11. Питання для самоконтролю:

1. Предмет трудового права України.
2. Метод трудового права України.
3. Принципи трудового права України: поняття, види, характеристика.
4. Джерела трудового права України.
5. Суб'єкти трудового права.
6. Поняття трудових правовідносин, умови та підстави їх виникнення.
7. Поняття колективного договору, його форма та сторони.
8. Поняття трудового договору, його структура та сторони.
9. Розірвання трудового договору з ініціативи працівника.
10. Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця.
11. Додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з окремими категоріями працівників за певних умов.
12. Обмеження звільнення з ініціативи власника або уповноваженого ним органу деяких категорій працівників.
13. Порядок оформлення звільнення працівників і проведення розрахунку.
14. Поняття робочого часу, його види та характеристика.
15. Відпустки: поняття, види, характеристика.
16. Дисциплінарна відповідальність
17. Матеріальна відповідальність працівників.

12. Тестові завдання

1. Трудовий договір про сезонну роботу укладається на строк до?

- а) 2 місяців;
- б) 3 місяців;
- в) 4 місяців;
- г) 6 місяців.

2. Трудовий договір між фізичною особою і працівником укладається?

- а) в усній формі;
- б) як правило в усній формі;
- в) у формі, визначеній за погодженням сторін;
- г) обов'язково в письмовій формі.

3. Строк випробування при прийнятті на роботу робітників не може перевищувати?

- а) п'яти місяців;
- б) шести місяців;
- в) одного місяця;
- г) трьох місяців.

4. Про зміну істотних умов праці працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за?

- а) за три місяця;
- б) за два тижні;
- в) за один місяць;
- г) за два місяці.

5. Надурочні роботи не повинні перевищувати на рік?

- а) 120 годин;
- б) 100 годин;
- в) 80 годин;
- г) 140 годин.

6. Тривалість щотижневого безперервного відпочинку повинна бути не менш як?

- а) 36 годин;
- б) 38 годин;
- в) 40 годин;
- г) 42 години.

7. Що вважається прогулом?

- а) відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня без поважних причин;
- б) відсутності на робочому місці більше трьох годин протягом робочого дня без поважних причин;
- в) відсутності на робочому місці більше трьох годин підряд без поважних причин.

8. Про нові або зміну існуючих умов оплати праці в бік погіршення власник або уповноважений ним орган повинен повідомити працівника до їх запровадження або зміни не пізніше як за?

- а) тиждень;
- б) два тижні;
- в) один місяць;
- г) два місяці.

9. Тривалість відпустки працівникам з ненормованим робочим днем до?

- а) 5 календарних днів;
- б) 10 календарних днів;
- в) 7 календарних днів;
- г) 15 календарних днів.

10. Тривалість щорічної основної відпустки працівникам, що досягли 18 років, не може бути меншою?

- а) календарного місяця;
- б) 26 календарних днів;
- в) 15 робочих днів;
- г) 24 календарних днів.

11. Робота у вихідний день може компенсуватися?

- а) тільки наданням іншого дня відпочинку;
- б) тільки у грошовій формі;
- в) наданням іншого дня відпочинку чи у грошовій формі на розсуд власника або уповноваженого ним органу;
- г) наданням, за згодою сторін, іншого дня відпочинку чи у грошовій формі у подвійному розмірі.

12. Рішення про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника, підлягає виконанню?

- а) негайно, після винесення судом 1 інстанції;
- б) негайно, після винесення судом апеляційної інстанції;
- в) негайно, після винесення судом касаційної інстанції;
- г) протягом 30 днів.

13. Працівникам надається перерва для відпочинку і харчування тривалістю, за загальним правилом, не більше?

- а) півгодини;
- б) години;
- в) півтори години;
- г) двох годин.

14. Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати на тиждень?

- а) 38 годин;
- б) 39 годин;
- в) 40 годин;
- г) 42 години.

15. Відсторонення працівників від роботи власником або уповноваженим ним органом допускається у разі?

- а) появи на роботі у нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;
- б) відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів;
- в) відмови або ухилення від навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони;
- г) у всіх перерахованих випадках.

16. При вивільненні працівників у випадках змін в організації виробництва і праці враховується переважне право на залишення на роботі, передбачене?

- а) трудовим договором;
- б) колективним договором;
- в) правилами внутрішнього трудового розпорядку;
- г) законодавством.

17. Власник або уповноважений ним орган про наступне вивільнення працівників у зв'язку із скороченням чисельності та штату працівників персонально попереджає не пізніше ніж?

- а) за три тижні;
- б) один місяць;
- в) два місяці;
- г) три місяці.

18. Умовами матеріальної відповідальності працівника є?

- а) наявність прямої дійсної шкоди, протиправність дії або бездіяльність, причинний зв'язок між протиправним діянням та завданою шкодою та умисел працівника;
- б) наявність шкоди (майнової, моральної, неотриманих прибутків), протиправність дії або бездіяльність, причинний зв'язок між протиправним діянням та завданою шкодою та вина працівника;
- в) наявність прямої дійсної шкоди, протиправність дії або бездіяльність, причинний зв'язок між протиправним діянням та завданою шкодою та вина працівника.

19. Покриття шкоди працівником в розмірі, що не перевищує середнього місячного заробітку, провадиться?

- а) за рішенням суду;
- б) за рішенням комісії з трудових спорів;
- в) за розпорядженням власника або уповноваженого ним органу;
- г) за рішенням трудового арбітражу.

20. Укладення між працівником і власником письмового договору про повну матеріальну відповідальність можливе?

- а) на вимогу роботодавця з будь-якими працівниками;
- б) на вимогу роботодавця з працівниками, які безпосередньо обслуговують грошові та матеріальні цінності;
- в) на вимогу роботодавця з будь-якими працівниками, які досягли повноліття.

21. Розмір заподіяної шкоди, за загальним правилом, визначається?

- а) за фактичними втратами, на підставі даних бухгалтерського обліку, виходячи з балансової вартості (собівартості) матеріальних цінностей за вирахуванням зносу;
- б) за ринковими цінами на момент заподіяння шкоди;
- в) за ринковими цінами на момент розгляду справи у суді;
- г) на розсуд власника.

22. При відрахуванні із заробітної плати за кількома виконавчими документами за працівником у всякому разі повинно бути збережено?

- а) 25 відсотків заробітку;
- б) 50 відсотків заробітку;
- в) 60 відсотків заробітку;
- г) 30 відсотків заробітку.

23. За порушення трудової дисципліни до працівника може бути, за загальним правилом, застосовано тільки один з таких заходів стягнення?

- а) штраф;
- б) зауваження;
- в) всі відповіді є вірними;
- г) догана або звільнення.

24. Працівник вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення, якщо його не було піддано новому дисциплінарному стягненню з дня накладення дисциплінарного стягнення протягом?

- а) трьох місяців;

- б) шести місяців;
- в) дев'яти місяців;
- г) протягом року.

25. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розпис?

- а) у триденний строк;
- б) п'ятиденний строк;
- в) семиденний строк;
- г) дводенний строк.

26. До застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни?

- а) роз'яснення;
- б) усне пояснення;
- в) усне або письмове пояснення;
- г) тільки письмове пояснення.

27. Дисциплінарне стягнення на працівника не може бути накладено пізніше?

- а) шести місяців з дня виявлення проступку;
- б) трьох місяців з дня вчинення проступку;
- в) шести місяців з дня вчинення проступку;
- г) дев'яти місяців з дня вчинення проступку.

28. Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше?

- а) одного місяця з дня його вчинення;
- б) десяти днів з дня його виявлення;
- в) трьох тижнів з дня його виявлення;
- г) одного місяця з дня його виявлення.

29. Розмір відрахувань із заробітної плати при відбуванні виправних робіт і при стягненні аліментів на неповнолітніх дітей не може перевищувати?

- а) 55 відсотків;
- б) 60 відсотків;
- в) 65 відсотків;
- г) 70 відсотків.

30. Укладення між працівником і власником письмового договору про повну матеріальну відповідальність можливе?

- а) на вимогу роботодавця;
- б) на вимогу виборного профспілкового органу;
- в) на вимогу ради трудового колективу;
- г) лише у спеціально передбачених законодавством випадках.

31. При кожній виплаті заробітної плати загальний розмір усіх відрахувань не повинен перевищувати, за загальним правилом, від розміру заробітної плати?

- а) 5 відсотків;
- б) 10 відсотків;
- в) 15 відсотків;
- г) 20 відсотків.

32. Час простою не з вини працівника оплачується з розрахунку не нижче?

- а) від двох третин тарифної ставки встановленого працівникові розряду (окладу);
- б) від одної третини тарифної ставки встановленого йому розряду (окладу);
- в) 50 відсотків тарифної ставки встановленого йому розряду (окладу);
- г) 90 відсотків тарифної ставки встановленого йому розряду (окладу).

33. *За погодинною системою оплати праці робота в надурочний час оплачується в розмірі?*

- а) 120 відсотків годинної ставки;
- б) 150 відсотків годинної ставки;
- в) 180 відсотків годинної ставки;
- г) в подвійному розмірі годинної ставки.

34. *Працівник, який завдав шкоду майну власника, що перебував у нетверезому стані несе матеріальну відповідальність?*

- а) обмежену;
- б) повну;
- в) підвищену;
- г) субсидіарну.

35. *Правові наслідками відмови працівника укласти договір про повну матеріальну відповідальність полягають у?*

- а) накладенні штрафу;
- б) оголошенні догани;
- в) переведенні працівника за його згодою на іншу роботу;
- г) звільненні працівника у разі відмови від переведення його на іншу роботу.

36. *Договір про повну матеріальну відповідальність не можна укладати?*

- а) з неповнолітніми;
- б) з інвалідами;
- в) з жінками, які мають дітей до трьох років;
- г) з усіма перерахованими особами.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

1. Екологічне право як галузь права

11 грудня 2019 року Президентом Європейської Комісії Урсулою фон дер Ляен в Європарламенті офіційно була представлена Європейська Зелена угода. Нею передбачено перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 року. Європейська Зелена угода має на меті створення природно-заповідних територій в Європі (30% землі та 30% моря), відновлення деградованих екосистем на суші та на морі, збільшення органічного землеробства, зменшення використання та шкідливості пестицидів на 50% до 2030 року), посадки 3 мільярдів дерев до 2030 року та відновлення річок. *Детальніше про Зелену Угоду за вказаним QR кодом.*

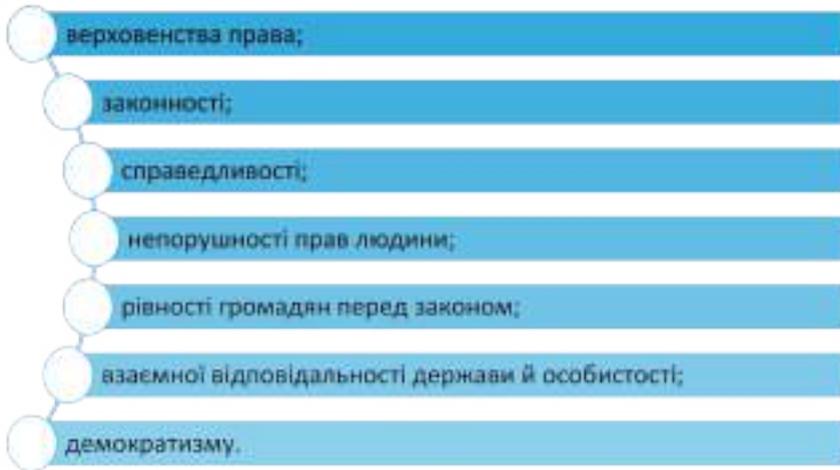
Європейська Зелена угода є дорожньою картою заходів, за допомогою яких планується створити ефективну, стійку та конкурентоспроможну економіку, визначити засоби, стимулюючи розвиток економіки, покращення здоров'я та якості життя людей, а також трансформуючи кліматичні та екологічні виклики на можливості у всіх найважливіших сферах та політиках ЄС, при цьому гарантуючи справедливий та інклюзивний характер «зеленого переходу»¹. Приєднання України до європейської Зеленої Угоди є важливим кроком

¹ Європейський Зелений Курс (European Green Deal). Представництво України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzvev-spivrobotnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda> (дата звернення: 20.08.2023).

нашої держави на шляху до євроінтеграції. Приєднання України до європейської Зеленої Угоди є важливим кроком нашої держави на шляху до євроінтеграції. Відтак в контексті сталого розвитку Європи загалом та України зокрема вкрай важливе значення відіграє екологічне право.

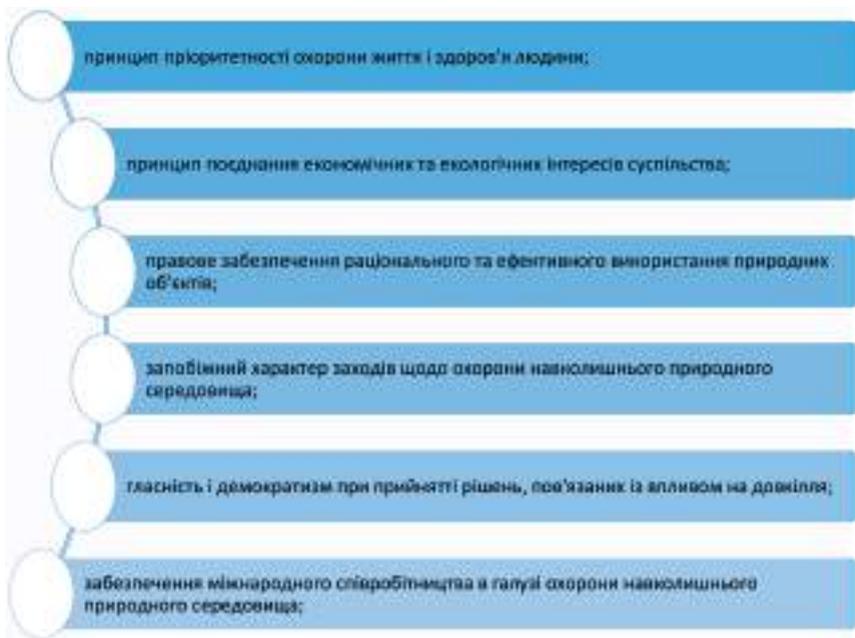
Екологічне право – це самостійна галузь права, що являє собою систему правових норм, які регулюють суспільні відносини з приводу раціонального використання, охорони та відтворення природних об'єктів та їх ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, а також управління у даній сфері.

Принципи екологічного права – це основні, вихідні, положення, засади, на яких базується правове регулювання екологічних відносин. Виділяють загально-правові принципи, відповідно до яких здійснюється регулювання всіх галузей права України, та спеціально-правові, які відносяться виключно до екологічного права.

До загально-правових принципів відносяться наступні:

До спеціально-правових принципів екологічного права відносяться наступні:

1. принцип пріоритетності охорони життя і здоров'я людини. Він впливає із загального пріоритету, проголошеного в ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» та знайшов відображення в багатьох актах екологічного законодавства. Його головне завдання полягає в реальному забезпеченні нормальних умов існування людини, безпечності довкілля, яке її оточує.
2. принцип поєднання економічних та екологічних інтересів суспільства сталого розвитку. Надзвичайно важливим сьогодні є забезпечення сталого розвитку. Суть даного принципу полягає не у встановленні жорстких екологічних вимог для припинення виробництва та сповільнення розвитку промисловості, а в тому, щоб були впроваджені такі екологічні нормативи, які б забезпечили і безпеку людей та довкілля, і належне функціонування промисловості.
3. праве забезпечення раціонального та ефективного використання природних об'єктів. Основними напрямками

реалізації даного принципу є: модернізація та трансформація економіки з метою покращення клімату; виробництво чистої, доступної та безпечної енергії; мобілізація промисловості в напрямку циркулярної економіки; використання енергоефективних технологій та засобів у сфері будівництва та ремонту; інтенсифікація процесу переходу до стійкої та розумної мобільності; розробка справедливої, здорової та екологічно чистої системи харчування для населення – «Від лану до столу» («From Farm to Fork»); збереження та відновлення екосистем та біорізноманіття; нульові амбіції щодо забруднення навколишнього середовища².

4. запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища. Найбільш дієвими інструментами, що мають запобіжний характер щодо охорони довкілля є стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля. Дані процедури регулюються Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» 2018 року та Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» 2017 року. Стратегічна екологічна оцінка є процедурою, у ході якої екологічні міркування повинні бути повністю інтегровані в підготовку державних планів і програм до їх остаточного прийняття. У контексті принципу сталого розвитку та максимального дотримання вимог охорони навколишнього природного середовища подекуди запізно встановлювати екологічні умови під час проектування конкретної діяльності чи об'єкта (застосовуючи процедуру ОВД). Відтак країни-учасники Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті погодились, що оцінювати на екологічні ризики потрібно і документи державного планування (впровадивши процедуру СЕО). Отож процедура СЕО виникла як логічне продовження процедури ОВД.

² Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. COM(2019) 640 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf (дата звернення: 20.08.2023).

5. гласність і демократизм при прийнятті рішень, пов'язаних із впливом на довкілля. Сьогодні в контексті розвитку партисипативної демократії в Україні та світі вкрай важливим є залучення громадськості до прийняття рішень, і найперше, пов'язаних із впливом на довкілля та використанням природних ресурсів. Зокрема, обов'язковими етапами проведення процедур стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля є проведення громадського обговорення та врахування зауважень громадськості. Право громадян на доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті рішень у сфері впливу на довкілля передбачено Орхуською конвенцією 1998 року³.
6. забезпечення міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища. В контексті проєвропейського розвитку нашої держави вкрай важливим є міжнародна співпраця та адаптація національного законодавства до європейського. Процес приведення українського законодавства до європейського було започатковано підписанням Угоди про Асоціацію 2014 року. Варто наголосити, що доволі часто діяльність, що здійснюється на території однієї країни, має суттєвий вплив на довкілля інших країн. В даному аспекті міжнародна співпраця ще більше актуалізується. До джерел екологічного права належать: Конституція України, поресурсові кодекси (Земельний кодекс, Водний кодекс, Лісовий кодекс та Кодекс України про надра), кодекси, які регулюють юридичну відповідальність за екологічні правопорушення (Кримінальний кодекс, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільний кодекс та Кодекс законів про працю), Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний

³ Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): *ратифіковано Законом № 832-XIV від 06 лип. 1999 р.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення 20.08.2023 р).

фонд», «Про охорону атмосферного повітря» та ін., підзаконні нормативно-правові акти. Особливе місце серед джерел екологічного права займають міжнародно-правові акти.

За порушення норм екологічного законодавства передбачено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність.

2. Європейські підходи до управління відходами: досвід для України в період війни

Управління відходами є актуальною проблемою для України, оскільки сучасні екологічні виклики вимагають ефективних методів управління відходами. В Європейському Союзі вже реалізовано та впроваджено інноваційні підходи до цієї проблеми, які є важливим джерелом досвіду для України.

Стан поводження з відходами в Україні досяг критичної межі: відходи заповнили громадські місця, лісосмуги, балки, річки та водойми. Через відсутність інфраструктури збору та переробки відходів Україна отримує критику та претензії із сусідніх держав. Домінуючим методом обробки побутових відходів залишається їх вивезення на полігони та сміттєзвалища. Відсутність системи перероблення, включаючи роздільне збирання, призводить до втрати Україною мільйонів тон корисних матеріалів, які містяться у відходах та могли б бути використані в економіці. Розвиток роздільного збору та переробки відходів є необхідним кроком у підвищенні

ефективності використання природних ресурсів та переході до сталої економіки.

Підписана у 2014 році Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони вимагає від України негайних і рішучих кроків для впровадження європейських стандартів у цій сфері.

Так, Україна повинна імплементувати положення європейських директив з питань управління відходами, а саме:

Директиви 94/62/ЄС
Європейського
парламенту та Ради від
20 грудня 1994 р. «Про
упаковку та відходи
упаковки»

Директиви Ради №
1999/31/ЄС від
26 квітня 1999 р. «Про
захоронення відходів»

Директиви №
2006/21/ЄС
Європейського
парламенту та Ради від
15 березня 2006 р. «Про
управління відходами
видобувних
підприємств, та якою
вносяться зміни до
Директиви 2004/35/ЄС»

Директиви 2006/66/ЄС
Європейського
парламенту та Ради від
6 вересня 2006 р. «Про
батареї та акумулятори
та відпрацьовані
батареї та
акумулятори»

Рамкової Директиви
№ 2008/98/ЄС
Європейського
парламенту та Ради від
19 листопада 2008 р.
«Про відходи та
скасування деяких
директив»

Директиви 2012/19/ЄС
Європейського
парламенту та Ради від
4 липня 2012 р. «Про
відходи електричного та
електронного
обладнання (ВЕЕО)»

9 липня 2023 року набув чинності Закон України «Про управління відходами». Цей довгоочікуваний документ запускає реформу управління відходами та наближає наше законодавство до законодавства ЄС. Рамковий закон, це той фундамент, на якому будуватиметься реформа.

Ним передбачено наступні зміни в управлінні відходами:

- Нова дієва дозвільна система
- Децентралізація управління відходами
- Багаторівневе планування
- Розбудова інфраструктури

- Європейські принципи – ієрархія управління відходами, розширена відповідальність виробника, «забруднювач платить»⁴.

У ст. 4 вище згаданого нормативно-правового акту визначено ієрархію у правління відходами.

В Україні сьогодні користується застарілим методом поводження з побутовими відходами – це їх захоронення. Практично 94% всіх побутових відходів вивозяться на заповнені та застарілі полігони та сміттєзвалища. Роздільний збір відходів на національному рівні практикується лише в окремих ініціативах, а рівень перероблення відходів дуже низький, менше ніж 5%.

Забезпечення повторного використання відходів здійснюється шляхом створення та підтримки об'єктів управління відходами, які здійснюють операції з підготовки відходів до повторного використання, запровадження економічних інструментів та встановлення цільових показників підготовки повторного використання, а також інших заходів.

Рециклінг включає перероблення органічного матеріалу, але не включає відновлення енергії чи перероблення на матеріали, що бу-

⁴ Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

дуть використовуватися як паливо або матеріали для зворотнього заповнення.

Коли переробка (рециклінг) неможливі – застосовуються операції із відновлення енергії чи перероблення на матеріали, що будуть використовуватися як паливо або матеріали для зворотнього заповнення.

Відповідно до сучасних тенденцій розвитку екологічного законодавства в провідних країнах впроваджується РВВ – розширена відповідальність виробника. Її суть полягає в тому, що виробники виробляють таку продукцію (зокрема упаковку), які згодом можна повторно переробити та використати. Тобто виробники несуть відповідальність за власну продукцію навіть після її використання.

Питання поводження з відходами стосується не лише екології, але й громадського здоров'я та загального добробуту. На освітній платформі Prometheus розміщено курс «Побутові відходи – дій зараз!» за вказаним QR кодом. Курс розглядає різні аспекти поводження з відходами в Україні. Він включає в себе аналіз чинного законодавства та основні положення стратегічних документів, які визначають шлях України в галузі поводження з побутовими відходами на наступні роки.

Сьогодні для нашої держави актуальним є питання відходів війни. Розрізнять прямі і непрямі екологічні наслідки бойових дій.

До прямих впливів належать перекопана вибухами снарядів і бомб земля підлягає значному меліоративному втручанням. Уламки розлітаються від снарядів і бомб, ударна хвиля знищує всіх тварин і птахів на відстані до 100 метрів, та пошкоджує дерева, які з часом стають об'єктом заселення різних шкідників і грибкових хвороб, та гинуть протягом декількох років. В результаті порушується тонкий шар гумусу, що призводить до безплідних підґрунтових горизонтів на поверхні ґрунту⁵.

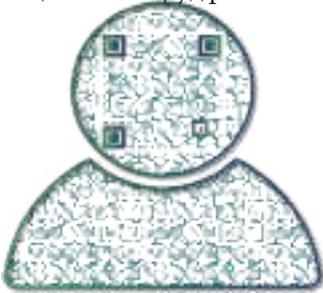
⁵ Кардаш Д.М., Лазебна О.М. Наслідки впливу військових дій на навколишнє середовище. Екологічні наслідки військових дій. Матеріали науково-практичної

Непрямі наслідки бойових дій на довкілля виникають не від безпосередніх руйнувань, а, наприклад, через неконтрольовані викиди неочищених відходів підприємств, постраждалих від обстрілів, у воду чи атмосферу.

На початку березня 2022 року Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України ініціювало збір інформації про злочини проти довкілля, до ініціативи долучились різні громадські організації. Реальні збитки та вплив буде підраховано після перемоги, але від Держекоінспекції вже були озвучені перші 77 млн дол, лише за забруднення земельних ресурсів станом на 9 березня 2022 року⁶.

Екологічні наслідки війни в Україні справді складно оцінити повністю через різні фактори та обставини. Деякі з цих наслідків є очевидними, такими як забруднення навколишнього середовища залишками військової техніки, снарядами та нафтопродуктами. Однак існує багато аспектів, які залишаються недостатньо вивченими через обмежений доступ до тимчасово окупованих територій.

Наприклад, руйнування екосистем через будівництво фортифікаційних споруд російськими військовими і рух важкої техніки мають

серйозний негативний вплив на природу, але точні масштаби цього впливу важко оцінити без доступу до інформації. Деякі наслідки, такі як скорочення біорізноманіття та втрата родючості ґрунтів у зонах активних бойових дій, можуть виявитися негативними у майбутньому.

На освітній платформі Prometheus розміщено курс «Оцінка шкоди довкіллю від російської агресії» за вказаним QR кодом. Факти треба фіксувати, цифри – обрахувати. Саме цьому – як рахувати збитки, завдані російською агресією довкіллю, природі – присвячений курс. Адже замало сказати «росія вчиняє екологічні злочини». Це треба доводити.

конференції, 17–18 квітня 2018 року. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2018. С. 79–81.

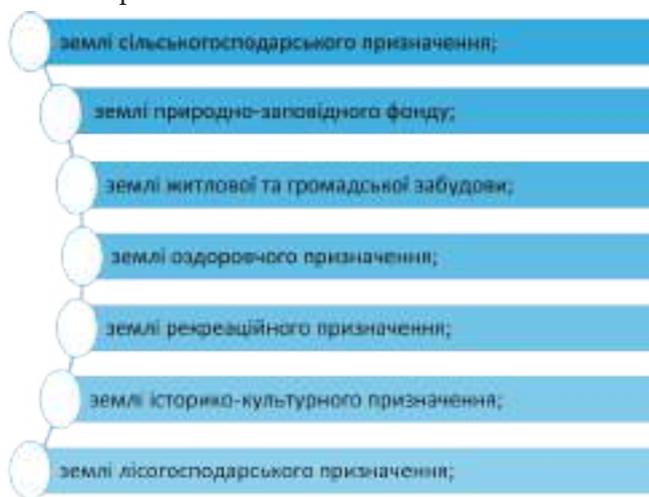
⁶ Держекоінспекція: фахівці Штабу розрахували збитки довкіллю, нанесені окупантами. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2155> (дата звернення: 05.09.2023).

Важливо надавати пріоритет відновленню та збереженню екологічного рівноваги в регіонах, які постраждали від війни, і проводити наукові дослідження для визначення реальних масштабів екологічних проблем. Спільні зусилля громадян, влади і міжнародних організацій є ключовими для вирішення цих проблем та відновлення сталого розвитку в Україні.

3. Земля – основне національне багатство України

Відповідно до Конституції України земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Згідно зі ст. 13 Основного Закону нашої держави земля та інші природні ресурси є власністю Українського народу. Права власника від імені Українського народу здійснюють органи місцевого самоврядування та державної влади та⁷.

Відповідно до ст. 19 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) за цільовим призначення всі землі в межах території України поділяються на 9 категорій⁸:

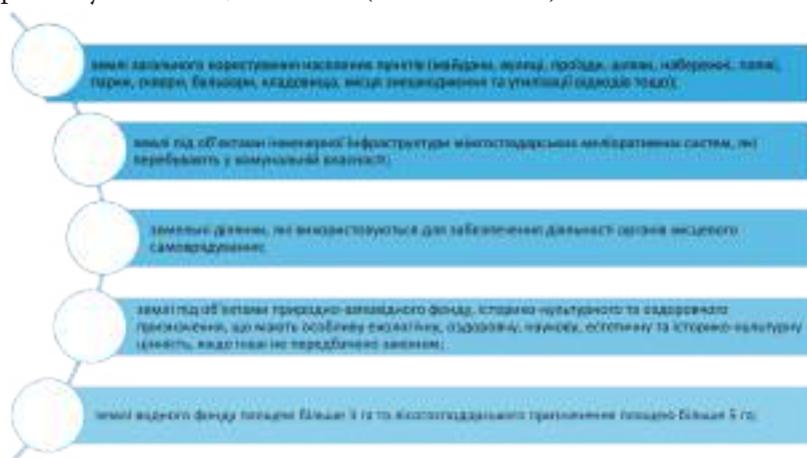
⁷ Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.09.2023).

⁸ Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

Земля в Україні може перебувати у трьох формах власності: приватна, державна і комунальна. Суб'єктами права приватної власності на землю є фізичні та юридичні особи, державної – держава в особі органів державної влади, а комунальної – територіальні громади (можуть реалізовувати це право через органи місцевого самоврядування або безпосередньо). До земель державної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать (ч. 4 ст. 84 ЗКУ):

До земель комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать (ч. 4 ст. 83 ЗКУ):

Іноземні держави також можуть набувати у земельні ділянки власність на території України. Такі земельні ділянки призначаються для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших організацій, прирівняних до них, відповідно до міжнародних договорів.

Відповідно до земельного законодавства нашої держави земельні ділянки можуть перебувати у спільній власності. Така власність може бути спільною частковою (коли частки кожного з учасників визначена) та спільною сумісною (коли частки учасників не визначені).

Право власності включає в себе тріаду правомочностей: володіння, користування та розпорядження. Проте протягом кількох десятиліть на території України діяв мораторій (заборона) на продаж земель сільськогосподарського призначення, тобто власників було позбавлено права розпорядження. У 2018 році Рішенням Європейського суду з прав людини (справа Зеленчук і Цицюра проти України) таке обмеження було визнано порушенням ст. 1 протоколу № 1 (захист власності) Європейської конвенції з прав людини. Докладніше про дану справу та рішення суду можна ознайомитися за вказаним QR кодом. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні відкритий з 1 липня 2021 року⁹.

Якщо право власності на землю включає в себе правомочності володіння, користування та розпорядження землею, то право землекористування – лише право володіння та користування. Право користування землею поділяється на право постійного землекористування та оренду землі. Особливості цих видів землекористування розглянемо, порівнявши їх за 4 основними критеріями (об’єкти і суб’єкти землекористування, підстави виникнення та строки).

⁹ ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу сільськогосподарського призначення» від 31 берез. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

Підстави
виникнення

Рішення відповідного
державного органу чи
органу місцевого
самоврядування

Договір оренди
Відповідно до ст. 15 ЗУ
«Про оренду землі»
істотними умовами
даного договору
виступають строк дії
договору оренди;
об'єкт оренди
(кадастровий номер,
місце розташування та
розмір земельної
ділянки); орендна плата

Строки

Без встановлення
строку

Мінімальний строк
оренди земельних
ділянок с/г
призначення для
закладання та/або
виросування
багаторічних
насаджень (плодових,
ягідних, горіхоплідних,
винограду) – 25 років.

Максимальний строк
оренди земельної
ділянки – 50 років.
Мінімальний строк
оренди земельної
ділянки державної чи
комунальної власності
для індустріального
парку – 30 років.
Мінімальний строк
оренди земельних
ділянок с/г призначення
для ведення товарного
виробництва,
фермерського
господарства,
особистого селянського
господарства – 7 років
(якщо земельна ділянка
меліорована – 10 років).

Законодавством України закріплено також право користування чужою земельною ділянкою:

право земельного сервітуту (ст. 98 Земельного кодексу) – це право власника або землекористувача земельної ділянки чи іншої заінтересованої особи на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками);

емфітевзис (ч. 1 ст. 102⁻¹ Земельного кодексу) – це право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб;

суперфіцій (ч. 1 ст. 102⁻¹ Земельного кодексу) – право користування чужою земельною ділянкою для забудови.

4. Правове регулювання управління водними ресурсами

Вода відіграє вкрай важливу роль в нашому житті: споживання, господарська діяльність, розвиток промисловості – ось приклади

лише невеликого переліку її використання. Так, в повсякденній діяльності, вода потрібна нам для прибирання оселі, прання, приготування, гігієни, підтримання

водного балансу власного організму, відпочинку.

Значну роль вода має й для розвитку економіки України. Зокрема, в нашій державі функціонують гідроелектростанції, що здійснюють генерацію енергії. Проте, 24 лютого 2022 року сталася велика трагедія – розпочалося повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України. Країна терорист завдала багато руйнувань нашій економіці, значні території заміновані, ще більше забруднено відходами війни. Не винятком стали й водні ресурси. Так, з початку військової агресії росії неодноразово порушувалась і призупинялась робота об'єктів системи водопостачання, водоочищення й водовідведення, створюючи умови для аварійного забруднення. Так злочинні дії рф спричинили велику техногенну катастрофу, що сталася внаслідок вибуху на Каховській ГЕС 6 червня 2023 року та має одним із наслідків осушення південних регіонів нашої країни.

Правовий режим використання та охорони вод в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів. Так, у ст. 13 Конституції України йдеться про те, що водні ресурси, які знаходяться в межах те-

риторії України, є об'єктами права власності Українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією, а кожен громадянин має право користуватися ними відповідно до закону¹⁰. Також Основний Закон України закріплює й забороняючу норму, яку з впевненістю можна віднести до сфери регулювання водних ресурсів. Так, відповідно до ст. 66, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Тобто іншими словами, кожен має утриматися від дій, які можуть завдати шкоду водним ресурсами та іншим природним багатствам.

¹⁰ Конституція України: Конституція, Закон від 28 черв. 1996 р. №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.09.2023).

9 грудня 2022 року Розпорядженням Уряду було схвалено Водну стратегію України на період до 2050 року¹¹. Однією з ключових цілей даної Стратегії є підключення до 2030 року до систем централізованого водопостачання 100 % міського населення і 50 % сільського населення, а до 2050 року – не менше 90 % сільського населення.

11 жовтня 2021 року Розпорядженням КМУ було схвалено Морську природоохоронну стратегію України¹². Її пріоритетними завданнями є підтримання «доброго» екологічного стану Азовського і Чорного морів відповідно до Рамкової директиви про морську стратегію з урахуванням Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року,

Визначення терміну «водні ресурси» закріплено в п. 16 ч. 1 ст. 1 Водного кодексу України, відповідно до якого, водними ресурсами вважаються обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території. Водні ресурси є головною умовою існування людей, тваринного і рослинного світу, їх запас є обмеженим¹³.

Варто зазначити, що Водний кодекс України є ключовим нормативно-правовим актом, який регулює використання та охорону водних ресурсів і в комплексі із заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприяє формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання.

Одним з важливих аспектів, що закріплює даний кодифікований закон є поняття шкідливої дії води. Так, ст. 107 передбачено, що шкідливою дією вод є:

¹¹ Водна стратегія України на період до 2050 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.09.2023).

¹² Морська природоохоронна стратегія України схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.09.2023).

¹³ Водний кодекс України від 6 черв.1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.09.2023).

- 1) наслідки повені, що призвели до затоплення і підтоплення земель та населених пунктів;
- 2) руйнування берегів, захисних дамб та інших споруд;
- 3) заболочення, підтоплення і засолення земель, спричинені підвищенням рівня ґрунтових вод внаслідок ненормованої подачі води під час зрошення, витікання води з водопровідно-каналізаційних систем та перекриття потоків підземних вод при розміщенні великих промислових та інших споруд;
- 4) осушення земель, зумовлене забором підземних вод в кількості, що перевищує встановлені обсяги відбору води;
- 5) забруднення (засолення) земель в районах видобування корисних копалин, а також після закінчення експлуатації родовищ та їх консервації;
- 6) ерозія ґрунтів, утворення ярів, зсувів і селей¹⁴.

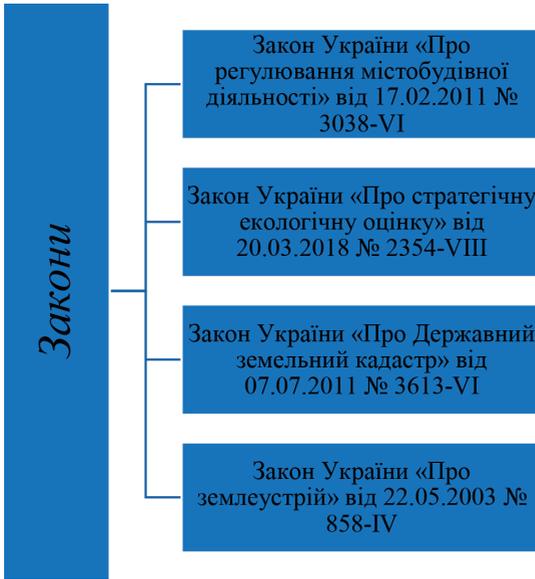

Саме тому під час проектування водогосподарських та інших об'єктів має враховуватись ймовірна шкідлива дія вод, а при їх експлуатації – вживатися такі заходи для запобігання їх шкідливої дії:

- залуження та створення лісонасаджень на прибережних захисних смугах, схилах, балках та ярах;
- будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, земляних валів, водоскидів, захисних дамб, водосховищ-регуляторів;
- спорудження дренажу;
- укріплення берегів.

¹⁴ Водний кодекс України: кодекс, Закон від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.08.2023).

На виконання цих положень діють закони, що окреслюють потенційні ризики під час розробки схем розвитку області, району чи населеного пункту, генеральних планів та детальних планів територій та передбачають не допускати їхнього настання.

У сфері правового регулювання використання та охорони вод прийнято низку міжнародних нормативно-правових актів. Зокрема, на виконання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна імплементувала Водну рамкову директиву (Директива Європейського Парламенту і Ради 2000/60/ЄС від 23 жовтня 2000 року «Про встановлення рамок заходів Спів-

товариства в галузі водної політики»), метою якої є збереження та покращення стану водного середовища у Співтоваристві. Детальніше з положеннями даної директиви можна ознайомитись за вказаним QR кодом.

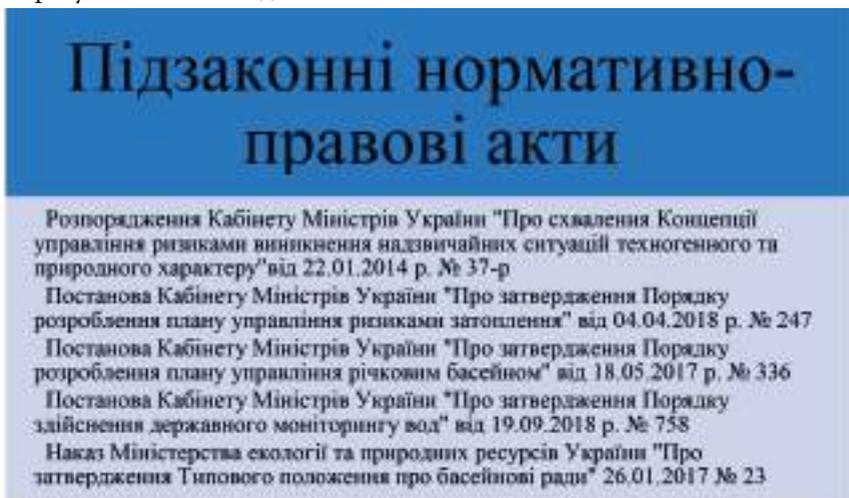

Також було імplementовано положення Директиви 2007/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2007 року про оцінку та управління ризиками затоплення.

Важливу нішу щодо правового регулювання управління водними ресурсами займають і підзаконні нормативно-правові акти. Так, 22 січня 2014 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 37-р була схвалена Концепція управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного

та природного характеру, що власне і здійснила імплементацію вище згаданої директиви та має за мету створити нові сучасні методи, які дадуть змогу зменшити кількість наслідків надзвичайних ситуацій, їх вплив на економіку, гарантувати рівень безпеки громадян і суспільства в цілому¹⁵.

Інші підзаконні нормативно-правові акти даної сфери правового регулювання наведені на схемі нижче.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення плану управління ризиками затоплення» від 04.04.2018 р. № 247 план управління ризиками затоплень передбачає зменшення негативного впливу затоплень на господарську діяльність людини, її життєдіяльність, культурну спадщину країни та загалом навколишнє середовище. Він включає в себе:

- конкретні цілі управління такими ризиками;
- комплекс конкретних заходів, порядок їх виконання для того, щоб спрогнозувати, захистити, підготуватися до ймо-

¹⁵ Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.01.2014 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

вірного затоплення, попередити населення окремих територій, що розташовані у межах району річкового басейну;

- перевірку стану виконання плану, його оцінювання;
- способи та пріоритети, на яких буде базуватися моніторинг виконання плану;
- аналіз попередніх затоплень, висновки попередньої оцінки ризиків, карта з зазначенням району річкового басейну, де існує високий ризик затоплення;
- звіт про інформування громадськості та громадське обговорення проєкту плану управління¹⁶.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення плану управління річковим басейном» від 18.05.2017 р. № 336 передбачає, що метою розробки плану управління річковим басейном є досягнення певних екологічних цілей для кожного річкового басейну, а стратегічною ціллю – досягнення/підтримання «доброго» екологічного стану масивів поверхневих та підземних вод. Законодавчо визначено, що розробку даного плану можуть здійснювати Держводагентство разом з Держгеонадрами, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші заінтересовані сторони з урахуванням рішень відповідних басейнових рад¹⁷. Більш детальніше ознайомитися з нормами даного нормативно-правового акту можна за зазначеним нижче QR кодом.

Відповідно до п. 2 Типового положення про басейнові ради, затвердженого наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 26.01.2017 № 23, басейнова рада є консультативно-дорад-

¹⁶ Про затвердження Порядку розроблення плану управління ризиками затоплення: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2018 р. № 247. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/247-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

¹⁷ Про затвердження Порядку розроблення плану управління річковим басейном: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2017 р. № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

чим органом у межах території річково-го басейну, на яку покладено завдання визначені п. 6 даного положення. Басейнова рада утворюється Держводагентством на основі принципів Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року, Директиви 2000/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 23 жовтня 2000 року про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики.

Положення про басейнову раду розробляється на основі цього Типового положення відповідною басейновою радою та затверджується Держводагентством¹⁸.

Також передбачено участь громадськості у басейнових радах, що є яскравим проявом принципу демократизму. Більш детально ознайомитися з завданнями, особливостями утворення та діяльності, складом басейнової можна за даним QR кодом.

Державний моніторинг вод здійснюється відповідно до «Порядку здійснення державного моніторингу вод», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 р. № 758. Його основним призначенням є збирання, узагальнення та аналізу інформації про стан водних об'єктів, спрогнозувати його зміни та розробити певні рекомендації для прийняття рішень у галузі використання, охорони вод та відтворення водних ресурсів, що повинні мати наукове обґрунтування. До суб'єктів державного моніторингу вод можна віднести Держводагентство, Держгеонадра та ДСНС¹⁹.

¹⁸ Про затвердження Типового положення про басейнові ради: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України 26.01.2017 № 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-17#Text> (дата звернення: 07.09.2023).

¹⁹ Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 р. № 758. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

Детальніше дізнатися про особливості здійснення державного моніторингу, взаємодію його суб'єктів можна за таким QR кодом:

Відтак останнім часом в Україні прийнято низку нормативно-правових актів в контексті забезпечення покращення управління водними ресурсами. Але також не менш важливим і доцільним є підвищення рівня екологічної освіти серед молоді та всього населення щодо необхідності дбайливого ставлення до водних ресурсів та економного їх використання.

5. Захист біорізноманіття та збереження природно-заповідного фонду

Захист біорізноманіття та збереження природно-заповідного фонду наразі є надзвичайно актуальними для світу загалом та нашої країни зокрема. Нагальність даних питань полягає у тому, що біорізноманіття виступає одним з найбільш цінних надбань кожної держави. У свою чергу, процес зменшення біорізноманіття є вкрай небезпечним, оскільки йому властива незворотність.

Біорізноманіття означає різноманітність живих організмів. Це поняття охоплює усі види життя на Землі, включаючи рослини, тварин, гриби, бактерії. Біорізноманіття охоплює як і високі дерева, так і крихітні одноклітинні водорості, які неможливо побачити без мікроскопа. Вчені підраховали, що існує близько 8,7 мільйона видів рослин і тварин. Однак на сьогодні виявлено та описано лише близько 1,2 мільйона видів, більшість з яких – комахи. Багато видів наразі на межі зникнення. Під загрозою перебувають 32 тисячі видів. За статистичними даними, щороку вимирає від 10 000 до 100 000 видів.

Головними чинниками, що призводять до зменшення біорізноманіття визнано:

- знищення і фрагментація природних екосистем
- забруднення довкілля
- глобальні зміни клімату
- поширення чужорідних видів
- промислове вилучення видів з природи
- незаконні забудови та вирубування лісів
- браконьєрство

Ці чинники негативно впливають і на життя людей, передусім мова йде про зниження рівня життя та послаблення економіки держави. Наприклад, це може проявлятися через призму падіння родючості ґрунтів, істотного зменшення рибних запасів, зниження кількості опадів тощо. Окрім цього змінам піддаються екосистемні функції біологічного різноманіття такі, як: природна доочистка стічних вод, формування мікроклімату тощо, наслідки яких мають суттєвий вплив на життя населення.

Біорізноманіття потрібно охороняти для попередження зменшення кількості видів флори і фауни та їх популяцій, а також запобігання їх зникненню.

Збереження біорізноманіття має першочергове значення для задоволення потреб у продуктах харчування і охороні здоров'я, для енергетичної безпеки, а також інших важливих потреб населення нашої планети. Тому цілком обґрунтовано вважати втрату біологічного різноманіття проблемою не локального характеру, а міжнародного/глобального.

Втрата біологічного різноманіття, яка відбувається у результаті впливу наведених вище чинників відбувається на таких рівнях:

Наслідками цих втрат є щорічне динамічне зменшення кількості видів рослин і тварин, серйозне порушення екосистем та в результаті виникає загроза й існуванню самої людини, оскільки за своєю суттю природа тісно взаємопов'язана з людиною.

Біологічне різноманіття, виступаючи в ролі певного природного механізму підтримання умов життя людства, лежить в основі можливостей сталого розвитку та економіки у майбутньому. Чіткі показники у сфері біорізноманіття містяться серед цілей сталого розвитку, які були затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році. Детальніше ознайомитися можна за вказаним QR кодом.

На міжнародному рівні питання охорони біорізноманіття регулюються великою кількістю міжнародних конвенцій та додатків до них, резолюцій, протоколів. Основні з них наступні:

На міжнародному рівні питання охорони біорізноманіття регулюються великою кількістю міжнародних конвенцій та додатків до них, резолюцій, протоколів. Основні з них наступні:

Рамкова конвенція ООН про збереження біорізноманіття затвердила Стратегічний план збереження біорізноманіття на планеті. Важливим є те, що доволі важлива роль у даному плані відведена і Україні.

Способи захисту біорізноманіття. Одним із ефективних способів такого захисту є створення природно-заповідних територій. До прикладу, в Україні законодавець визначив 11 категорій територій та об'єктів природно-заповідного фонду: ландшафтні парки, природні заповідники, заказники тощо (згідно з ЗУ «Про природно-заповідний фонд»²⁰). Усі 11 категорій територій відрізняє між собою ціль їх створення. В Європі діють власні системи заповідних територій. Наразі мова йде про мережі територій, що мають особливе природоохоронне значення для збереження лісів, – Смарагдову мережу та Natura-2000. Різниця між ними полягає в тому, що Natura-2000 створюється на території країн-членів ЄС, а Смарагдова мережа – на території країн, що не є членами ЄС. Працювати з такою мережею надзвичайно зручно і просто, адже для віднесення певного природного

²⁰ Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16 черв. 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

об'єкта/ території до Смарагдової мережі необхідно лише заповнити відповідну форму. В той час, коли для віднесення певного об'єкта/ території до природно-заповідного фонду є потреба у розширеній науковій аргументації та поданні клопотання. Більш детально з завданнями Смарагдової мережі можна ознайомитись за вказаним QR кодом.

Окрім цього дієвим способом збереження біорізноманіття, який використовується в Європі, є створення мостів для дикої природи. Їхнє значення обумовлене поєднанням середовища існування тварин і птахів через магістралі, що є надзвичайно прогресивним та важливим кроком на зустріч збереженню біорізноманіття нашої планети. Це дозволяє значно зменшити нещасні випадки, адже кожного року такі споруди рятують життя тисячі диких тварин та автомобілістів, адже такі зіткнення є небезпечними для обох сторін.

Як вже зазначалось раніше, одним з основних факторів, які впливають на зникнення біорізноманіття нашої планети є незаконна вирубка лісів. Саме для цього був створений сайт LK.UKRFORREST.COM на якому абсолютно кожен може перевірити законність вирубки лісів та ознайомитись з переліком лісорубних квитків на заготов-

лю деревини або перевірити на карті законність виконання рубок на певній території. *Це та багато іншого за вказаним QR кодом.*

Важливим інструментом охорони у даній сфері є юридична відповідальність за незаконні дії, які посягають на знищення біорізноманіття планети. Наприклад, на міжнародному та національному рівнях прослідковується позитивна тенденція щодо прийняття нормативно-правових актів, які забороняють жорстоке поводження з тваринами. Зокрема, в Україні прийнято Закон «Про захист тварин від жорстокого поводження»²¹. На міжнародному рівні важливу

²¹ Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21 лют. 2006 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 10.09.2023)

роль відіграє Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей.

Наступними заходами, які в силах зробити кожен з нас задля досягнення спільної мети є:

- збереження та охорона місцевих природних оселищ тварин та птахів. До прикладу, гуляти парком лише по спеціально відведених доріжках, уникаючи витогування рослинності;

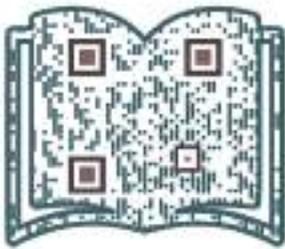
- залишення транспортного засобу у спеціально відведених місцях/на дорозі, оскільки виїжджаючи транспортним засобом на траву ви завдаєте шкоду рослинам;

- збереження старих дерев у місцях, де це є можливим. Старі дерева завжди є осередком біорізноманіття. Там розмножуються гриби, мохи, комахи, лишайники;

- зведення до мінімуму свого, так званого «вуглецевого сліду». Наприклад, економія електроенергії, використання у побуті екологічно чистих матеріалів, розумне використання речей (використання речей повторно або ж їх переробка);

- дотримання активної громадської позиції у контексті вирішення екологічних проблем. Зокрема, використання свого законного права на звернення до суду у разі порушення норм міжнародного

та національного екологічного законодавства. Адже право на звернення до суду для захисту об'єктів біорізноманіття мають як безпосередні учасники правовідносин у сфері охорони біорізноманіття (зокрема, державні органи, фізичні та юридичні), так і представники громадськості. На міжнародному рівні це право закріплено Орхуською конвенцією (показовою є справа про

Полонину «Боржава»). *Детальніше з висновками по цій справі можна ознайомитись за вказаним QR кодом.*

Отже, біорізноманіття вкрай важливе для існування людства та його сталого розвитку. Природа забезпечує нас їжею, здоров'ям та ліками, матеріалами, відпочинком та добробутом. Здорова екосистема фільтрує наше повітря та воду, допомагає підтримувати рівновагу клімату, перетворює відходи назад у ресурси, запилює та удобрює

врожаї та багато іншого. Відтак біорізноманіття забезпечує право людини на безпечне довкілля та продукти харчування.

6. Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «екологічне право»?
2. Охарактеризуйте принципи екологічного права?
3. В чому полягає суть європейської «Зеленої Угоди»?
4. Яка основна мета Закону України «Про управління відходами»?
5. Які екологічні наслідки бойових дій?
6. В чому полягає розширена відповідальність виробника?
7. Що таке рециклінг?
8. Назвіть категорії земель за цільовим призначенням.
9. Які форми власності на землю вам відомі.
10. Назвіть види права землекористування.
11. Що таке сервітут, емфітевзис і суперфіцій?
12. Які чинники призводять до зменшення біорізноманіття?
13. Чи реалізуються завдання збереження біорізноманіття через національне та міжнародне право? Якщо так, то наведіть приклади.
14. Яке завдання мають на меті Смарагдова мережа та Natura-2000? Яка між ними різниця?
15. Які найбільш поширені способи збереження біорізноманіття ви знаєте?

7. Тестові завдання

1. Європейською Зеленою угодою передбачено перетворення Європи на перший кліматично нейтральний континент до:

- а) 2030 року;
- б) 2040 року;
- в) 2050 року;
- г) 2060 року.

2. В якій статті Конституції України зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»?

- а) ст. 3;
- б) ст. 13;
- в) ст. 14;
- г) ст. 50.

3. Найбільш дієвими інструментами, що мають запобіжний характер щодо охорони довкілля є:

- а) стратегічна екологічна оцінка;
- б) оцінка впливу на довкілля;
- в) екологічний аудит;
- г) відповіді а+б.

4. Право громадян на доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті рішень у сфері впливу на довкілля передбачено:

- а) Орхуською конвенцією;
- б) Стокгольмською декларацією (щодо питань навколишнього середовища);
- в) Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини;
- г) Всесвітньою хартією природи.

5. Коли набув чинності Закон України «Про управління відходами»?

- а) 15 вересня 2021 року;
- б) 9 липня 2023 року;
- в) 18 лютого 2022 року;
- г) 9 липня 2022 року.

6. Які зміни НЕ передбачено Законом України «Про управління відходами»?

- а) нова дієва дозвільна система;
- б) багаторівневе планування;
- в) централізація управління відходами;
- г) європейські принципи.

7. Дайте визначення поняттю «розширена відповідальність виробника»?

- а) комплекс економічних, фінансових, адміністративних та організаційних заходів для забезпечення відповідальності виробників певних видів продукції за управління стадією відходів у життєвому циклі продукції;
- б) документ, який згідно з цим Законом подають утворювачі відходів у разі, якщо їхня діяльність призводить до утворення небезпечних відходів або річний обсяг утворення відходів, що не є небезпечними, перевищує 50 тон;
- в) операції із збирання, перевезення, відновлення та видалення побутових відходів, а також діяльність, пов'язана з організацією роботи системи управління побутовими відходами, що здійснюється виконавцем послуги з управління побутовими відходами;
- г) комплекс заходів із збирання, перевезення та оброблення побутових відходів, включаючи створення та забезпечення діяльності об'єктів, нагляд за ними та подальший догляд за об'єктами видалення побутових відходів, а також діяльність суб'єктів господарювання, що здійснюють окремі операції з управління побутовими відходами в межах територіальної громади або декількох територіальних громад.

8. До прямих екологічних наслідків бойових дій належить?

- а) ударна хвиля;
- б) перекопана вибухами снарядів і бомб земля;
- в) відповіді а+б;
- г) неконтрольовані викиди неочищених відходів підприємств, постраждалих від обстрілів.

9. До не прямих екологічних наслідків бойових дій належить?

- а) ударна хвиля;
- б) неконтрольовані викиди неочищених відходів підприємств, постраждалих від обстрілів;
- в) уламки, що розлітаються від снарядів і бомб;
- г) перекопана вибухами снарядів і бомб земля.

10. якій статті Закону України «Про управління відходами» визначено ієрархію у правління відходами?

- а) ст. 4;
- б) ст. 18;
- в) ст. 14;
- г) ст. 22.

11. Відповідно до Конституції України земля в межах території нашої держави є об'єктом права власності:

- а) держави;
- б) громадян України;
- в) народу України;
- г) територіальних громад.

12. Від імені Українського народу права власника на землю здійснюють:

- а) Президент та Прем'єр-міністр України;
- б) органи державної влади та органи місцевого самоврядування;
- в) Верховна Рада України та Уряд України;
- г) органи державної виконавчої влади.

13. Іноземні держави відповідно до ст. 85 ЗКУ можуть для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них, організацій відповідно до міжнародних договорів набувати земельні ділянки у:

- а) користування;
- б) оренду;
- в) концесію;
- г) ласність.

14. Суб'єктами права приватної власності на землю є:

- а) органи державної влади;
- б) органи місцевого самоврядування;
- в) територіальні громади;
- г) фізичні та юридичні особи.

15. Суб'єктами права комунальної власності на землю є:

- а) органи державної влади;
- б) органи місцевого самоврядування;
- в) територіальні громади;
- г) фізичні та юридичні особи.

16. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови називається:

- а) сервітут;
- б) емфітевзис;
- в) суперфіцій;
- г) концесія.

17. Право користування чужою земельною ділянкою для сільсько-господарських потреб називається:

- а) сервітут;
- б) емфітевзис;
- в) суперфіцій;
- г) концесія.

18. Право користування чужою земельною ділянкою для проходу та проїзду на велосипеді називається:

- а) сервітут;
- б) емфітевзис;
- в) суперфіцій;
- г) концесія.

19. Відповідно до Водного кодексу України, водними ресурсами є обсяг:

- а) поверхневих вод відповідної території;
- б) підземних вод відповідної території;
- в) морських вод відповідної території;
- г) поверхневих, підземних і морських вод відповідної території.

20. До заходів щодо запобігання шкідливої дії води можна віднести:

- а) осушення земель;
- б) штучне підтоплення;
- в) засолення земель в районах видобування корисних копалин;
- г) спорудження дренажу.

21. На виконання положення Директиви 2007/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2007 року «Про оцінку та управління ризиками затоплення», Кабінетом Міністрів України було схвалено:

- а) Концепцію управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- б) Порядок здійснення державного моніторингу вод;
- в) Типове положення про басейнові ради;
- г) Порядок розроблення плану управління річковим басейном.

22. Метою розробки плану управління річковим басейном, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення плану управління річковим басейном» від 18.05.2017 р. № 336 є:

- а) досягнення певних екологічних цілей для всіх річкових басейнів;
- б) досягнення певних екологічних цілей для кожного річкового басейну;
- в) досягнення певних екологічних цілей для річкових басейнів південних регіонів;
- г) досягнення певних екологічних цілей для всієї України.

23. Відповідно до п. 2 Типового положення про басейнові ради, басейнова рада є:

- а) консультативно-дорадчим органом у межах території України;
- б) консультативним органом у межах території річкового басейну;
- в) консультативно-дорадчим органом у межах території річкового басейну;
- г) дорадчим органом у межах території річкового басейну.

24. Державний моніторинг вод здійснюється з метою:

- а) забезпечення збирання, обробки, збереження, узагальнення та аналізу інформації про стан водних об'єктів;
- б) прогнозування змін;
- в) розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень у галузі використання, охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- г) все вище перелічене.

25. Що з переліченого НЕ відносять до чинників, які призводять до зменшення біорізноманіття?

- а) браконьєрство;
- б) глобальні зміни клімату;
- в) забруднення довкілля;
- г) жодна з вище перелічених відповідей.

26. Європейська мережа територій особливого природоохоронного значення, важливих для збереження біорізноманіття, що створюється на території країн, що не є членами ЄС – це?

- а) смарагдова мережа;
- б) Natura-2000;
- в) природно-заповідний фонд;
- г) заказник.

27. Яка конвенція містить положення про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля?

- а) Бухарестська конвенція;
- б) Орхуська конвенція;
- в) Базельська конвенція;
- г) Роттердамська конвенція.

28. Дорожня карта заходів, які покликані перетворити Європейський Союз на ефективну, стійку та конкурентоспроможну економіку – це?

- а) процес «Довкілля для Європи»;

- б) проєкт «Геноміка біорізноманіття Європи»;
- в) Європейський Зелений Курс;
- г) програма LIFE для України.

29. Коли набула чинності Рамкова конвенція ООН з охорони біологічного різноманіття?

- а) 29 грудня 1993 року;
- б) 30 жовтня 2001 року;
- в) 30 січня 1993 року;
- г) 5 червня 1992 року.

30. У якому році Україна розпочала активну підготовку своєї позиції щодо Європейського Зеленого Курсу?

- а) 2019;
- б) 2018;
- в) 2020;
- г) 2021.

ОСНОВИ АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Історія виникнення та становлення аграрного права України

У кінці XVIII на початку XIX століття широкого поширення набули ідеї відокремлення галузі права, яка регулює сільськогосподарську діяльність селян. Проте в цей період аграрне законодавство ототожнювалося із земельним законодавством і все законодавче регулювання відносин, пов'язане із сільськогосподарським виробництвом, зводилось до класичних правових інститутів права власності, оренди, іпотеки, успадкування земельних ділянок та ін.¹

Однак, після жовтневої революції та здійснення радянським союзом колективізації виникла гостра потреба у наявності правового регулювання виробництва сільськогосподарської продукції, так з'явилося колгоспне право. Варто відзначити, що воно регулювало правовідносини виключно у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, а також виключно щодо такого суб'єкта правовідносин як колгосп. Очевидно, що поза сферою правового регулювання залишилась діяльність інших сільськогосподарських підприємств, а також й інші види правовідносин, зокрема, щодо реалізації, переробки, транспортування, зберігання сільськогосподарської продукції, соціального розвитку села, тощо. Тому, після проголошення Україною незалежності з'явилась окрема галузь права – аграрне право, яка охоплює своїм регулюванням усі зазначені питання.

¹ Аграрне право : підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін. ; за ред. А. М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків : Право, 2019. 416 с.

2. *Поняття аграрного права України*

Зважаючи на досить молодий вік аграрної галузі права, серед науковців в аграрній сфері немає єдиного розуміння поняття аграрного права. Так, основна дискусія зводиться до того, чи аграрне право є самостійною галуззю права чи комплексною.

Думку про комплексність аграрного права підтримували такі відомі вчені як В. І. Семчик², О. О. Погрібний³, В. З. Янчук і В. В. Янчук⁴. Самостійною галуззю вважають аграрне право А. М. Статівка⁵, В. М. Єрмоленко⁶ та інші. Не вдаючись у поглиблену наукову дискусію щодо місця аграрного права в системі права зазначимо, що ми теж підтримуємо позицію щодо самостійності цієї галузі права. У зв'язку з цим, відповідно, під поняттям «аграрне право України» варто розуміти самостійну галузь права, що регулює аграрні суспільні відносини, що виникають при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці та реалізації, а також при здійсненні пов'язаної з ними іншої діяльності.

3. *Система аграрного права України*

Система аграрного права України – це структурно-последовна сукупність складових, основу яких складають аграрно-правові інститути (інститут фермерського господарства, правовий інститут державної підтримки сільського господарства, тощо) та аграрно-правові норми.

² Семчик В.І. Аграрне право як комплексна галузь права України. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Біла Церква, 21-22 травня 2010 р. / Біла Церква: БНАУ, 2010. С. 22.

³ Аграрне право України: підручник / за ред. О.О. Погрібного. К.: Істина, 2004. 448 с.

⁴ Аграрне право України: підручник / В. З. Янчук, В. І. Андрейцев, С.Ф. Василюк та ін.; за ред. В. З. Янчука. 2-ге вид., переробл. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2000. 720 с.

⁵ Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. А. М. Статівки. Харків: Вид-во. «ФІНІ», 2010. 240 с.

⁶ Єрмоленко В. М. Аграрне право як самостійна галузь права України. *Аграрне право України: підручник* / Єрмоленко ВМ, Гафурова ОВ, Гребенюк МВ та ін. 2010. С. 43-65.

Також, можна сказати, що система аграрного права України складається з загальної та особливої частини. Загальна частина містить питання про поняття, принципи аграрного права, методи правового регулювання аграрних правовідносин, джерела аграрного права, особливості реформування аграрних відносин, тощо.

Особлива частина включає питання правового регулювання суб'єктів аграрного права різних організаційно-правових форм, різних видів сільськогосподарського виробництва, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції, тощо.

4. Джерела аграрного права України

Під джерелами права прийнято розуміти зовнішню форму вираження правових норм⁷. В аграрній сфері джерелами аграрного права є нормативно-правові акти та нормативно-правові договори. В свою чергу, нормативно-правові акти мають свою систему і поділяються за ієрархією, відповідно за такою їх юридичною властивістю як юридична сила, що означає підпорядкування актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили. Тому розкриємо джерела аграрного права України в ієрархічній послідовності.

Конституція України⁸ – це Основний закон держави. Всі інші нормативно-правові акти повинні базуватися на Конституції України і не можуть їй суперечити. Якщо якийсь нормативно-правовий акт або його частина суперечить Конституції, то він Конституційним Судом України визнається не чинним.

Міжнародні договори ратифіковані Верховною Радою України є невід'ємною частиною національного законодавства України. Для аграрної сфери важливе значення мають такі міжнародно-правові акти як: багатосторонні угоди визнані Україною, внаслідок приєднання до СОТ, Міжнародна конвенція про захист рослин, Конвенція про торгівлю зерном, Конвенція Міжнародної організації праці про інспекцію праці в сільському господарстві та ін.

⁷ Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 32 с.

⁸ Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Закони прийняті Верховною Радою України. До основних законів в аграрній сфері можна віднести: Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України»⁹, Закон України «Про фермерське господарство»¹⁰, Закон України «Про особисте селянське господарство»¹¹, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»¹², Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»¹³, тощо.

Постанови Верховної Ради України – є підзаконними нормативно-правовими актами. Можна назвати такі Постанови ВР України, що стосувалися регулювання аграрної сфери: Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства і харчової промисловості України»¹⁴, Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні «Сільська молодь: стан, проблеми та шляхи їх вирішення»¹⁵, тощо.

Укази та розпорядження Президента України: «Про деякі питання організаційно-правового забезпечення формування та регулювання ринку землі та захисту прав власників земельних ділянок»¹⁶, «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних

⁹ Про підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 21.05.2023).

¹⁰ Про фермерське господарство: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 45, ст.363

¹¹ Про особисте селянське господарство: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 29, ст.232.

¹² Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2020, № 52, ст.497.

¹³ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1998, № 19, ст. 98.

¹⁴ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства і харчової промисловості України": Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2009, №38, ст.544.

¹⁵ Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні «Сільська молодь: стан, проблеми та шляхи їх вирішення»: постанова Верховної Ради України від 20.12.2005 № 3238-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 16. Ст. 145.

¹⁶ Про деякі питання організаційно-правового забезпечення формування та регулювання ринку землі та захисту прав власників земельних ділянок: Указ Президента України від 25.07.2006 р. № 644/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/644/2006#Text> (дата звернення: 21.05.2023).

ділянок та земельних часток (паїв)»¹⁷ та ін.

Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Міністерства аграрної політики та продовольства України, наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року»¹⁸, Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Змін до Порядку підтвердження спеціальних знань інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції у сфері органічного виробництва»¹⁹, тощо.

Локальні нормативно-правові акти поділяються на:

- рішення та розпорядження органів виконавчої влади на місцях та органів місцевого самоврядування;
- внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств (наприклад, Статут сільськогосподарського підприємства, Положення про оплату праці, тощо).

5. Принципи аграрного права України

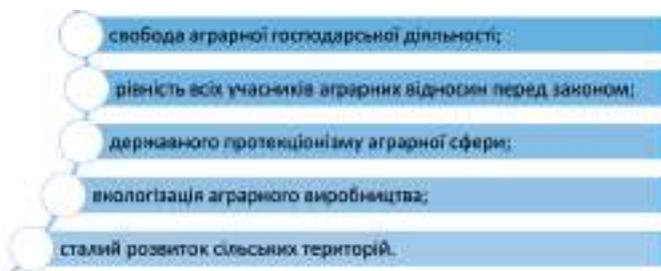
Під принципами аграрного права України потрібно розуміти основні ідеї, керівні засади на яких ґрунтується аграрне право. До таких основних ідей в аграрній галузі права варто віднести наступні:

¹⁷ Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 19.08.2008 р. № 725/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725/2008#Text> (дата звернення: 21.05.2023).

¹⁸ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text> (дата звернення: 21.05.2023).

¹⁹ Про затвердження Змін до Порядку підтвердження спеціальних знань інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції у сфері органічного виробництв: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 02.06.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0669-22#Text> (дата звернення: 21.05.2023).

6. Сучасні тенденції розвитку аграрного права України

6. 1. Поняття та види державної підтримки сільського господарства

Очевидно, що аграрна сфера є надважливою для нашої держави, адже за допомогою вітчизняного виробництва продукції сільсько-го господарства Україна забезпечує продовольчу безпеку населення. Власне, на виконання вказаного завдання і спрямовуються різні види державної підтримки сільського господарства. Основним нормативно-правовим актом, що регулює державну підтримку сільського господарства є Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». Цікаво, що сам закон не містить визначення поняття відповідної державної підтримки. Однак, з аналізу зазначеного закону можна дійти до висновку, що під державною підтримкою сільського господарства варто розуміти – сукупність економіко-правових заходів щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення країни.

Хочеться відзначити, що від недавно суттєво змінилася державна підтримка сільського господарства України. Так, були скасовані деякі її види, натомість запроваджені нові. В результаті, на основі аналізу ще й інших нормативно-правових актів у сфері державної підтримки сільського господарства, можна виокремити такі її актуальні види:

- у *страховій сфері*. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють відносини страхування сільськогосподарської продукції є Конституція України, Цивільний ко-

декс України²⁰, Закон України «Про страхування»²¹, Закон про Державний бюджет України на відповідний рік, Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»²² та ін. Даний вид підтримки спрямований на надання коштів з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам у вигляді субсидій на відшкодування частини (до 60%) страхового платежу (страхової премії), фактично сплаченого ними за договорами страхування сільськогосподарської продукції. Предметом договору у даному випадку можуть бути посіви, багаторічні насадження, врожай сільськогосподарських культур та сільськогосподарські тварини, у тому числі риби, рептилії, амфібії. Страховим випадком відносно тварин може бути вимушений забій, захворювання тварин, їх загибель; щодо багаторічних насаджень – це може бути втрата посівів, недоотримання врожаю, тощо. В будь-якому разі такий страховий випадок має бути зазначений в договорі страхування.

Суб'єктами, які здійснюють державне регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою є Міністерство аграрної політики та продовольства України та Національний банк України. Натомість право на страхування сільськогосподарської продукції мають сільськогосподарські товаровиробники, що здійснюють свою діяльність на території України.

- *у фінансовій сфері.* Держава шляхом здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів здійснює фінансову підтримку суб'єктів господарювання агропромислового комплексу. Відповідне здешевлення кредитів відбувається шляхом надання кредитної субсидії аграрному товаровироб-

²⁰ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356.

²¹ Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 18, ст. 78.

²² Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 № 4391-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 41, ст.491.

нику, яка полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті. Варто відзначити, що субсидуванню підлягає лише частина плати (процентів) за кредитом, сума якого використовується за цільовим призначенням на потреби виробництва.

Компенсація лізингових платежів полягає у частковому відшкодуванні сплачених аграрними товаровиробниками лізингових платежів за придбані техніку та/або обладнання, які використовуються у аграрній господарській діяльності. Компенсації також підлягає лише частина лізингових платежів.

Порядок, розміри та строки надання кредитної субсидії, а також компенсації лізингових платежів встановлюються Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» та іншими нормативно-правовими актами. Також передбачений є додатковий вид фінансової підтримки, а саме, для сімейних фермерських господарств. Він полягає у доплаті державою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на користь застрахованих осіб - членів сімейного фермерського господарства.

- у *бюджетній сфері*. Можна виокремити такі види бюджетної підтримки:

бюджетна тваринницька дотація передбачає у Бюджетному кодексі України на відповідний рік статтю видатків на надання дотацій виробникам продукції тваринництва. Основна мета такої дотації є двоїстою - підтримання платоспроможності споживачів продукції тваринництва та запобігання виникненню збитковості українських виробників такої продукції. Об'єктами бюджетної дотації можуть бути: велика рогата худоба; свині; вівці; кози; коні; птиця свійська; кролі; молоко незбиране; вовна стрижена; кокони тutowого шовкопряда; бджолині сім'ї та продукція шовківництва. Розмір та порядок надання бюджетної дотації встановлюються Кабінетом Міністрів України.

бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських то-

варовиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції надається державою, якщо такий товаровиробник відповідає сукупності умов визначених Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» та ін. нормативно-правовими актами (питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг має становити не менше 75% вартості всіх товарів/послуг, поставлених ним протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно).

державна підтримка виробників плодів, ягід, винограду, хмелю та аквакультури надається виробникам, які закладають плодово-ягідні насадження, виноградники та хмільники, вирощують овочі, для часткової компенсації витрат, понесених на:

придбання садивного матеріалу;

проведення робіт та придбання матеріалів для спорудження шпалер і встановлення систем краплинного зрошення.

Також, якщо зазначені виробники займаються обробкою, переробкою та/або консервацією плодів, ягід, винограду, хмелю та овочів, державна підтримка надається для компенсації до 50% вартості: нового будівництва холодильників для зберігання плодів, ягід, столових сортів винограду, хмелю та овочів власного виробництва, цехів первинної переробки винограду, плодів, ягід та овочів власного виробництва, об'єктів із заморожування плодово-ягідної продукції; придбання ліній товарної обробки плодів, ягід та овочів, та ін.

виробникам, які займаються розведенням, утриманням або вирощуванням, виловом прісноводної (морської) риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів, державна підтримка надається шляхом:

часткової компенсації до 30% витрат, понесених на таку діяльність;

надання дотації на одиницю виробленої продукції або площу водного об'єкта.

часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та комплектуючих вітчизняного виробництва затверджу-

ється щорічно відповідно до Бюджетного кодексу України. Так, наприклад, станом на 2021 р. передбачено спрямувати 1 млрд грн. на відповідну компенсацію. Вона надається на безповоротній основі. Її розмір становить 25% вартості за придбані у вітчизняних виробників техніку та обладнання. Одержувачами можуть бути лише сільськогосподарські товаровиробники, основною діяльністю яких є постачання сільськогосподарських товарів, вироблених на власних або орендованих основних засобах, за умови, що питома вага вартості таких с/г товарів становить не менше 75% вартості всіх товарів.

- *у податковій сфері*. Не так давно в Україні ще діяв спеціальний (пільговий) режим оподаткування аграрної сфери. Однак, на вимогу МВФ, а також з огляду на те, що податкових надходжень від аграрного сектору було відносно мало, одночасно з тим, що різні види державної підтримки сукупно становили мільярди гривень, основну частину якої становило власне відшкодування ПДВ (варто відзначити, що найбільшу частину по відшкодуванню ПДВ отримували агрохолдинги, які були в змозі самостійно сплачувати вказаний податок), було прийнято рішення перевести аграрний сектор на загальну систему оподаткування. Оскільки спеціальний режим оподаткування позиціонувався як державна підтримка сільського господарства, то у зв'язку з його скасуванням, а також бажанням держави в подальшому підтримувати розвиток сільського господарства в Україні, було прийнято рішення та запроваджено бюджетну дотацію для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції. Після скасування відшкодування ПДВ, а отже спеціального режиму оподаткування, сільськогосподарські товаровиробники тепер мають на вибір дві системи оподаткування: загальна і спрощена у вигляді єдиного податку IV групи. Ті платники, які обрали загальну систему оподаткування, сплачують наступні види податків: податок на прибуток, податок на додану вартість, податок на майно (земельний податок),

рентна плата за спеціальне використання води.

Загалом же, чимало видів державної підтримки та правила їх отримання розміщені на офіційному сайті Міністерства аграрної політики та продовольства України²³. Детальніше ознайомитися з ними можна за вказаним QR кодом.

6.2. Правове становище фермерського господарства

Фермерські господарства виникли в Україні як результат здійснення аграрної реформи після здобуття нашою державою незалежності. Як ефективна організаційно-правова форма ведення аграрного виробництва, метою створення фермерських господарств було здійснення переходу від державного монополізму в сільському господарстві до приватного виробництва. Станом на 2022 р. кількість фермерських господарств в Україні налічувалось більше 48 тисяч.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює порядок створення та функціонування фермерського господарства (далі - ФГ) є Закон України «Про фермерське господарство». Згідно з ним, фермерське господарство — є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування. ФГ має своє найменування та може мати печатки.

Цікаво відзначити, що фермерське господарство може бути зареєстроване державою як юридична особа або як фізична особа - підприємець. В будь-якому випадку ФГ повинно діяти на основі установчого документа: для юридичної особи - це статут, а для ФГ без статусу юридичної особи - договір (декларація) про створення фермерського господарства. З типовою формою договору

²³ Державна підтримка. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka> (дата звернення: 01.06.2023).

(декларації) про створення фермерського господарства можна ознайомитись за вказаним QR кодом.

В установчих документах зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України.

Різновидом фермерського господарства є *сімейне фермерське господарство*. Воно відрізняється від звичайного фермерського господарства лише тим, що в ньому може використовуватись виключно праця членів такого господарства, які пов'язані сімейним зв'язком у розумінні ст. 3 Сімейного кодексу України. Виняток становить лише виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок.

Отже, на основі аналізу законодавчого закріплення понять ФГ, сімейного ФГ можна виокремити такі їх основні ознаки:

1. це форма аграрного підприємництва, яка здійснюється за самостійною ініціативою, на власний ризик і систематично;
2. ця форма ведення сільськогосподарського виробництва виникає виключно на добровільних засадах, за суб'єктивним особистим волевиявленням громадян;
3. право створення ФГ належить тільки громадянам України, які досягли 18 р.;
4. ФГ підлягає обов'язковій державній реєстрації;
5. це, в основному, сімейно-трудове об'єднання пов'язане з особистою працею, внаслідок якої виробляється певна товарна маса продуктів харчування, сировини для промисловості, що дає можливість одержувати доходи;
6. членами ФГ можуть бути подружжя, батьки, діти, що досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі;
7. трудові відносини в фермерських господарствах виникають

на основі членства в них, а також на засадах трудового договору;

8. основним засобом виробництва ФГ є використання земель сільськогосподарського призначення;
9. керівництво ФГ здійснюється його головою;
10. ФГ користується особливою державною підтримкою.

Порядок створення та державної реєстрації ФГ. Обов'язковою умовою для створення ФГ є наявність земельної ділянки, наданої у власність та/або користування, громадянства України, а також наявність аграрної освіти або досвіду роботи в сільському господарстві. Якщо громадянин, який бажає створити ФГ не має у власності чи в оренді необхідних земель сільськогосподарського призначення, він має право звернутися до органів виконавчої влади або органу місцевого самоврядування з відповідним клопотанням, визначивши перед цим вільні земельні ділянки з публічної кадастрової карти.

Безоплатно у приватну власність передаються земельні ділянки в межах норм, визначених Земельним кодексом України. Така передача здійснюється один раз по кожному виду використання (ст. 116 ЗК України).

Після цього необхідно розробити проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки. Він розробляється за замовленням громадян на підставі договору організаціями, які мають відповідну ліцензію на виконання робіт із землеустрою. Потім такий проект погоджується та затверджується відповідними органами публічної влади (ст. 186 ЗК України). Далі відповідна земельна ділянка реєструється Державним кадастровим реєстратором центрального органу виконавчої влади з присвоєнням їй кадастрового номера. З витягом із Державного земельного кадастру та екземпляром проекту землеустрою потрібно знову звернутися до розпорядника земельної ділянки – органу публічної влади для отримання рішення про передачу відповідної земельної ділянки у власність. І на заключному етапі громадянину необхідно отримати документи про право власності. Для цього можна звернутися із необхідною заявою та документами до нотаріуса або державного реєстратора.

Отже, якщо у громадянина є в наявності земельні ділянки (на праві власності або користування), а також аграрна освіта або дос-

від сільськогосподарської діяльності він на підставі Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» може зареєструвати ФГ як юридичну особу або як фізичну особу-підприємця.

Право власності фермерського господарства, порядок формування майна.

Варто відзначити, що землі ФГ можуть складатися з:

земельних ділянок, які належать на праві власності ФГ як юридичній особі;

земельних ділянок, які належать членам ФГ на праві приватної власності;

земельних ділянок, які використовуються ФГ на умовах оренди.

Законодавством передбачено, що члени ФГ отримавши в користування земельну ділянку, мають першочергове право на придбання, викуп, 100 га угідь, 50 га ріллі з розстрочкою платежів до 20 років.

Також у власності осіб, які ведуть фермерське господарство, можуть бути земля, житлові будинки, квартири, предмети особистого користування, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, птиця, бджолосім'я, насадження, посіви, посадки сільськогосподарських культур, засоби виробництва, вироблена продукція і доходи від її реалізації, транспортні засоби, кошти, акції, інші цінні папери, а також інше майно для ведення фермерського господарства тощо.

Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», ФГ має право: продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку; самостійно господарювати на землі; власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію; споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди та інші права. Правам членів ФГ кореспондують такі обов'язки: використовувати земельні ділянки за цільовим призначенням; дотримуватися вимог охорони довкілля; сплачувати податки та збори; не порушувати прав власників сусідніх ділянок; не допускати зниження родючості ґрунту; надавати документи про стан і використання земель; зберігати геодезичні знаки, мережі, споруди та ін. На землях ФГ інші особи мають право вільного проходу, проїзду, пересування, купання, розміщення на-

метів, проживання в них, розведення багаття, за умови збереження належного стану.

Особливості правового регулювання виробничо-господарської діяльності фермерського господарства. Фермерське господарство діє на умовах самоокупності. Всі витрати господарство покриває за рахунок власних доходів та інших джерел, не заборонених законодавством. ФГ самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик обирає партнерів, у тому числі іноземних. Господарство має право вступати в договірні відносини з будь-якими юридичними або фізичними особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Фермерське господарство веде бухгалтерський облік результатів своєї роботи і подає відповідним органам фінансову звітність. Господарство зобов'язане дотримуватися встановлених екологічних, ветеринарно-санітарних правил і норм щодо якості виробленої продукції та інших вимог.

ФГ мають право створювати обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, кооперативні банки, спілки, інші об'єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств.

Фермерське господарство має право відкривати на свій вибір у будь-якій установі банку поточні та вкладні (депозитні) рахунки, розпоряджатися власними коштами. Воно самостійно визначає розмір ліміту залишку готівки, що постійно знаходиться в його касі, на поточні витрати. Списання коштів із поточних та вкладних (депозитних) рахунків господарства, крім платежів до бюджету, може провадитися лише за його згодою або за рішенням суду та у випадках, зазначених чинним законодавством. ФГ має право одержувати у фінансово-кредитних установах довгострокові та короткострокові кредити на підставі укладеного договору.

Держава гарантує дотримання і захист майнових та інших прав і законних інтересів фермерського господарства. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють контроль за діяльністю фермерського господарства відповідно до вимог чинного законодавства. Однак незаконне втручання в господарську діяль-

ність фермерського господарства органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб забороняється²⁴.

Правове регулювання праці у фермерському господарстві. Вихідним принципом створення та діяльності ФГ є принцип родинно-сімейного- трудового об'єднання. В разі потреби на сезонні роботи на підставі трудового договору можуть бути залучені до роботи інші громадяни. Таким чином можуть працювати 2 категорії осіб: члени родини та наймані працівники.

Трудові відносини його членів регулюються Статутом, а відносини осіб, залучених до роботи – трудовим договором. Трудові спори у фермерському господарстві вирішуються судом. Видача трудових книжок членам фермерського господарства і громадянам, які працюють у ньому за трудовим договором, та їх ведення здійснюються відповідно до законодавства про працю.

Обов'язком голови фермерського господарства є створення безпечних умови праці для членів господарства і громадян, які уклали трудовий договір. Члени фермерського господарства і особи, котрі працюють у ньому за трудовим договором, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню й пенсійному забезпеченню.

Час роботи у фермерському господарстві членів господарства та осіб, які працюють у ньому за трудовим договором, зараховується до загального і безперервного стажу роботи на підставі записів у трудовій книжці і документів, що підтверджують сплату внесків на соціальне страхування.

Державна підтримка ФГ здійснюється як через різні програми опубліковані на сайті Міністерства аграрної політики та продовольства України²⁵, так і через Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Він є державною бюджетною організацією, яка виконує функції з реалізації державної політики з підтримки, становлення і розвитку ФГ.

²⁴ Про фермерське господарство: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 45, ст.363

²⁵ Державна підтримка. *Міністерство аграрної політики та продовольства України.* URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka> (дата звернення: 01.06.2023).

Державна підтримка здійснюється на безповоротній і поворотній основі. Кошти на безповоротній основі надаються новоствореним господарствам (3-5 років) на такі потреби: відшкодування вартості розробки проектів відведення земельних ділянок, частини витрат відсотків по кредитах, будівництво та реконструкція приміщень, страхування, підвищення кваліфікації працівників.

Державна підтримка на поворотній основі це фінансова підтримка на конкурсних засадах, яку ФГ зобов'язане повернути у зазначений у договорі термін, але не більше ніж на 5 років. Розмір такої підтримки не може перевищувати 1 млн. гривень (станом на 2023 р.), з обов'язковим забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів. Кошти на поворотній основі надаються на: придбання техніки, переробку продукції, закладання багаторічних насаджень, меліорацію земель та ін.

6.3. Правове становище сільськогосподарського кооперативу

Поняття та ознаки сільськогосподарського кооперативу. Кооперація це форма співпраці та взаємодії людей для спільного досягнення поставлених цілей. Найчастіше застосовується у сільському господарстві. Юридичною формою такого об'єднання є сільськогосподарський кооператив, що є різновидом кооперативу.

Історичний розвиток сільськогосподарського кооперативу на теренах України припав на період впровадження НЕПу. Колгоспи називалися кооперативними організаціями, хоча повною мірою такими не були. Розвиток сільськогосподарських кооперативів було відновлено з прийняттям від 17 липня 1997 р. Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Від 15 листопада 2020 цей закон втратив чинність, натомість у липні цього ж року був прийнятий новий Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»²⁶.

Ним визначено, що сільськогосподарський кооператив - це юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для

²⁶ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 52, ст.497.

провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб. Станом на 2021 рік в Україні реально працювало понад 700 сільськогосподарських кооперативів.

Основні ознаки сільськогосподарського кооперативу:

- сільськогосподарський кооператив наділений правами юридичної особи;
- сільськогосподарський кооператив може бути заснований як фізичними, так і юридичними особами;
- засновниками сільськогосподарського кооперативу повинні бути виробники сільськогосподарської продукції;
- сільськогосподарський кооператив є добровільним об'єднанням на основі членства;
- предметом діяльності є провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб;
- діяльність здійснюється на засадах самоврядування, тобто, члени сільськогосподарського кооперативу самостійно визначають мету та предмет діяльності кооперативу.

Новою редакцією Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» було скасовано поділ сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі, натомість запроваджено такі види сільськогосподарських кооперативів – з метою або без мети отримання прибутку.

Сільськогосподарський кооператив, який діє без мети отримання прибутку має відповідати таким ознакам: по-перше, він не може займатися виробництвом сільськогосподарської продукції, по-друге, кооператив не повинен набувати права власності на сільськогосподарську продукцію, по-третє, має відповідати вимогам Податкового кодексу України для неприбуткових організацій.

Сільськогосподарський кооператив, який функціонує з метою одержання прибутку може надавати послуги та здійснювати операції з іншими особами, які не належать до сільськогосподарського кооперативу, якщо вартість таких послуг та операцій не є більшою ніж 20% виручки кооперативу за рік.

У законі визначаються основні цілі сільськогосподарської кооперації :

1. підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції;
2. задоволення економічних, соціальних та інших потреб виробників сільськогосподарської продукції на основі поєднання їхніх особистих та колективних інтересів;
3. розвиток інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції;
4. створення умов для зниження витрат виробників сільськогосподарської продукції;
5. збільшення доходів виробників сільськогосподарської продукції.

Діяльність сільськогосподарських кооперативів ґрунтується на принципах, визначених законом: а) добровільності і відкритості членства; б) демократичності; в) обов'язковості участі члена кооперативу у його діяльності; г) автономності і незалежності у виборі напрямків діяльності кооперативу; д) сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації; е) врахування інтересів територіальної громади, на території якої проводиться діяльність кооперативу.

Порядок створення сільськогосподарського кооперативу. Сільськогосподарський кооператив утворюється не менше ніж трьома засновниками за рішенням установчих зборів. Таке рішення має оформлятися у формі протоколу, в якому має бути зазначена основна інформація, зокрема, щодо місця та дати проведення установчих зборів, кількість осіб, мета діяльності сільськогосподарського кооперативу, його найменування, інформація про внески та вклади, затвердження статуту та правил внутрішньогосподарської діяльності, тощо. Засновниками сільськогосподарського кооперативу можуть бути юридичні особи та/або фізичні особи.

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» сільськогосподарський кооператив має бути зареєстрований протягом 60 днів з дня проведення установчих зборів. Засновники набувають статусу члена сільськогосподарського кооперативу, права та обов'язки після внесення вступного внеску.

Статут сільськогосподарського кооперативу є його установчим документом, він затверджується установчими зборами. Статут

є особливою формою правового регулювання внутрішніх відносин. З Модельним статутом сільськогосподарського кооперативу, що діє без мети отримання прибутку та з Модельним статутом сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою отримання прибутку можна ознайомитись за вказаним QR кодом.

Право членства у сільськогосподарському кооперативі – це сукупність аграрно-правових норм та внутрішніх локальних правових актів, якими встановлюються правила й умови вступу громадян до сільськогосподарського кооперативу.

Основними умовами членства є: а) досягнення 16-річного віку (для фізичних осіб); б) юридична або фізична особа має займатися виробництвом сільськогосподарської продукції; в) наявність письмової заяви про вступ; г) внесення вступного внеску та вкладу. Вищим органом управління сільськогосподарського кооперативу можуть бути встановлені додаткові умови щодо членства осіб у кооперативі. Рішення щодо прийняття особи до кооперативу приймається загальними зборами кооперативу з врахуванням думки правління сільськогосподарського кооперативу.

У аграрному праві існує інститут асоційованого членства. Асоційованим членом може бути будь-яка особа, яка не є членом сільськогосподарського кооперативу (що здійснює діяльність з метою отримання прибутку), проте вона внесла вклад у порядку та розмірах, передбачених у статуті кооперативу.

Відповідно до статті 13 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» членство у сільськогосподарському кооперативі припиняється у разі: а) добровільного виходу; б) несплати внесків у передбаченому розмірі; в) смерті члена кооперативу; г) ліквідації члена кооперативу - юридичної особи; д) припинення діяльності сільськогосподарського кооперативу. Рішення щодо припинення членства у сільськогосподарському кооперативі приймається правлінням сільськогосподарського кооперативу, воно може бути оскаржене у судовому порядку.

Майно сільськогосподарського кооперативу. Законодавством передбачено, що саме сільськогосподарський кооператив є власником грошових та майнових внесків його членів, доходів. Володіння, користування та розпорядження майном сільськогосподарського кооперативу здійснюються органами управління кооперативу відповідно до їхньої компетенції, визначеної статутом цієї юридичної особи.

Основні джерела формування майна сільськогосподарського кооперативу: а) вступні внески та вклади; б) членські та пайові внески; в) кошти, які отримує кооператив від ведення господарської діяльності; г) кошти, які отримує кооператив від ведення господарської діяльності підприємствами, створеними ними; д) державна фінансова підтримка; е) грошові пожертвування, благодійні внески; є) інші надходження, які не заборонені законом.

Характерною особливістю функціонування сільськогосподарського кооперативу є формування при ньому спеціальних фондів, які мають своє цільове призначення. Відповідно до статті 21 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» для забезпечення статутної діяльності сільськогосподарський кооператив формує статутний капітал, фонд розвитку та резервний фонд.

Статутний капітал формується за рахунок вкладів і додаткових вкладів членів кооперативу, а для сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, - також із вкладів і додаткових вкладів асоційованих членів такого кооперативу. Для розвитку сільськогосподарського кооперативу створюється фонд розвитку. Він формується за рахунок внесків та відрахувань від фінансового прибутку. Резервний фонд формується за рахунок відрахувань від фінансового прибутку після сплати всіх необхідних платежів. Кошти з цього фонду призначені на компенсацію збитків сільськогосподарського кооперативу чи відшкодування шкоди унаслідок надзвичайних ситуацій.

Управління сільськогосподарським кооперативом. Правління господарською діяльністю сільськогосподарського кооперативу здійснюється органами управління, які утворюють певну систему.

Система органів управління:

1. загальні збори сільськогосподарського кооперативу;
2. правління (голова) сільськогосподарського кооперативу;

3. ревізійна комісія (ревізор);
4. інші органи сільськогосподарського кооперативу.

Вищим органом управління сільськогосподарського кооперативу є загальні збори кооперативу. До його складу входять особи, які перебувають у членських правовідносинах із сільськогосподарським кооперативом. Право ухвального голосу мають всі члени сільськогосподарського кооперативу, право дорадчого голосу – усі асоційовані члени. Загальні збори сільськогосподарського кооперативу мають виключну компетенцію щодо внесення змін до статуту, утворювати нові органи управління, заслуховувати звіти інших органів, розглядати скарги, визначати розмір фондів кооперативу та вкладів до нього, визначати розмір оплати праці найманих працівників, затверджувати звіт та баланс сільськогосподарського кооперативу, здійснювати розподіл прибутку, приймати нових членів до кооперативу та припиняти їх членство та інше. Перелік виключних компетенцій загальних зборів визначений у статті 16 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

У законі визначено й черговість проведення загальних зборів – вони скликаються у разі потреби, але не рідше одного разу на рік.

Виконавчий орган - правління або голова кооперативу є підзвітним загальним зборам сільськогосподарського кооперативу і несе відповідальність за ефективну діяльність кооперативу. Компетенція правління сільськогосподарського кооперативу включає управління кооперативом, здійснення розподілу прибутку та вирішення поточних питань діяльності кооперативу.

Голова правління представляє кооператив у відносинах з іншими органами, в межах, передбачених статутом сільськогосподарського кооперативу. Статутом кооперативу передбачається черговість та порядок проведення засідань правління кооперативу.

Орган, який здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю сільськогосподарського кооперативу – ревізійна комісія (ревізор). Комісія обирається загальними зборами на строк не більше трьох років. Голова ревізійної комісії має право дорадчого голосу на засіданнях правління сільськогосподарського кооперативу. До компетенції ревізора входить перевірка річного звіту про результати діяльності сільськогосподарського кооперативу, також за власною

ініціативою може проводити позачергову перевірку господарської діяльності. Відповідно до законодавства України до проведення перевірки можуть залучатися аудитори чи спеціалісти з фінансів і бухгалтерського обліку. На час здійснення перевірки ревізор має право доступу до всіх необхідних документів.

Припинення сільськогосподарського кооперативу. Підстави, порядок та юридичні наслідки припинення сільськогосподарського кооперативу зазначені у Законі України «Про кооперацію» та Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію». Для юридичних осіб, сільськогосподарський кооператив припиняється у разі його реорганізації чи ліквідації.

Як правило, реорганізація (злиття, приєднання, поділ, перетворення) відбувається за рішенням загальних зборів членів сільськогосподарського кооперативу в порядку, визначеному законодавством та статутом підприємства. Основною ознакою реорганізації є те, що до правонаступників переходять права та обов'язки реорганізованого підприємства.

Формою припинення сільськогосподарського кооперативу, що передбачає припинення його прав та обов'язків без їх правонаступництва є ліквідація кооперативу. За загальним правилом, ліквідація сільськогосподарського кооперативу здійснюється комісією, призначеною органом, який прийняв рішення про ліквідацію або судом.

6.4. Правове становище особистого селянського господарства

В Україні система виробництва сільськогосподарської продукції містить дві складові частини. Перша з них регламентує виробничу діяльність сільськогосподарських підприємств різних типів та фермерських господарств, а саме суб'єктів підприємницької діяльності. Друга складова частина даної системи включає виробництво сільськогосподарської продукції громадянами, які не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Правове регулювання даних відносин здійснюється відповідно до Закону України «Про особисте селянське господарство»²⁷ (далі –

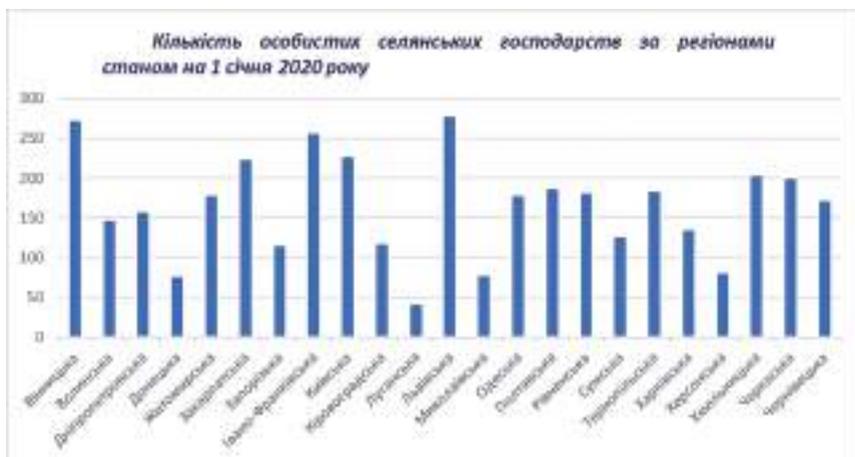
²⁷ Про особисте селянське господарство: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 29, ст.232.

Закон). Згідно з ст. 1 Закону особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка здійснюється без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

З даного визначення можна виокремити основні юридичні ознаки даного виду діяльності, а саме:

1. особисте селянське господарство – це вид господарської діяльності, яка не є підприємницькою діяльністю, не оформлюється організаційно та здійснюється без створення юридичної особи фізичною особою;
2. така діяльність здійснюється на власний розсуд та ризик осіб, які його ведуть. Тобто особи самостійно обирають напрям своєї діяльності набуваючи при цьому відповідних прав та обов'язків, відповідно до вимог чинного законодавства України;
3. дана форма аграрного виробництва ґрунтується саме на приватній власності громадян на землю та інше майно.

Варто відзначити, що облік особистих селянських господарств в органах місцевого самоврядування здійснюється за місцем розташування земельної ділянки. Основною метою даного обліку є отримання статистичної інформації про соціально – демографічні характеристики населення в сільській місцевості, його потенціал у сфері сільського господарства. Цікаво відзначити, що станом на 1 січня 2020 року в Україні було зареєстровано 3975100 особистих селянських господарств, з яких найбільше у Львівській, Вінницькій та Івано-Франківській областях, а найменше в Луганській, Донецькій та Миколаївській. Найкраще наочно зображує кількість особистих селянських господарств за регіонами подана нижче гістограма.

Графік розроблено автором на основі даних Держстату України²⁸.

Суб'єктами ведення особистого селянського господарства є лише громадяни України, оскільки лише вони можуть мати на праві власності земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства, проте варто відзначити, що іноземні громадяни та особи без громадянства можуть мати такі земельні ділянки на умовах оренди.

Законом встановлено, що право на ведення особистого селянського господарства виникає у конкретної особи, яка досягла 18-річного віку. Вони забезпечують себе роботою самостійно та належать до зайнятого населення за умови, що робота в даному господарстві для них є основною незалежно від рівня його прибутковості.

Однією з основних умов ведення особистого селянського господарства є те, що виробнича діяльність базується на особистій трудовій участі засновника такого господарства та його членів. Варто звернути увагу на те, що членами можуть бути тільки особи, які перебувають між собою у сімейних чи родинних зв'язках та спільно проживають. Наймана праця, як правило, не використовується,

²⁸ Особисті селянські господарства за регіонами на 1 січня 2020 року. *Держстат України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/osg/osg_reg/osg_reg_u/osg_reg_0120_u.html (дата звернення: 12.06.2023).

за винятком при необхідності може використовуватись праця осіб заснована на цивільно – правових засадах. Члени особистих селянських господарств підлягають соціальному захисту, соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню.

До основних умов ведення особистого селянського господарства належить також право на використання земельних ділянок. Підставами набуття земельних ділянок для зайняття такою діяльністю виступають: рішення органу влади про передачу земельної ділянки громадянину у приватну власність; цивільно – правовий договір; успадкування земельної ділянки. Земельна правосуб'єктність у осіб, що ведуть особисте селянське господарство, виникає з 18 років за наявності документів, що посвідчують право власності на землю або ж договору оренди.

Варто звернути увагу на те, що земельні ділянки, що використовується для ведення особистого селянського господарства, можуть перебувати у власності одного громадянина або бути спільною сумісною власністю подружжя та спільною частковою власністю членів особистого селянського господарства.

Також, земельні ділянки призначені для ведення особистого селянського господарства, можуть передаватися фізичними особами у користування юридичним особам України і використовуватися ними для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства без зміни цільового призначення цих ділянок. При виході з особистого селянського господарства його члени мають право на виділення належних їм земельних ділянок у натурі (на місцевості).

Використання землі в Україні здійснюється на платній основі. Тому громадяни, що ведуть особисте селянське господарство як землевласники сплачують відповідний податок. Звільняються від сплати земельного податку фізичні особи, що мають статус інвалідів першої та другої групи; особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років; пенсіонери; ветерани війни; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо.

До майна, яке використовується для ведення особистого селянського господарства відносяться також жилі будинки, господарські будівлі та споруди, сільськогосподарська техніка, інвентар та об-

ладнання, транспортні засоби, сільськогосподарські та свійські тварини і птиця, багаторічні насадження тощо. Даний перелік є невичерпним. До специфічних об'єктів майна відносять живі організми (сільськогосподарські та свійські тварини, птиця, бджолосім'ї тощо), вони можуть виступати як у вигляді майна, що є засобом виробництва, так і у вигляді сільськогосподарської продукції.

Державна підтримка особистих селянських господарств здійснюється відповідно до загальнодержавних та регіональних програм за рахунок державних і місцевих бюджетів у порядку, встановленому законом.

Особи, що займаються веденням особистого селянського господарства, мають право укладати будь – які угоди, відповідно до вимог чинного законодавства. Для особистого селянського господарства характерні три різновиди договорів, а саме: договір на реалізацію надлишків сільськогосподарської продукції (фруктів, овочів, м'яса тощо); договір на дорощування та відгодівлю худоби та птиці; договір на реалізацію молока²⁹. Варто відзначити, що кожний різновид має свої специфічні ознаки та потребує додаткового вивчення.

Підставами припинення ведення особистого селянського господарства відповідно до Закону є певні юридичні факти, а саме:

1. рішення членів господарства про припинення діяльності. Дане рішення повинно бути прийнято одностайно, тому що бажання хоча б одного члена продовжувати такий вид діяльності буде підставою для подальшого існування особистого селянського господарства;
2. якщо не залишилось жодного члена господарства або спадкоємця, який бажає продовжити його ведення;
3. припинення прав на земельну ділянку згідно з ст. 140 та ст. 141 Земельного кодексу України.

У разі припинення ведення особистого селянського господарства сільська, муніципальні органи влади повинні вилучити його з обліку особистих селянських господарств.

Варто відзначити, що до повномасштабної війни з росією перспективним напрямом підтримки особистих селянських господарств в Україні був

²⁹ Аграрне право : підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін. ; за ред. А. М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків : Право, 2019. 416 с.

розвиток *сільського зеленого туризму*. Він «розглядається як один із засобів отримання доходів сільським населенням, як компонент комплексного розвитку сільських територій і сільської інфраструктури, а також як один із чинників стратегії подолання бідності у сільській місцевості»³⁰. Особливістю сільського зеленого туризму є те, що така діяльність здійснюється без створення суб'єкта господарської діяльності. Адже, згідно зі ст. 1 вказаного вище визначення, наведеного в Законі, особисте селянське господарство - *це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи ... у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму*. А отже, на власника садиби, який здійснює діяльність у сфері сільського зеленого туризму не поширюються вимоги як до суб'єкта підприємницької діяльності. Проте, власне, саме цей аспект і став «каменем спотикання» та причиною, чому так і не було законодавчо врегульовано розмежування сільського зеленого туризму від туризму на комерційній основі (шляхом прийняття або спеціального закону, або шляхом внесення змін, наприклад, у Закон України «Про особисте селянське господарство»). Змішування вказаних понять та, як зазначає Собуцький С. «нерозуміння принципової відмінності»³¹ зазначених двох видів діяльності, відсутність згоди у законотворчих колах щодо визначення їх розмежовуючих критеріїв, призвело до того, що станом на липень 2023 рік на законодавчому рівні сільський зелений туризм зазначається лише як такий, що можливий (вище по тексту ілюстрований приклад правового регулювання сільського зеленого туризму у ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство», рівно як і в Законі України «Про туризм» сільський зелений туризм зазначається лише у ст. 4 як один з видів туризму та у ст. 6 як один з пріоритетних напрямів державної політики в галузі туризму).

Сподіваємося, що після перемоги України дана проблематика вирішиться на законодавчому рівні. Адже відповідні законотворчі пропозиції лунають як від громадських організацій, приміром «Спілки сільського зеленого туризму України», так і від науковців. Так, раніше вже пропонувалось (проектом закону про внесення змін до

³⁰ Товт М. Окремі питання становлення і правового регулювання діяльності у сфері сільського туризму (сільської гостинності) в Україні у контексті 25-річчя його розвитку. *Туризм сільський зелений*. 6 (63) квітень 2022. С.20-22.

³¹ Собуцький С. Сільський зелений туризм: перспективи розвитку. URL: <https://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/90010301> (дата звернення: 02.07.2023).

Закону України «Про особисте селянське господарство») сільський зелений туризм обмежити лише наступною діяльністю: такі послуги повинні надаватись лише на базі належного на праві власності майна особистого селянського господарства; туристи мають бути розміщені у житлових будинках садибного типу, в яких проживають власники садиби з кількістю місць для туристів не більше 10 ³².

Після перемоги, перед Україною повстане таке важливе питання – як її відбудова. Сільський зелений туризм частково може вирішити це питання. Окрім цього потрібно пам'ятати, що українське село, як громада селян, – є носієм української культури, звичаїв, традицій, воно передає з покоління в покоління українську самобутність, історію. Саме розвиток сільського зеленого туризму сприяє цьому важливому в національних масштабах завданню. А щоб висловлена теза не набувала лише популістського контексту, доцільним буде навести яскравий приклад прямої мови власниці однієї полтавської садиби ³³, де здійснювався сільський зелений туризм. Також для наочного розуміння сільського зеленого туризму доцільним буде відтворити декілька світлин, на яких зображено відповідні садиби у різних куточках України.

«Я можу передягти гостя в автентичний одяг. Я можу розпалити разом з ним три своїх печі – всі вони різної конструкції. Я можу з ним прясти, вишивати, пояснити, що таке лиштва, що таке калина на вишивці, і чому наша полтавська вишивка – це білим по білому. Я розуміюся на коцах, знаю, чим відрізняється карпатський ліжник від слобожанського коца, і що таке наш решетилівський килим.

Я розповім, що таке дідух, що таке павук, що таке різдвяний пряник. Я обов'язково відтворю обрядодію або звичай, який припадає на цей час. Ми приготуємо всі обрядові страви. У мене немає меню, але одних тільки борців можу приготувати понад 100 різновидів, не кажучи вже про шпундру з буряками, лемішку, тетерю, квашу. А качана каша! Це ж бренд!»

³² Гафурова О.В. Правове регулювання послуг у сфері сільського зеленого туризму (на прикладі особистих селянських господарств). *Право. Людина. Довкілля*. К. : НУБіП України, 2019. Том 10. № 4. С. 20-28.

³³ Щербань О. Сільська гостинність. Садиби зеленого туризму на полтавщині. URL: <https://zmist.pl.ua/publications/silska-gostinnist-sadibi-zelenogo-turizmu-na-poltavshchini> (дата звернення: 02.07.2023).

**Світлини українознавчих садиб, де реалізовувався сільський зелений туризм*

**Світлини садиб розташованих в центральній та східній частинах України, де реалізовувався сільський зелений туризм*

**Світлини садиб розташованих в західній частині України, де реалізовувався сільський зелений туризм*

6.5. Правове регулювання якості та безпеки продуктів харчування

Аграрний сектор України – це такий елемент національної економіки, що забезпечує як продовольчу, так і економічну, екологічну та енергетичну безпеку держави. Через направлення вектору розвитку національної економіки у європейському напрямку, зміцнення процесів глобальної інтеграції необхідна адаптація до нових умов, а тому і постійне удосконалення здійснення аграрної політики державою.

Державна аграрна політика викладається, як правило, у різного роду планах, стратегіях. Варто відзначити, що прийнята Кабінетом Міністрів України стратегія розвитку аграрного сектору була розрахована до 2020 року, а тому вже є неактуальною. Однак, в ретроспективному аспекті, вона все ж має важливе значення, оскільки її кінцевою метою було забезпечення населення якісною, безпечною, доступною національною сільськогосподарською продукцією та промисловістю – сільськогосподарською сировиною. Не дивлячись на те, що нова Стратегія ще офіційно не прийнята, однак є можливість ознайомитись з її проектом, розміщеним на сайті Міністерства аграрної політики та продовольства України³⁴. В ній сказано, що її метою є забезпечення доступу усіх соціальних і демографічних груп населення до безпечних харчових продуктів у достатній кількості упродовж усього року в Україні. Отже, якість та безпека продуктів харчування було і є одним із ключових питань аграрного сектору в Україні та й у світі в цілому.

Під якістю харчового продукту розуміють такі його властивості, які здатні задовольнити вимоги та бажання споживачів. Під безпечністю харчового продукту розуміють такий його стан, що не завдає шкоди здоров'ю людини, а отже, його виробництво повинно здійснюватися з дотриманням усіх санітарних, технічних та інших вимог.

Основою нормативно-правової бази, що закріплює вимоги до виробництва якісної та безпечної продукції, є Закон України «Про

³⁴ Про схвалення стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=33eec8aa-b768-4234-8f5d-7014601cf6e7&title=ProktRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiProdovolchoiBezpekiNaPeriodDo2030-Roku> (дата звернення: 02.06.2023).

основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»³⁵ від 23 грудня 1997 року. Цей Закон регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку харчових продуктів та споживачами харчових продуктів і визначає порядок забезпечення безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, що виробляються, перебувають в обігу, ввозяться (пересилаються) на митну територію України та/або вивозяться (пересилаються) з неї. Також, до групи нормативно-правових актів, що прямо або побічно регулюють якість та безпеку продуктів харчування можна віднести наступні: Закон України «Про пестициди і агрохімікати»³⁶ від 2 березня 1995 року, що регулює правові відносини, пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, торгівлею та безпечним для здоров'я людини і навколишнього природного середовища застосуванням пестицидів і агрохімікатів, визначає права і обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян, а також повноваження органів виконавчої влади і посадових осіб у цій сфері; Закон України «Про стандартизацію»³⁷ від 5 червня 2014 року, що встановлює правові та організаційні засади стандартизації (встановлення загальних положень для неодноразового використання, з метою впорядкованості в певній сфері) в Україні; Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»³⁸ від 31 травня 2007 року, що регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками), розробниками, дослідниками, науковцями та споживачами генетично модифікованих організмів та продукції, виробленої за технологіями, що передбачають їх розробку, створення, випробування, дослідження, транспортування,

³⁵ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 19, ст. 98.

³⁶ Про пестициди і агрохімікати: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 14, ст.91.

³⁷ Про стандартизацію: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 31, ст.1058.

³⁸ Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 35, ст.484.

імпорт, експорт, розміщення на ринку, вивільнення у навколишнє середовище та використання в Україні із забезпеченням біологічної і генетичної безпеки, та інші нормативно-правові акти.

До основних принципів державної політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів та продовольчої сировини слід відносити такі, як: ініціювання нововведень безпечних технологій виробництва харчової продукції; закріплення відповідальності за виробниками та продавцями харчової продукції за вироблення та реалізацію продукції, що не відповідає стандартам та іншим санітарним нормам; забезпечення правомочності людини на належну якість та безпечну харчову продукцію.

У Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» зазначаються такі поняття, як небезпечний харчовий продукт та непридатний харчовий продукт. Відповідно, перший означає такий продукт, що є шкідливим для споживання, а другий – такий продукт, що містить сторонні речовини, що є зіпсованим, або що є пошкодженим.

Підтвердження якості та безпечності сільськогосподарської продукції може визначатися такими документами, як: сертифікат відповідності, посвідчення якості, висновок державної санітарної-епідеміологічної експертизи, фітосанітарний сертифікат, сертифікат якості, ветеринарний сертифікат. Це такі письмові документи, що видаються виробникам харчової продукції та підтверджують відповідність виробленого ними товару таким вимогам, які висуваються до якості та безпечності харчової продукції.

Однак на упаковці продукту харчування також може міститися інформація про його якість та безпеку. Зокрема, це виражається в зазначенні стандарту, відповідно до якого був зроблений продукт харчування - ДСТУ, ТУ, ISO чи інш. Якщо говорити про продукти харчування, то ДСТУ або Державний стандарт України це правила, які закріплюють мінімальні вимоги до безпечності продуктів харчування. Цікавим є те, що застосування державних (національних) стандартів не є обов'язковим, це здійснюється на добровільній основі, якщо інше не встановлено нормативно-правовим актом. Виробнику продуктів харчування вигідно дотримуватись відповідних стандартів і зазначати інформацію про це при маркуванні, оскільки

ки інформація про безпеку продукту харчування викликає довіру у споживачів, а, отже, збільшує попит. Також, іноді, при реалізації продуктів харчування у договорі зазначається конкретний ДСТУ для того, щоб конкретизувати предмет договору. Наприклад, при купівлі морозива пломбір, зазначаючи ДСТУ 4733:2007, замовник чітко вказує на бажання отримати морозиво зроблене лише на основі молочних жирів, без додавання рослинних жирів (ДСТУ 4734:2007 чи ДСТУ 4735:2007). ДСТУ почали існувати в Україні з 1993 року, чимало з цих стандартів перейшли механічно з ГОСТу (- стандарти, які були встановлені за часів Радянського Союзу, на той час вони були обов'язковими, наразі застосовуються переважно країнами СНД, проте вже не є обов'язковими). Однак, кожних 5 років з дня прийняття ДСТУ перевіряються відповідним компетентним органом на предмет відповідності та актуальності. Водночас деякі ГОСТи є актуальними і по цей час.

ТУ – це технічні умови, які розробляються самими виробниками. І хоча вони приймаються відповідними підприємствами, установами чи організаціями зі стандартизації, а також вони не можуть суперечити ДСТУ, однак мета їх прийняття може бути різною, чим користуються недобросовісні виробники. ТУ може розроблятися виробником, оскільки відсутній відповідний ДСТУ (наприклад, ДСТУ встановлює, що в морозиво можна додавати лише горіхи, шоколад, ванілін чи інше, не заборонене Міністерством охорони здоров'я. Тому, щоб додати в морозиво, наприклад, мак чи йогурт, виробнику потрібно розробити та запровадити власні ТУ). Недобросовісні виробники розробляють та застосовують ТУ, бо згідно з ними дозволяється не зазначати увесь реальний склад продукту на упаковці (оскільки ТУ – це інтелектуальна власність виробника, а, отже є комерційною таємницею), що дозволяє використовувати виробнику при виробництві продуктів харчування не зовсім безпечні компоненти.

Для підвищення контролю за якістю та безпечністю продуктів у світі діє багато різних систем, але найвідомішою та найпопулярнішою з них є система НАССР (англ. Hazard Analysis and Critical Control Points) – Система управління безпечністю харчових продуктів. Примітно, що дослівно в перекладі з англійської арбевіагу-

ра НАССР означає «небезпека», «аналіз», «критика», «контроль» і «точки». Станом на сьогодні в Україні на кожного оператора ринку, який займається виробництвом або обігом продуктів харчування чи кормів, або іншою пов'язаною з нею діяльністю (перевезенням) покладено обов'язок запровадити систему НАССР. Тобто, відповідний суб'єкт господарювання зобов'язаний розробити план НАССР, виконання якого в подальшому перевірятиме Держспоживслужба. НАССР це фактично ідентифікація, оцінювання та контроль небезпечних чинників при агровиробництві (наприклад, показники температури, вологості, гігієни працівників, терміну придатності продуктів харчування, тощо) та фіксація встановлених фактів. Такий моніторинг та фіксація показників, а також перевірка зазначених даних аудиторами Держспоживслужби дозволяє досягти мети – забезпечення безпечності продуктів харчування на кожному етапі їх виробництва та, відповідно, уникнення харчових отруєнь.

Також, НАССР – це певні правила, дотримання яких є запорукою того, що споживач споживатиме безпечну їжу. Наприклад: в закладах харчування потрібно періодично здійснювати профілактику для захисту від гризунів та комах, молочні продукти потрібно зберігати в холодильниках, сипучі крупи потрібно зберігати в герметичних ємностях, також потрібно дотримуватись послідовність процесів, правильного сусідства (рибу з м'ясом не зберігати) та ін.

Детальніше ознайомитися з системою НАССР, як її правильно читати, як впровадити її суб'єкту господарювання, як уникнути типових помилок при застосуванні системи НАССР та в цілому про харчове законодавство України можна за допомогою безкоштовного онлайн-курсу «Безпечність харчових продуктів: сучасне законодавство, сумнівний

виробник, відповідальний споживач», який розміщений на українській освітній платформі **Prometheus** за вказаним QR кодом.

Відповідальними за розробку, затвердження та впровадження санітарних заходів, а також контроль щодо безпечності та якості харчових продуктів в Україні є такі державні органи: Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я Укра-

їни, Державна санітарно-епідеміологічна служба, Державна служба ветеринарної медицини України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки України, Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» та Національна Комісія України проблем стандартизації, сертифікації та якості» та Національна Комісія України з Кодексу Аліментаріус (Codex Alimentarius).

Коротко про Кодекс Аліментаріус. Він є результатом роботи Комісії Кодексу Аліментаріус, яка була створена ще у 1963 році на основі співпраці FAO (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) та WHO (Всесвітня організація охорони здоров'я). Основним завданням створення такого кодексу було впровадження спільної програми стандартів на продукти харчування.

Станом на жовтень 2021 року до Кодексу було включено:

- 237 гармонізованих міжнародних стандартів на продовольчі продукти;
- 82 керівництва;
- 55 кодексів практики;
- понад 6600 гранично допустимих концентрацій (ГДК) залишків пестицидів та залишків ветеринарних препаратів у харчових продуктах;
- понад 4400 максимально допустимих рівнів харчових добавок
- понад 100 граничних рівнів забруднення³⁹.

Наразі Комісія Кодексу Аліментаріус складається з 188 країн-членів, однієї організації-члена (Європейського Союзу) та 240 міжурядових та міжнародних неурядових організацій спостерігачів. Члени Кодексу представлені приблизно 99% населення світу. Україна приєдналася до

³⁹ The Codex Alimentarius Commission And The United States Codex Program. URL: <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/codex-at-a-glance.pdf> (дата звернення: 10.05.2023).

Комісії у 2004 році. З прийняттям цього Кодексу з'явилися гарантії безпечності продуктів харчування у сфері міжнародної торгівлі.

Окрім вище названих, існує ще чимало інших визнаних у світі стандартів харчової безпеки та якості. Всі вони мають єдину мету – забезпечити харчову безпеку, проте можуть відрізнятися між собою за функціями, різновидами завдань та застосовуваними методами. У таблиці, що подана нижче наведено найбільш застосовувані у світі стандарти харчової безпеки та якості.

Світові стандарти харчової безпеки та якості

Назва	Опис
<p data-bbox="303 587 348 611">ISO</p> <p data-bbox="169 671 488 735"><i>International Organization for Standardization</i></p> 	<p data-bbox="546 592 967 874">це система міжнародних стандартів, яка розроблена Міжнародною організацією зі стандартизації. Дана система стандартів має широкий діапазон критеріїв безпеки і якості продукції, технологій її виробництва, зберігання та постачання. Більше ніж 90 країн світу користуються ISO в якості національних стандартів.</p>
<p data-bbox="300 922 351 946">GFSI</p> <p data-bbox="172 1002 484 1026"><i>Global Food Safety Initiative</i></p> 	<p data-bbox="546 924 967 1431">це неприбуткова міжнародна організація, яка розробила схеми стандартів у сфері безпеки харчової продукції. Сутність таких схем полягає у тому, що, якщо харчове підприємство сертифіковане за однією зі схем GFSI, то воно отримує право постачати свою продукцію відомим брендам, при цьому суттєво знижується періодичність аудитів таких підприємств другою стороною. Схеми GFSI використовують як відомі світові торгівельні мережі, наприклад, Metro, Auchan так і відомі харчові бренди-виробники, зокрема, Nestle, Coca-Cola, McDonalds, Danone.</p>

<p style="text-align: center;">IFS</p> <p style="text-align: center;"><i>International Food Standard</i></p> 	<p>метою IFS є створення послідовної системи оцінки, яка містить уніфіковані процедури проведення аудиту для всіх компаній, що постачають брендові харчові продукти в роздріб. Це допомагає встановити високий рівень прозорості по всьому ланцюжку постачання. Система IFS контролює все: від якості води, використовуваної на виробництві, до систем контролю стисненого повітря і кондиціонування, від стель і стін приміщень, до розташування обладнання, і т.д.</p>
<p style="text-align: center;">FSSC 22000</p> <p style="text-align: center;"><i>Food Safety System Certification</i></p> 	<p>сертифікація виробництва харчової продукції, кормів та харчової упаковки. Деталізує та конкретизує НАССР. Повністю відповідає стандартам ISO та базується на методах НАССР. Вважається «пропускним квитком», який відкриває постачальнику двері до великих торговельних мереж.</p>
<p style="text-align: center;">BRC</p> <p style="text-align: center;"><i>British Retail Consortium</i></p> 	<p>дану серію стандартів розробила британська торговельна компанія, яка представляла інтереси представників роздрібно́ї торгівлі ще у 1998 році. Проте зараз вони активно використовуються в ЄС. Стандарти висувають вимоги до торгових мереж, виробників харчової продукції, підприємств громадського харчування, імпортерів та постачальників у частині забезпечення безпеки продуктів, включаючи упаковку та неухильне виконання законодавчих вимог.</p>

7. Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте історію становлення аграрного права.
2. Охарактеризуйте поняття аграрного права.
3. Що складає систему аграрного права?
4. Назвіть ієрархію джерел аграрного права.
5. Охарактеризуйте принципи аграрного права.
6. Як ви розумієте поняття «державний аграрний протекціонізм»?
7. Які види державної підтримки сільського господарства вам відомі?
8. Розкрийте особливості створення фермерського господарства.
9. Охарактеризуйте державну підтримку фермерських господарств.
10. Наведіть визначення сільськогосподарського кооперативу та назвіть його типи.
11. Розкрийте зміст статуту сільськогосподарського кооперативу.
12. Який порядок та особливості припинення сільськогосподарського кооперативу.
13. Дайте визначення поняття «особисте селянське господарство».
14. Наведіть основні ознаки ведення особистого селянського господарства.
15. Охарактеризуйте особливості сільського зеленого туризму.
16. Назвіть основні принципи державної політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів.
17. Які фактори підвищують конкурентоспроможність української продукції на національному та зарубіжному ринках?
18. Яка роль міжнародної спільноти у питанні забезпечення якості та безпеки харчових продуктів?

8. Тестові завдання

1. З якого моменту набуває юридичної сили статут сільськогосподарського підприємства:

- а) з моменту засвідчення статуту нотаріусом;
- б) з моменту державної реєстрації сільськогосподарського підприємства;
- в) з моменту затвердження засновниками підприємства на установчих зборах;
- г) з моменту опублікування.

2. Що не відноситься до внутрішніх аграрних правовідносин:

- а) трудові;
- б) відносини щодо укладення міжгосподарських договорів;
- в) земельні;
- г) членські.

3. Хто має право створювати фермерське господарство:

- а) громадяни України;
- б) особи без громадянства;
- в) іноземні громадяни, які набули в установленому законом порядку статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- г) іноземні громадяни, які орендують земельні ділянки.

4. Яким нормативно-правовим актом врегульовано створення сільськогосподарського кооперативу:

- а) Законом України «Про кооперативи»;
- б) Законом України «Про кооперацію»;
- в) Законом України «Про фермерське господарство»;
- г) Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію».

5. Основні види ліквідації аграрних підприємств:

- а) обов'язковий та факультативний;
- б) імперативний та диспозитивний;
- в) добровільний і примусовий;
- г) судовий та позасудовий.

6. Визначити основні реорганізаційні види аграрних підприємств:

- а) обов'язковий та факультативний;
- б) судовий та позасудовий;
- в) добровільний і примусовий;
- г) приєднання та поділ.

7. У сільськогосподарського підприємства корпоративного типу вищим органом управління є:

- а) правління;
- б) директор;
- в) загальні збори;
- г) ревізійна комісія.

8. Чи може бути особисте селянське господарство зі статусом юридичної особи:

- а) не може;
- б) може;
- в) може набути, однак це не є обов'язковим;
- г) за загальним правилом не може, однак якщо є обґрунтована причина, то може.

9. Чи може особисте селянське господарство застосовувати працю найманих осіб за трудовим договором:

- а) може, але лише за погодженням з органами місцевого самоврядування;
- б) може, однак якщо це прямо передбачено у Статуті;
- в) не може;
- г) може.

10. Що не здійснюють особисті селянські господарства:

- а) споживання сільськогосподарської продукції;
- б) діяльність у сфері сільського зеленого туризму;
- в) виробництво товарної сільськогосподарської продукції;
- г) переробку сільськогосподарської продукції.

11. Який орган державної влади забезпечує реалізацію державної аграрної політики в Україні:

- а) Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України;
- б) Міністерство аграрної політики та продовольства України;
- в) Верховна Рада України;
- г) Державна інспекція сільського господарства України.

12. Особи, що займаються веденням особистого селянського господарства :

- а) зобов'язані сплачувати податок на дохід при здійсненні такої діяльності;
- б) звільнені від сплати земельного податку та податку на дохід;
- в) мають право продавати надлишок своєї продукції без сплати відповідного податку;
- г) зобов'язані зареєструвати свою комерційну діяльність, але звільнені від сплати податків.

13. Особи, що займаються сільським зеленим туризмом:

- а) можуть надавати відповідні послуги без створення юридичної особи;
- б) зобов'язані здійснити державну реєстрацію своєї комерційної діяльності;
- в) не зобов'язані реєструвати себе як суб'єкта господарювання, якщо річний дохід від такої діяльності не перевищує 150 000 грн;
- г) зобов'язані реєструвати себе як суб'єкта господарювання, якщо річний дохід від такої діяльності перевищує 80 000 грн.

14. Кодекс Аліментаріус:

- а) встановлює елементарні правила міжнародних торгово-економічних відносин в аграрній сфері;
- б) встановлює гранично допустимі концентрації залишків пестицидів та залишків ветеринарних препаратів у харчових продуктах;
- в) встановлює граничні рівні забруднення;
- г) встановлює міжнародні стандарти на продовольчі продукти.

15. Правовий режим земель сільськогосподарського призначення визначає:

- а) Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992;
- б) Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17.12.1998;
- в) Земельний Кодекс України від 25.10.2001;
- г) Закон України «Про плату за землю» від 03.07.1992.

16. Що є елементами аграрних правовідносин:

- а) суб'єкти;
- б) об'єкти;
- в) всі варіанти правильні;
- г) зміст.

17. Які з перелічених осіб є суб'єктами аграрних правовідносин:

- а) сільськогосподарські акціонерні товариства;
- б) сільськогосподарські кооперативи;
- в) фермерські господарства;
- г) всі варіанти правильні.

18. Зміст аграрних правовідносин це:

- а) те, з приводу чого виникають аграрні відносини;
- б) підстави виникнення, зміни та припинення таких правовідносин;
- в) учасники таких правовідносин;
- г) права та обов'язки, що виникають між суб'єктами правовідносин.

19. Які землі сільськогосподарського призначення не відносяться до сільськогосподарських угідь?

- а) сіножаті;
- б) рілля;
- в) полезахисні лісові смуги;
- г) пасовища.

20. Договір оренди на земельну ділянку укладається:

- а) в конклюдентній формі;
- б) в письмовій формі;
- в) шляхом обміну листами;
- г) в усній формі.

21. Що з нижче приведених варіантів НЕ є однією із груп працівників сільськогосподарських підприємств:

- а) керівники;
- б) представники адміністративної влади як державні службовці;
- в) особи управлінського та обслуговуючого персоналу;
- г) фахівці сільського господарства.

22. Що не є заходами заохочення, які можуть застосовуватися до працівників сільськогосподарських підприємств?

- а) преміювання;
- б) догана;
- в) нагородження цінним подарунком;
- г) оголошення подяки.

23. Визначте поняття аграрного права України:

- а) галузь права, яка регулює суспільні відносини в одній із сфер економіки держави;
- б) самостійна галузь права, що регулює аграрні суспільні відносини, що виникають при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці та реалізації, а також при здійсненні пов'язаної з ними іншої діяльності;
- в) галузь права, яка регулює суспільні відносини в сфері зайняття підприємницькою діяльністю;
- г) галузь права, яка регулює майнові та особисті немайнові відносини.

24. Які нормативно-правові акти не регулюють аграрні правовідносини в Україні:

- а) Цивільний кодекс України;
- б) Аграрний кодекс України;

- в) Земельний кодекс України;
- г) Кодекс законів про працю України.

25. З якого моменту набуває юридичної сили статут сільсько-господарського підприємства:

- а) засвідчення статуту нотаріусом;
- б) державної реєстрації сільськогосподарського підприємства;
- в) затвердження установчими зборами засновників підприємства;
- г) опублікування.

26. Видами аграрних правовідносин є:

- а) майнові
- б) правильні усі варіанти
- в) членські
- г) трудові

27. Чи може голова фермерського господарства наймати сторонніх працівників за трудовим договором?

- а) має право;
- б) не має права;
- в) має право, але лише за погодженням з муніципальними органами влади;
- г) лише якщо таке право прямо передбачене у Статуті.

28. Якою є головна мета національної програми відродження села:

- а) забезпечення продовольчої безпеки;
- б) виведення українського села на світовий рівень розвитку;
- в) створення соціально-економічних умов для відродження селянина;
- г) створення умов для відродження радгоспно-колгоспного ладу.

29. Державно-правове регулювання сільського господарства здійснюється на підставі:

- а) внутрішньогосподарських актів;
- б) законів України;

- в) Конституції України.
- г) Міжнародних договорів ратифікованих Верховною Радою України.

30. Оберіть правильну відповідь:

- а) сільськогосподарське підприємство має право не виконувати вимог державних органів;
- б) сільськогосподарське підприємство має право не виконувати вимог державних органів, якщо вони виходять за межі своїх повноважень;
- в) сільськогосподарське підприємство повинно виконувати, якими б вони не були;
- г) сільськогосподарське підприємство виконує лише ті вимоги державних органів, які вважає за потрібне.

Предметний покажчик

ПРАВО

джерела права 14
норма права 17
право 11
правопорушення 19
принципи права 13
система права 16
юридична відповідальність 20

ДЕРЖАВА

верховенство права 37
держава 27
державний режим 32
легітимність державної влади 33
правова держава 34
територіальний устрій 31
форма державного правління 30

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

конституційний лад 43
конституційні обов'язки 51
конституціоналізм 45
права і свободи 47
публічна влада 53

МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

муніципальна демократія 75
муніципальне право України 66

система муніципального права 71
стійкий розвиток 75
функції муніципального права 73

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

особисті немайнові права фізичних осіб 99
право власності 104
правочини 93
речові права на чуже майно 109
цивільне право 83
цивільні правовідносини 88
цивільно правовий договір 96

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

кримінальна відповідальність 148
кримінальне право 125
кримінальне правопорушення 136
покарання 149
склад кримінального правопорушення 138
співучасть у кримінальному правопорушенні 146
стадії вчинення кримінального правопорушення 144

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

адміністративна процедура 180

адміністративне право 166
адміністративне судочинство в
Україні 191
адміністративно-деліктне право
187
публічна служба 183

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

система джерел 210
система фінансового права 207
фінанси 205
фінансове право 204
функції фінансового права 216

ТРУДОВЕ ПРАВО

дисциплінарна відповідальність
258
матеріальна відповідальність 260
працівник 237
роботодавець 237
робочий час 252
розірвання трудового договору 245
трудова право 230
трудова договір 241
трудова правовідносини 235
час відпочинку 255

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

басейнова рада 291
біорізноманіття 293
екологічні наслідки бойових дій
278
оренда землі 282
оцінка впливу на довкілля 273
право постійного землекористу-
вання 282
рециклінг 377
розширена відповідальність ви-
робника 278
стратегічна екологічна оцінка 273

АГРАРНЕ ПРАВО

аграрне право 308
безпека продуктів харчування 337
державна підтримка 312
особисті селянські господарства
329
сільський зелений туризм 334
сільськогосподарські коопера-
тиви 323
стандарти харчової безпеки 339
фермерське господарство 317

Навчальне видання

ПРАВОЗНАВСТВО

Підручник

За редакцією доктора юридичних наук,
професора Є.Д. Скулиша

Автор обкладинки
Віталій Костенко

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,51
Наклад 300 пр. Зам. № 0259.

ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”»
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А.
тел.: 063 101 22 33

Свідоцтво серія ДК №7412 від 27.07.2021 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О.О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: 063 101 22 33, e-mail: bookovych@gmail.com

Свідоцтво серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.